

Sigitas Narbutas

JHS: VILNIAUS JĖZUITŲ AKADEMIJA
IR LIETUVOS LATINITAS¹

*Nihil enim est in natura rerum, quod ita
mores erudiat, ut litterarum studia, nihil
tam in omnes partes fufas utilitates habet,
quam humanitas atque doctrina.*

Johann Sturm

Anotacija. Antrame XVI a. ketvirtyje Europos kultūroje įvyko svarbių pokyčių. Prie reikšmingesnių priskiriame naujo turinio bei tikslų, priemonių ir būdų edukacijos atsiradimą. Kaip ir anksčiau, sklaidos terpę ir erdvę jai teikė lotynų kalba ir ta kalba grindžiami komunikavimo ir kūrybinės veiklos įgūdžiai. Naujoviška edukacija formavosi tiek protestantiškuose, tiek katalikiškuose kraštuose. Iš jų tos edukacijos poveikis veikiai pasiekė atokiausius Europos pakraščius, nusidriekė į kitus kontinentus. Lietuvą ji pasiekė daugiausia per jėzuitus ir su jais.

Jėzuitų atėjimas į Lietuvą, pirmųjų kolegijų įkūrimas, naujo tipo katechizacijos ir edukacijos diegimas ir kt. irgi žymi esminių kultūros pokyčių, vykusių Lietuvoje XVI a. paskutiniu ketvirčiu, pradžia. Tie pokyčiai ypač gerai matosi iš įvairiakalbės literatūros raidos. Pavyzdžiui, su jėzuitų veiklos pradžia, su jų katechizacija, mokymu, mokslu ir įvairiašake praktine veikla (pirmiausia knygų leidyba ir spausdinimu) galima sieti originalios visų grožinės ir negrožinės lotyniškosios literatūros žanrų atsiradimą. Tą patį galima pasakyti

¹ Straipsnis parašytas projekto „Lituanika: LDK etnokonfesinių mažumų raštijos paveldas, II“, finansuojamo Lietuvos mokslo tarybos, lėšomis (sutarties Nr. LIT-1-39).

apie lenkiškas ir lietuviškas knygas. Ypač dideli jėzuitų nuopelnai lietuviškos katalikiškos raštijos atsiradimui, jos raidai, augimui ir plėtrai XVI–XVIII a.

Svarbiu, tačiau iki šiol pakankamai neįvertintu dalyku reikia laikyti tą aplinkybę, kad pirmieji Jėzaus Draugijos nariai į Vilnių atvyko iš Prahos ir kitų Čekijos bei Moravijos miestų. Numanu, kad Prahos Klementine (*Clementinum*) taikytų ir propaguotų veiklos formų buvo laikomasi ir Lietuvoje. Apie tai liudija tėvo Baltazaro Hostounskio ir jo kolegų dėmesys vietinėms kalboms ir šv. Petro Kanizijaus mažojo katekizmo vertimai į rusėnų ir latvių kalbas, pasirodę XVI a. 9 dešimtmetyje Vilniuje; turima žinių, kad apie tą laiką šis katekizmas buvo išverstas į lietuvių kalbą ir taip pat išspausdintas, tačiau kol kas jo egzempliorių nėra žinoma.

Raktažodžiai: Jėzaus Draugija; Prahos jėzuitų kolegija (akademija; *Clementinum*); Vilniaus jėzuitų kolegija (akademija); antikinė literatūra (graikų ir romėnų); lietuvių literatūra (lotynų); Johann Sturm; šv. Petras Kanizijus; Baltazar Hostounský; katekizmas.

PROLEGOMENAI

Lietuvos *Latinitas* savų originalių kūrėjų pastangomis paskutinį XVI a. ketvirtį jau buvo pasiekusi tarsi kokią savarankiškai veikiančio demiurgo būseną ir tapusi erdve, tinkama ir pakankama savarankiškai kūrybinei asmenybės raiškai. Vis dėlto žiūrint iš istorinės perspektyvos, Vilniaus jėzuitų kolegijos, veikiai virtusios akademija, atsiradimas ir veikla tą būseną ir tą erdvę įtvirtino ir sustiprino, suteikdami jai tvirtus sistemingo mokymo ir mokymosi rėmus. Apie tai kalba gerai žinomi šios aukštosios mokyklos istorijos faktai. Juos čia prasminga prisiminti, tuo parodant dėmesį veiksniumi, nuo kurio toliau daugiausia priklausė lotyniškosios kultūros plėtra bei likimas. Suprantama, tai daryti privalu vieninteliu mums rūpimu aspektu, tai yra iš lotyniškosios kultūros turinio ir formų įsisavinimo raidos pozicijų.

Per pastaruosius tris šimtmečius pasirodė daug vertingų tyrimų, skirtų Vilniaus jėzuitų kolegijai: jos įkūrimo aplinkybėms, taip pat asmenims, kurie tą mokymo įstaigą fundavo, steigė, globojo ir kurie joje dirbo². Iš studijų, paskelbtų per paskutinius tris dešimtmečius, paminėtume dvi svarbiausias: didžiulės mokslinės vertės Pauliaus Rabikausko (*1920 VIII 16–†1998 IV 7) straipsnių šia tema rinktinę³ ir kapitalinę Ludwiko Piechniko (*1920 VIII 9–†2006 VI 26) Vilniaus jėzuitų akademijos istoriją⁴. Minėtini vertingi, bet visuomenei mažiau žinomi Jono Bičiūno (*1908 VI 24–†1975 IV 6) tyrimai, pasirodę 1964–1967 m. Romoje⁵. Vertingos medžiagos esama prieš

² Joannes Antonius Preuschhoff, *Universitas Vilnensis Jagiellonico-Batoreana laurearum Academicarum florida, caelestibus auspiciis d. Francisci Borgiae, Lituanae Polonaeque Societatis Iesu, et Academiae Vilnensis, antesignani, nec non b. Joannis Cantii, dioeceseos, et Universitatis Vilnensis tutelaris, influxibus Cynthiae Protasoviciana, in coronas peripateticas revirescens* quas r.p. Ioannes Antonius Preuschhoff Societatis Iesu, aa. ll. et philosophiae doctor, atque in alma Universitate Vilnensi ordinarius metaphysicae professor, supremae philosophiae laureae candidatus inter peripateticos de ignorantia triumphos, in praemium eruditionis contulit, Vilnae: Typis Universitatis Societatis Iesu, 1707 (vertimas į lietuvių k. su šio veikalų faksimile: Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009); Michał Baliński, *Dawna Akademia Wileńska: Próba jej historyi od założenia w roku 1579 do ostatnego jej przekształcenia w roku 1803*, przez Michała Balińskiego, Petersburg: Nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, 1862; Józef Bieliński, *Uniwersytet Wileński, (1579–1831)*, t. 1–3, (*Fontes et commentationes historiam scholarum superiorum in Polonia illustrantes=Materyjały i opracowania, dotyczące historyi wyższych zakładów naukowych w Polsce*, [t.] 2), Kraków: Druk W.L. Anczyca i Spółki, 1899–1900; *Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. 1: *Z dziejów dawnego Uniwersytetu*, Wilno: Nakładem Uniwersytetu Stefana Batorego, 1929; *Vilniaus universiteto istorija*, redakcinė kolegija: Andrius Bendžius [ir kt.], [t. 1–3], Vilnius: Leidykla „Mokslas“, 1976–1979 ([t. 1:] 1579–1803, 1976; [t. 2:] 1803–1940, 1977; [t. 3:] 1940–1979, 1979).

³ Paulius Rabikauskas, *Vilniaus akademija ir Lietuvos jėzuitai*, sudarė Liudas Jovaiša, (*Fontes historiae Universitatis Vilnensis*), Vilnius: Aidai, 2002.

⁴ Ludwik Piechnik, *Dzieje Akademii Wileńskiej*, t. 1–4, Rzym: Institutum Historicum Societatis Iesu, 1984–1990 (t. 1: *Początki Akademii Wileńskiej (1570–1599)*, 1984; t. 2: *Rozkwit Akademii Wileńskiej (1600–1655)*, 1983; t. 3: *Próby odnowy Akademii Wileńskiej po klęskach Potopu i okres kryzysu (1655–1730)*, 1987; t. 4: *Odrodzenie Akademii Wileńskiej (1730–1773)*, 1990).

⁵ Jonas Bičiūnas, „Apaštalų Sosto ir Jėzuitų ordino pirmieji bandymai jėzuitus įkurdinti Lietuvoje (1555–1565)“, in: *Tautos praeitis*, 1964, t. 2, kn. 1, p. 33–47; idem, „Pirmieji jėzuitai Vilniuje“, in: *ibidem*, 1965, t. 2, kn. 2, p. 49–80; idem,

gerą dešimtmetį išleistoje jėzuitų enciklopedijoje⁶, taip pat paskirose Eugenijos Ulčinaitės publikacijose⁷. Mums rūpima čekų ir lietuvių kultūrinių ryšių tema įdomią vertingą apžvalgą publikavo mokslo istorikas Romualdas Šviedrys⁸. Visa ši literatūra sudaro puikų bet kokio tyrimo pagrindą, todėl ja pasiremsime ir mes, pasinaudodami lietuvių ir lenkų mokslininkų paskelbta sunkiau prieinama vertinga archyvine medžiaga, jų įtikinamais vertinimais ir argumentuotomis išvadomis.

Vis dėlto mums rūpimu kampu apie jėzuitų edukaciją ir Jėzaus Draugijos reikšmę bei jos indėlį keičiant Viduramžių Lietuvos li-

„Pirmosios jėzuitų kolegijos įsteigimas Lietuvoje – Vilniuje (1570)“, in: *ibidem*, 1967, t. 2, kn. 3–4, p. 3–93. Pastarieji tyrimai į naują aukštesnį lygmenį iškėlė Lietuvos jėzuitų istorijos tyrimus, pokario metu pradėtus pačių lietuvių emigracijoje, žr.: *Lietuvos jėzuitai: Praeitis ir dabartis*, Putnam, Connecticut: Immaculata Press, 1957.

⁶ *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy, 1564–1995*, opracował Ludwik Grzebień SJ przy współpracy zespołu jezuitów, Kraków: Wydział Filozoficzny Towarzystwa Jezusowego, 1996.

⁷ Eugenija Ulčinaitė, „Z dialalności jezuitów na polu krzewienia języka i kultury litewskiej w XVI–XVIII wieku“, in: *Wkład jezuitów do nauki i kultury w Rzeczypospolitej Obojga Narodów i pod zaborami*, pod red. naukową Ireny Stasiewicz-Jasiukowej, Kraków; Warszawa: Wydawnictwo WAM, 2004, p. 449–462; „Jėzuitų „Metiniai pranešimai“ (Annuae litterae) – krikščionybės įtvirtinimo Lietuvoje XVI–XVIII amžiuje kronika“=„Die „Jahresberichte“ (Annuae litterae) der Jesuiten – Chronik der Festigung des Christentums in Litauen vom 16. bis 18. Jh.“, in: *Lietuvos krikščionėjimas Vidurio Europos kontekste=Die Christianisierung Litauens im mitteleuropäischen Kontext: Straipsnių rinkinys: Tarptautinės mokslinės konferencijos, skirtos Lietuvos karaliaus Mindaugo krikšto 750-iems jubiliejiniams metams, medžiaga: Vilnius, Taikomosios dailės muziejus, 2001 m. rugsėjo 26–27 d.*, sudarė Vydas Dolinskas, vertė Klaus Berthel [ir kt.], Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2005, p. 321–332; eadem, „Vilniaus universitetas ir Baroko kultūra“, in: *Vilniaus universitetas Europoje: Praeitis, dabartis, ateitis=Vilnius University in Europe: Past, present and future: 2004 m. rugsėjo 17 d.: Skiriama Vilniaus universiteto įkūrimo 425-osioms metinėms*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005, p. 151–160; eadem, „Humanitariniai mokslai jėzuitų švietimo sistemoje“, in: *Literatūra*, 2007, Nr. 49(3): *Antikinis tekstas ir kontekstas: vertimo ir interpretavimo galimybės*, p. 95–107; eadem „Jėzuitai ir provincijos kultūra: (Kai kurie jėzuitų veiklos aspektai puoselėjant lietuvių kalbą ir kultūrą XVI–XVIII a.)“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, [t.] 30, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2007, p. 43–57.

⁸ Romualdas Šviedrys, „Lietuvos ir Čekijos jėzuitų ryšiai“, in: *Lietuva ir Čekija: Istorija. Kultūra. Politika*, Nr. 19, Vilnius: Redaktorius ir leidėjas Petras Algis Mikša, 2009, p. 5–108.

teratūrinių lūkesčių horizontą kalbėta toli gražu nepakankamai. Puikų darbą šia tema yra paskelbęs gilus klasikinės filologijos žinovas, Vergilijaus vertėjas į lietuvių kalbą Antanas Rukša (*1900 VI 28–†1980 II 20)⁹. Jo tyrimas tebeturi vertės dar ir dabar, tačiau jį būtų privalu pagilinti ir išplėsti, atsižvelgus tiek į naują publikuotą ir nepublikuotą archyvinę medžiagą, tiek į kontekstinius dalykus, kuriems savu metu Rukša dėmesio skyrė mažiau. Tą mes ir ketiname atlikti šiuo savo tyrimu, puikiai suprasdami, kad šios temos neišsėmsime. To ir nesiekiamo. Mums atrodo svarbu kalbėti apie šiuos svarbius dalykus, nes Vilniaus jėzuitų akademija iki pat dabar tebelieka vienu iš reikšmingiausių kultūrinės lietuvių tapatybės ramsčių. Tikimės, kad taip išliks ir toliau.

Jėzuitų edukacija atliepė anksčiau įsisavintą lotyniškąją kultūrą ir puikiai su ja derėjo. Į šią aplinkybę mes turime kreipti užvis daugiau dėmesio. Šiandien jau nebeatrodo pakankamas dalykas jėzuitų mokymo įstaigų atsiradimo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos teritorijoje aiškinti vien tik Krokuvos universiteto sunykimu XVI a. pirmoje pusėje ar kontrreformaciniais katalikiškosios visuomenės dalies siekimais bei veiksmais. Suprantama, šios dvi aplinkybės išlieka labai svarbios. Karalius Jogaila 1400 m. atkūrė universitetą Krokuvoje vienu – katalikų tikėjimo diegimo bei platinimo Lietuvoje – tikslu. Tai patvirtina tiek jo steigimo privilegija, tiek veikla, tiek ir mokslo istorikų vertinimas. Šia proga atrodo prasminga prisiminti trumpą įtaigų apibendrinimą, kurį savu metu pateikė žinomiausias Jogailos universiteto istorikas Henrikas Baryczas (*1901 VI 26–†1994 III 9):

Vienintelio – Krokuvos – universiteto XV amžiuje dar užteko, kad būtų tenkinamas poreikis akademinėms žinioms. Nors tos mokyklos pagrindą sudarė religinė koncepcija: Lietuvos valstybės tvirtesnių saitų su katalikybe mezgimas, – tačiau per XV amžių universitetas dar gebėjo išreikšti pasaulietinius

⁹ Antanas Rukša, „1570 m. Vilniaus kolegijos ir 1583–84 m. Akademijos laisvųjų menų pamokų lentelės ir humanistinė jėzuitų mokykla“, in: *Tautos praeitis*, 1967, t. 2, kn. 3–4, p. 95–122.

siekus bei pažangias (husitizmas) tendencijas, didžiojo skilimo metais užimti konciliarizmo – srovės, siekusios demokratizuoti Bažnyčios santvarką, – pozicijas, o paskui greitai perimti naują intelektualinį judėjimą – humanizmą. Žengimas mokslo pažangos keliu universitetui pelnė tarptautinę šlovę ir gausų užsienio jaunuomenės iš Vidurio Europos antplūdį (46% visų studentų XV ir XVI amžių sąvartoje).

Vis dėlto nuo XV a. pabaigos tas mokymas jau nebesuspėjo paskui [sparčiai] besivystančią visuomenę. Senosios mokymo sistemos kaita reikalavo ryžtingai atsisakyti [ankstesnių] pagrindų, o prie to taip ir nebuvo prieita. Užtat nieko nuostabaus, kad prasidėjus naujam šimtmečiui pradinis mokymas patyrė pakrikimą. Panašiai ir Krokuvos universitetas po amžių sąvartos mokslinių pasiekimų pasidavė sąstingui bei scholastinei rutinai. [...] Mūsų universitetinės minties raida [tuo laikotarpiu] rodo akivaizdų chaotiškumą bei atsitiktinumą, stebina savitų koncepcijų, apmąstymų bei originalumo stoka, skubėjimu ir priklausomai nuo aplinkybių kaitaliojama programa, o galiausiai [mokymo] apsunkinimu regresyviais luominiais faktoriais.¹⁰

Lenkų istorikas atkreipia dėmesį į mokymo ir mokslo menkėjimą Krokuvos universitete XVI a. antrą–trečią ketvirtį.

PROTESTANTŲ EDUKACIJA. JOHANAS STURMAS

Tokie dalykai ryškiau matosi permainų, vykusių kaimyninėse mokymo įstaigose, pirmiausia protestantiškosios Vokietijos mokyklose ir universitetuose, akivaizdoje¹¹. Permainos apėmė visą sistemą, pradedant pradiniais ir baigiant aukštesniais mokymu. Pradinėse mokyk-

¹⁰ Versta iš: Henryk Barycz, *Dzieje nauki w Polsce w epoce Odrodzenia*, wyd. 2 poprawione i rozszerzone, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1957, p. 37–39.

¹¹ Bendrais bruožais šiuos dalykus yra aptaręs Rudolfas Paulsenas pirmame kapitalinės monografijos *Geschichte des gelehrten Unterrichts* tome (3 leid., Leipzig, 1919), todėl šiame straipsnyje jo pedagogikos istorijos klasika tapusių vertinimų nebekartosime. Mums atrodo prasminga pateikti ir aptarti keletą konkrečių pavyzdžių, nes jie lygiai gerai atspindi epochos edukacijos tendencijas, kartu išsaugodami ir perteikdami papildomų detalių, kurias ir tegali duoti paskiras apčiuopiamas dokumentas ar konkretus šaltinis.

lose, vadinamuosiuose trivijuose, bent jau nuo XVI a. trečio ketvirčio mokyta trijų dalykų: katekizmo, lotynų bei graikų pradžiamokslis ir gimtosios, tai yra vokiečių, kalbos. Tokią programą, pavyzdžiui, randame pradinio mokymo nuostatuose, suformuotuose ir išleistuose Žemutinės Saksonijos mokykloms. Pasak tų nuostatų, vaikų edukacijos tikslas yra „tikėjimo mokymas, lotynų kalba, o su ja, jei tik galima, – ir graikų“¹². Šių dalykų buvo mokomasi trejus–penkerius metus. Lygia greta dėti gimtosios kalbos pagrindai. Pirmoje klasėje jie apsiribojo būtinausių maldų mokymusi, taip pat pažintimi su Lutherio katekizmu¹³, o vyresnėse klasėse tas katekizmas buvo įsivainamas išnaudojant visas jo teikiamas galimybes¹⁴. Apie tai, kad

¹² „*Tria sunt, in quibus potissimum versari studium puerile debet, Doctrina scilicet pietatis, Lingua Latina, & cum hac, si fieri possit, coniungenda Lingua Græca*“, cit. iš: *Ratio administrandi scholas triviales proposita in visitatione ecclesiarum & scholarum sub ducatu iuniorum principum Saxoniae* [...], Ienae: Impressum per Donatum Ritzenhan, 1573, lap. A_{iiii} recto. – Naudotasi egzemplioriumi, saugomu Čekijos nacionalinėje bibliotekoje Prahoje, Národní knihovna České republiky (toliau NK) – 3. D. 41.

¹³ „*In Quartâ Claſſe Tyrunculi germanicè Orare, & latinè legere & scribere, ac vocabula ex nomenclaturis rerum memoriter discant*“, in: *ibid.* – Ketvirtąją nuostatų sudarytojai vadina žemiausią, tai yra mūsų supratimu, pirmą klasę. Apie Lutherio katekizmus esama apščiau literatūros, todėl nurodysime vieną neseną šaltinį, glaustai ir išsamiai juos apibūdinusi: Jan Zbigniew Słowiński, *Katechizmy katolickie w języku polskim od XVI do XVIII wieku*, Lublin: Wydawnictwo KUL, 2005, p. 69–72. Už nuorodą į šią knygą dėkojame dr. Mikui Vaicekauskui.

¹⁴ Antrai (pasak cituojamų nuostatų – trečiai) klasei kelti tokie uždaviniai: „*In tertiam Claſſem traducti non solum exerceant, quæ iam didicerunt, sed etiam maiora addiscant, & plenius cum de doctrina pietatis, tum de Latinis literis erudiantur. Nam ad Catechismum Germanicum quem in Infima Claſſe didicerunt, hic Latinum etiam Lutheri sibi expoſitum ediscere incipient*“, in: *ibid.*, lap. C recto. Iš edukacijai vartotų priemonių čia minimi Katono distichai, Aisopo pasakėčios ir Lutherio katekizmas. Sudėtingesnių dalykų reikalauja iš vyresnių klasių: „*Huc qui confcendere debent: Et Catechismum latinum & Germanicum longa exercitatione probè animis infixum habeant, & in Micylli Grammatica robur sufficiens fecerint, & longiusculo vsu orationem Latinam tolerabilem scribere didicerint. Hi igitur cum incognoscenda doctrina pietatis & lingua Latina elaborare inceperint: Non tantum in vtroq, studio pergant, sed etiam ad Græcas literas iam animum applicent, Ac in primo quidem studio vt progrediantur, proponantur eis præter conciones publicas, quas in templo maxime diebus festis auscultare cogantur, insigniores definitiones diuisiones & Quæſtiones Theologicæ secundum Decalogum Symbolum Apostolicum, Orationem Dominicam, doctrinam de pænitentia & Sacramentis ex Locis Cõmunibus & Examine Theologico Philippi Melanthonis collectæ,*

tokių nuostatų laikytasi visuotinai, šiandien kalba bendriniais žodžiais tapęs andainyktės pradinės mokyklos (*schola trivialis*) pavadinimas: trivialiu mes vadiname tai, kas įprasta, atsibodę ir banalu.

Vienas iš garsiųjų Renesanso pedagogų, klojusių vidurinio mokyimo pagrindus protestantų kraštuose, buvo Johanas Sturmas (* 1507 X 1 – † 1589 III 3). Beje, jis paliko ženklų pėdsaką ir klasikinės filologijos istorijoje, kadangi parengė ir išleido kai kurių svarbiausių Antikos autorių raštų (iš jų svarbiausia – Cicerono kūriniių edicija). Mums jis yra svarbesnis už kitus dėl tos priežasties, kad į Strasbūro gimnaziją, jo įkurtą 1537 m., o 1566-aisiais tapusią akademija¹⁵, mokytis keliavo ne vienas Lietuvos didikais.

Gausiuose pedagoginiuose traktatuose, publikuotuose jau nuo 1538-ųjų, Sturmas aprėpė visus edukacijos klausimus, pradedant mokymo tikslais bei uždaviniais, jo turiniu, būdais bei priemonėmis ir baigiant pedagogų dalykinės kompetencijos, jo tikėjimo bei mora-

ex quibus vberiore m aliquanto doctrinæ Christianæ cognitionem percipiunt“, in: *ibid.*, lap. C₃ verso. Citatoje paminėtos ir mokymui naudotos priemonės. Prūsų, lenkų, lietuvių, latvių, estų, suomių, švedų, sorbų ir kitų netoli Baltijos gyvenančių tautų kraštuose Lutherio katekizmo vietą (pirmieji didžiojo ir mažojo katekizmų leid. 1529) turėjo užimti pirmieji katekizmai nacionalinėmis kalbomis: estiškais Simono Wanradto ir Johano Koello (1535), švediškais (apie 1540-uosius), suomiškais (1543), prūsiškais (pasirodę dviem leidimais 1545-aisiais; 1561 išėjo trečiasis, parengtas Abelio Wilio), lenkiški Jano Seklucjano (1545) ir Jano Maleckio (1546), lietuviški Martyno Mažvydo (1547) ir Baltramiejaus Vilento (1apie1572, 21579), latviškais (prieš 1585; neišliko – žinomas iš šaltinių; mūsų dienas pasiekė latviškais 1586 metų liuteronų katekizmas, išėjęs Karaliaučiuje), sorbų Venclovo Varichijaus (1595) ir kt.

¹⁵ Weiss, „Sturm (Jean)“, in: *Biographie universelle (Michaud) ancienne et moderne, ou Histoire, par ordre alphabétique, de la vie publique et privée de tous les hommes qui se sont fait remarquer par leurs écrits, leurs actions, leurs talents, leurs vertus ou leurs crimes*, nouv. éd., revue, corrigée et considérablement augmentée d'articles omis ou nouveaux, ouvrage rédigé par une Société de gens de lettres et de savants, t. 39, Paris: Chez Madame C. Desplaces; Leipzig: Libraire de F.A. Brockhaus, [s.a.; t. 1, 1843], p. 366: „Effrayé de la rigueur des ordonnances rendues contre les hérétiques, il s'empessa d'accepter la place de recteur du gymnase que venait de fonder les magistrats de Strasbourg. Il en fit l'ouverture en 1538; et ses talents contribuèrent beaucoup à la célébrité de cette école, qui fut élevée au rang d'académie par Maximilien II. en 1566“.

lės, taip pat vaikų bei jaunimo amžiaus, jų psichosomatinių ypatybių aptarimu. Iš visų jo darbų apie mokymo turinį daugiau kalbama veikale *De litterarum ludis recte aperiendis*, pirmąkart publikuotame 1543 m.¹⁶ Sturmas nurodo, kad jauno žmogaus edukacija turi prasidėti septintaisiais gyvenimo metais ir trukti iki dvidešimt pirmųjų. Ją jis dalija į dvi nelygias dalis: vaiko (pirmieji devyneri metai) ir jaunuolio (likę penkeri) mokymą¹⁷. Per devynerius pirmus metus turi būti padedami išsilavinimo pagrindai. Jų turinį Sturmas aptaria atskirai kiekvieniems metams. Pirmaisiais metais (devintoje klasėje) vaikas mokomas skaityti ir rašyti lotyniškai; tuo tikslu pasitelkiamas katekizmas ir keli lengvesni trumpesni Cicerono laišškai¹⁸. Antraisiais metais (aštuntojoje) einamas gramatikos pradžiamokslis, skaitomos Vergilijaus eklogos ir kai kurie Cicerono laišškai¹⁹. Trečiaisiais metais

¹⁶ Fridericus Andreas Hallbauer, „Praefatio“, in: Johannes Sturmii, *Iohannis Sturmii De institutione scholastica opuscula omnia: I. Liber de educatione principis. II. Lib. de nobilitate litterata. III. Lib. de litterarum ludis recte aperiendis. IIII. Lib. III epistolarum classicarum. V. Lib. epistolar. Academicarum. VI. Scholae Lavinganæ*, recensuit ac praefatione et desiderii scholasticis auxit Fridericus Andreas Hallbauer, Ienae: Sumptu Christiani Franc[.] Buchii, 1730, p. 9; naudotasi egz. NK – 12 H 1497.

¹⁷ Johannes Sturmii, *Iohannis Sturmii De institutione scholastica opuscula omnia*, p. 105: „Diuidemus igitur omnes ordines in duo genera. Vnum est pueritiae, quod necessarias, perpetuasque aufcultationes habet; alterum adultae aetatis, quod publicas, atque liberas requirit. Puerili educationi annos nouem damus: publicae aufcultationes vtique quinque fibi adsumunt. Itaque fiet, vt etiamfi septimo anno puer ad magistros ducatur: tamen vigesimo primo per omnes ordines fit progressus“.

¹⁸ *Ibid.*, p. 109–110: „In docendo etiam morum curam hic agere decet. Itaque in catechismo exerceatur adolescentulus. Is breuis fit, vt statim transit fiat ad nominum & verborum inflexiones, quarum certa exempla, eaque generalissima sunt deligenda. Si recte institutio accommodabitur, in quo non praua natura est, vno anno & legere discet, & inflectendi formas communes mandabit memoriae. Quibus vero aliquid superest temporis, his faciliores & breuiores Ciceronis epistolae sunt proponendae, quales illae sunt, quas ad Terentiam vxorem, & quaedam, quas ad Tironem Libertum scripsit“.

¹⁹ *Ibid.*, p. 110: „Ad octauum ordinem illis, de quibus dictum est, iactis fundamentis, prima studiorum progressio, primaque industriae exercitatio fiat. [...] Diligentior tum primis sex mensibus tradenda est grammaticae partitio, verum neque obscura, neque ad omnes exceptiones deducta. Duabus quotidie horis opus est ad hanc explicationem. [...] Id quod reliquum temporis est eclogis Vergilii & epistolis Ciceronis est tribuendum“.

(septintojoje) gilinamos lotynų gramatikos žinios; tam reikalui patsitelkiami du Cicerono kūriniai: *Apie bičiulybę* ir *Apie senatvę*. Šiek tiek laiko Sturmas siūlo skirti pažinčiai su romėnų poezija, pirmiausia su Vergilijaus *Ēneida* ir Katulo, Tibulo bei Horacijaus eilėraščiais²⁰. Ketvirtaisiais metais (šeštojoje) gramatikos žinios įtvirtinamos, kartojant taisykles, taip pat analizuojant Vergilijų, Horacijų, Katulą ir daugiau dėmesio skiriant Ciceronui. Iš naujų autorių siūloma įtraukti Cezarį²¹. Per ketverius pirmus metus baigiami įsisavinti lotynų kalbos pagrindai. Toliau, Sturmo siūlymu, dalykų ratas turi būti plečiamas, įtraukiami nauji autoriai, taip pat diegiami nauji kalbėjimo ir rašymo įgūdžiai. Taigi penktaisiais metais (penktojoje) pradedama pažintis su graikų kalba. Tuo tikslu skaitomos Aisopo pasakėčios ir kai kurios Demostenos kalbos. Retorikos pagrindams įtvirtinti siūlomi sudėtingesni Cicerono veikalai: *Apie oratorių*, *Apie pareigas*, taip pat jo kalbos *Už Manilijaus įstatymą* ir *Už Kv. Ligarijų*²². Šeštaisiais

²⁰ *Ibid.*, p. 111–112: „Vbi ad septimum tribum adfendit, colligere potest vires ingenii illa aetas incipiet, & de se aliquid promittere. Cognita enim hic tum sunt magna ex parte nominum verborumque, & genera & inflexiones: praecepta etiam non ignorantur orationis coniunctae. Sed repetenda haec fubinde sunt, & renouanda memoria. [...] Proponendi hic duo sunt, illi libri Ciceronis & elegantes & pii, & ad intelligendum faciles, vnus de *amicitia*, alter de *senectute*. Atque his alteram horam vacuum cetero labore volumus. Tertiam Poetae sibi vendicant. *Aeneis Vergiliana* virtutes omnes heroici versus habet: reliqua genera ex Catullo, & Tibullo, & Horatio sunt congerenda. Plura ex Catullo & Tibullo, si essent pudica: sed si id non licet, & si quae defunt: meliora enim vix apud ceteros inuenias: tamen quae defunt, ex Horatio colligantur“.

²¹ *Ibid.*, p. 116–117: „Post nonum igitur decimumque annum ingredi puer in eum locum debet, in quo educantur, quibus praecepta reducenda potius in memoria sunt, quam tradenda noua. [...] Id commode in oratorum & poetarum explicatione fieri poterit. Pergere hic in Aeneide adhuc debent, hora vna, & absoluenda sunt ea, quae ex Catulli & Horatii collectis carminibus restabunt. Diligendi etiam ex Cicerone speciosi, & illustres quidam loci, ut sunt magnarum rerum infinitae quaestiones, ut commemorationes, quae aliquam laudem, aut vituperationem, aut fingularem quemdam vel ordinem vel munitionem habent. [...] Historici poetica multa habent, verba scilicet & formas sententiarum: sed plura sunt oratorum. [...] Caesarem excipio, qui oratori, quam historico, similior, suas res quotidiani fermonis verbis maluit describere. Itaque hunc solum in sextam tribum admitto“.

²² *Ibid.*, p. 119: „Sex igitur primis mensibus femel quotidie, ex graecae linguae grammaticis praeceptis aliquid proponatur: in quibus quoniam multa cum latinis

metais (ketvirtojoje) toliau gilinamos graikų kalbos žinios, plečiami lotynų retorikos igūdžiai, studijuojami nauji Cicerono veikalai ir nauji autoriai (Homėras, Salustijus, Plautas)²³. Septintaisiais metais (trečiojoje) rekomenduojama gilinti graikų retorikos žinias, pasitelkus Demosteną ir Aischiną, taip pat susipažinti su dialektikos pagrindais pagal Aristotelį ir su romėnų istorikais (Salustijus, Cezaris, Livijus)²⁴. Aštuntaisiais metais (antrojoje) baigiamos graikų retorikos studijos

communia eademque sunt, facilis est & cognitio & memoria. Secundum illos sex per tres eius anni infrequentes menses, fabellae Aefopi graecae, paucae & faciles, conuenienter explicabuntur: quibus postremo trimetri tempore Olynthiacae Demofthenis succedent. Haec igitur in eum annum vnus horae fit occupatio. [...] Alterius labor in Ciceronis libris, quos *de officiis* scripsit, fuscipiatur, si tres illi libri, qui ad sextum ordinem adferuntur, sint perlecti. Non enim inutile est tertium huic loco relinquere, si absolui nisi praepropera festinatione non possit. Bis in Cicerone vtilius quotidie est versari in hac curia, quam in poetis: quare tertia hora, tametsi Georgicis Vergilii destinata sit, & primis mensibus tribus recte interponetur Ciceronis aliqua oratio, qualis est illa *pro lege Manilia*, aut *pro Q. Ligario* habita”.

²³ *Ibid.*, p. 120–121: „Quinto demum anno tentandum est, vt aequabiliter in graecis atque latinis progrediamur, & coniungamus cum Cicerone Demofthenem, & cum Vergilio Homerum, alternatim horis duabus. [...] Praecepta rhetorica quartum locum cum stilo occupabunt, qui hic incipit esse ornatior & ipfis praeceptis confertens. Omnes libellos rhetoricos Ciceronis *partitiones* superant, si recte explicentur, & mandentur memoriae. Sed praecepta Herenniana, quae libro primo tradita sunt, in hoc loco ante partitiones praenoscentur celerius, neque sine fruge. [...] Salustius post hanc praeceptionem adiungi potest, & Plautus, non exemplorum gratia, quae in Cicerone & Demofthene duabus horis demonstrantur, sed ob historiam & singulare genus orationis, in quo cum iudicio versandum est”.

²⁴ *Ibid.*, p. 127–128: „Extremo vero pueritiae anno ad tertium ordinem adolefcens ascendet, vbi cum praeceptis rhetoricis dialectica sunt componenda, & maior dicendi facultas differendi ratione adiuta comparanda est. Sed confringere oportet dialectica ex Aristotelis libris, & exemplis philosophorum & theologorum illustrare. [...] In rhetoricis autem id legendum est, quod ex differendi ratione petitum est, vt sunt Ciceronis topica. In hoc ordine Demofthenis & Aefchinis aduersarias orationes interpretando explanari velim: sed partiendae illae sunt propter prolixitatem, & Demofthenis orationem ad secundam curiam, si absolui in tertia non queat, velim transferri. [...] Surripere igitur huic labori quartam horam oportet: qua, cum per tempus & recitationem earum rerum, quas cogitatione & meditatione habent complicatas, licebit, legere etiam vtile erit historicum Salustium; aut Caesarem: ad Liuium tum, cum illi lecti erunt, perueniatur. Magnus ille quidem scriptor est, sed obseruator aetatum, & oratori diffimilior, quam Caesar & Salustius. Thucydides enim magis Liuio, quam Xenophon placuit, quem secutus est Caesar. Salustius rerum breuitatem, verborum vfum distincto, & adcommodatione propria compensat”.

(Demostenio kalbų pagrindu), pagilintoms ir sutvirtintoms dialektikos žinios (Aristotelis), skaitomi Platono ir Cicerono dialogai²⁵. Devintaisiais metais (pirmojoje), pasak Sturmo, jaunuolius reikia ruošti studijoms aukštojoje mokykloje ir gyvenimui, todėl juos būtina supažindinti su gilesnėmis logikos žiniomis (Aristotelio *Apie aiškinimą*), taip pat fizikos (Aristotelio *Apie pasaulį*), matematikos, geografijos (Pomponijus Mela), astronomijos (Proklas) ir astrologijos pradmenimis²⁶. Dėmesį patraukia pats mokymo pobūdis, kurį humanistiniu turime pavadinti ne tik dėl turinio, bet ir dėl tikslų bei uždavinių, dėl jo intencijų bei aspiracijų.

Sturmo pedagoginės pažiūros ir jų praktinė išraiška: mokymas Strasbūre ir Antikos autorių, skirtų pirmiausia studijoms, rengimas spaudai, turėjo įtakos tiek sistemingesniam vidurinio mokslo diegimui įvairiuose miestuose, tiek ir didikų bei valdovų rūmuose. Jo pedagoginės nuostatos turi akivaizdžių sąsajų su kai kurių amžininkų darbais, skirtais aukštakilmų asmenų erudicijai. Pavyzdžiui, Konradas Heresbachas (* 1509–† 1576 X 14) savo vadove, kaip lavinti ir mokyti būsimą valdovą, mokymo turinį iš esmės apibrėžia gimnazijos programa²⁷, kurią išdėstėme aukščiau, aptardami Sturmo rekomen-

²⁵ *Ibid.*, p. 128–129: „Poftquam ingreffus eft adolescentum coetum, qui antea puer erat, mature, vbi annum in tertia tribu verfatus eft, ad fecundam progredietur: in qua finem ornatæ orationis, praecepta & principium apti generis dicendi reperire oportet. [...] Demofthenis igitur oratio, quam pro Ctefiphonte habuit, fi in tertia claffe non potuit exponi, hic explanetur. Si vero ibi explanata fit deligatur ex ceteris, quae videbitur idonea. Dialectica praecepta, de quibus fcriptum eft, ita cogi & explicari debent ex Aristotele, vt duos annos in illis maneat adolefcens, fed tamen in hoc loco exercitatione magis, quam praeceptione funt erudiendi. Itaque eadem hora, qua praecepta docentur, dialogus aliquis ex Platone aut Cicerone interponatur, in quo demonftratur, vtendi modus, & recta doceatur disputandi ratio“.

²⁶ *Ibid.*, p. 130–131: „Proponendus igitur hic eft liber Ariftotelis περι ἐρμηνείας, & alter liber eiusdem fcriptoris de mundo, qui duo eodem anno vna aliqua hora quotidiana facile percipiuntur. Tradenda etiam arithmetica funt, & excutiendus Mela, & proponendus Proclus, & cognoscenda funt aftrologiae elementa. Demofthenes adhuc etiam & Homerus interpretabuntur, quibus Cicero nis oratorios libros adiungo“.

²⁷ Conradus Heresbachius, *De educandis erudiendisque principum liberis, rei publicae gubernandae destinatis, deque republica Christiana administranda: Ad illus-*

cijas miestų gimnazijoms. Būsimasis valdovas turi išeiti gramatikos, dialektikos ir retorikos kursus, jis turi būti susipažinęs su pagrindiniais geometrijos, geografijos, muzikos ir istorijos dalykais. Ypač gražiai: glaustai, trumpai ir pagrįstai, šis autorius apibūdino kalbų mokymąsi:

*Linguas præter vernaculam, latinã precipuè callere conuenit, nam ea ferè totus Christianus orbis vititur, adhæc vicinarum regionum, qualis est Germanis, Gallica, & Gallis Germanica. [...] Et tuæ adolescentiæ profuit plurimum, quòd cum Imperatore, cum regibus et principibus externis, Gallica simul & Latina lingua vit licuerit, quas puer etiã didiceras, atq; præter has etiã Græcæ atque Hebraicæ characteres atque rudimenta deguſtare ultro volueris.*²⁸

(Be gimtosios, privalu mokėti kalbų, pirmiausia lotynų, nes ja naudojasi veik visas krikščionių pasaulis, taip pat kaimyniniuose kraštuose [vartojamų], kaip, [pavyzdžiui, būtina] vokiečiams [mokėti] prancūzų, o prancūzams – vokiečių. [...] Ir tavo jaunam amžiui užvis labiau pasitarnaus, jei tu su imperatoriumi, su užsienio karaliais ir kunigaikščiais galėsi bendrauti prancūzų ir lotynų kalbomis, kurias išmokai dar vaikystėje; be jų, teikis taip pat susipažinti su graikų ir hebrajų raštu bei [tų kalbų] pradmenimis. – Čia ir toliau vertimas straipsnio autoriaus).

Sturmo pedagoginėmis nuostatomis rėmėsi ne viena andainykštė gimnazija Vokietijoje. Kaip ir ko jose būdavo mokoma, galime patirti iš išlikusių mokymo programų. Štai pavyzdžiui, 1585 m. Gōrlitze buvo išspausdintas tenykštės šešiaklasės gimnazijos 1584 m. pamokų tvarkaraštis²⁹, sudarytas kiekvienai savaitės dienai. Šeštos (žemiausios)

trissimum Voilhelmum ducem Iuliacens. Cliuens. Montens. comitem Marchiæ et Rauensburgi, dominum Rauensteinii, etc. libri duo, auctore Conrado Hersbachio iureconsulto, et eiusdem principis consiliario. [Johannes Sturm, Ioannis Sturmii Ad illustrissimum principem Gulielmum, ducem Iuliacensium, Cliuensium, Montensium, comitem Marchiæ et Rauenspurgi, domino in Rauenstein, Ioannis Sturmii De educatione principis], Francofurti ad Moenum: Apud Georgium Corvinum, impensis Hieronymi Feyerabend, 1570, lap. 44 verso–45 recto; naudotasi egz. NK – 13 H 153. Tai pirmasis šio veikalo leidimas; antras pasirodė 1592 m.

²⁸ *Ibid.*, lap. 46 recto.

²⁹ Laurentius Ludovicus, *Paraenesis, et isagoge puerilis, ad lectionem librorum Ciceronis De oratore, recitata in schola Gorlicensi, a Laurentio Ludouico Leoberg. Curriculum hibernum studiorum Scholæ Gorlicensis. Sturmiana quaedam axiomata de ratione docendi*, Gorlicii: Excusum typis Ambrosii Fritschij, 1585, naudotasi egz. NK – 12. G. 551.

klasės mokiniai visomis savaitės dienomis buvo mokomi vokiečių kalba tikėjimo tiesų, poterių, taip pat skaityti iš Lutherio katekizmo. Penktoje klasėje irgi daugiausia mokyta vokiečių kalba tų pačių dalykų, tik platesne apimtimi; pirmadieniais–ketvirtadieniais po vieną dvi valandas mokiniai iš Donato (Aelius Donatus, IV a. po Kr.) gramatikos buvo supažindami su lotynų kalbos pagrindais. Ketvirtoje klasėje regime išplėstą mokymą lotynų kalba. Nuo pirmadienio iki ketvirtadienio buvo skaitomos Cicerono sentencijos, Katono distichai, viena Šventraščio knyga (*sententiae Salomonis*), mokomasi iš Pilypo Melanchthono (*1497 II 16–†1560 IV 19) gramatikos (*Compendium etymologiae Philippicum*), likusiomis dienomis kursas buvo kartojamas, atliekami rašto darbai, o sekmadienį skaitoma lotyniška Evangelija. Trečios klasės mokymo turinys jau sudėtingesnis. Laikotarpiu nuo pirmadienio iki ketvirtadienio buvo skaitomos Vergilijaus *Bukolikos*, Cicerono kalbos (*Narrationes Ciceroniana*) ir laišakai (*Epistole Ciceronis selectæ à Dn. Sturmio*), kažkuri Terencijaus komedija (*Terentius*), vienas Erazmo Roterdamičio (*1467 X 28–†1536 VI 12) veikalėlis (*Libellus de morum ciuilitate scriptus ab Erasmo*), gramatikos ir eilėdaros žinios gilinamos iš Melanchthono (*Etymologiae Philippica compendium; Syntaxeos Philippica compendium*) ir garsaus vietos pedagogo, lotynų ir graikų kalbų specialisto Joachimo Meisterio (*1532–†1587 II 10)³⁰ veikalų (*Elementa profodiaca, ex præscripto Dn. Meifsteri*). Vieną valandą per keturias dienas mokiniai būdavo supažindinami su muzikos pradmenimis (*Musica præceptiones & symphonie quotidiana*). Kaip ir žemesnėse klasėse, penktadieniai ir šeštadieniai trečiokams buvo paliekami išeito kurso kartojimui, rašto darbams, o sekmadieniai – lotyniškos Evangelijos skaitymui. Antroje klasėje mokyta ir mokytasi gilinant lotynų kalbos žinias ir plečiant skaitomų autorių repertuarą; joje taip pat pridėta ir naujų dalykų. Nuo

³⁰ Už informaciją apie Joachimą Meisterį ir nuorodas į Melchioro Adamo bei Johanno Heinricho Zedlerio enciklopedijas dėkojame Frankfurto universiteto docentei habil. dr. Jolantai Gelumbeckaitei.

pirmadienio iki ketvirtadienio antrojai skaitė Vergilijaus *Bukolikas* bei Ovidijaus elegijas (*Bucolica Virgilij, vel elegia Ouidij. In his duodecim versibus propositis, Grammatica vocum constructio monstratur: interpretatio lingua vernacula additur: vocum & phrasium breues enarrationes, & distinctiones traduntur*), Cicerono laiškus (*Epistola Ciceronis. Periodorum membra distinguuntur: ordo vocum Grammaticus monstratur: vernacula lingua tres aut quatuor sententiae redduntur: phrasium loci communes indicantur: vt in Ephemerides referantur*) bei veikalą *Apie pareigas* (*Libri Ciceronis de Officijs: in quibus vernacula lingua quinque vel sex sententiae proponuntur: constructio grammatica, ratio distinctionis, vocum & phrasium vis ac significatio monstratur*), kažkurią Terencijaus komediją (*Terentius. Hic de archaismis, & graecismis discentes monentur: phrasēs in locos communes rediguntur, & in diaria referuntur*). Gramatikos ir prozodijos žinios gilinamos iš Melanchthono (*Etymologia Grammatices, è locupletioribus Philippi præceptionibus: in qua præcepta & exempla breuiter exponuntur, regulis applicantur; Syntaxis Philippica auctior. Post vernaculam sententiarum & versuum interpretationem, exempla regularum monstrantur*) ir Meisterio (*Doctrina de syllabarum temporibus, de numerorum, qui pedes vocantur, generibus, de carminum formis, ex præscripto Dn. Meijsteri*) vadovėlių, muzikos – iš Listenijaus (*Musica Lijthenij*). Iš anksčiau neminėtų dalykų čia pirmąsyk sutinkame graikų kalbą: su jos pagrindais susipažinta iš Martyno Krauzės (*1526–†1607 II 25) gramatikos (*Prior pars Grammaticæ Cruzij, cum parenesi Isocratea*). Penktadieniai, šeštadieniai ir sekmadieniai buvo skirti kartojimui, rašto darbams, disputams, maldoms, giedojimui ir graikiškos Evangelijos skaitymui (*Grammaticam, & phrasin Graeci textus Euangeliorum, è prælectionibus Melathoni tractant*). Pirmos klasės kursas buvo sudėtingiausias: jame dar labiau gilintasi į lotynų ir graikų kalbas, skaityta daugiau autorių, mokytasi naujų dalykų. Nuo pirmadienio iki ketvirtadienio pirmoju skaitė Cicerono laiškus, jo veikalus *Apie pareigas* ir *Apie oratorių* (*Libri Ciceronis de Oratore, primùm vernacula lingua redduntur:*

postea Dialecticis & Rhetoricis præceptis accomodantur: Grammaticæ commonefactiones, ubi res postulat, adduntur: phrasium loci communes & periodorum membra ex præscripto Dn. Sturmij monstrantur), Kalbą Kviritams (*Oratio ad Quirites. Hic primum vernacula lingua traditur expositio: eam periodorum & membrorum ex præscripto Dn. Sturmij sequitur distinctio, Rhetorica dispositio, examen elocutionis oratoriae, loci communes phrasium, & Grammatica necessariorum vocum explicatio*), Vergilijaus Ēneidą (*Aeneis Vergiliana, in qua primum grammaticus vocum ordo monstratur: postea vernacula interpretatio adhibetur: phrasium poetiarum loci proponuntur*), gramatikos ir eilėdaros žinias gilino iš Melanchthono, Tomo Linakro (*1460–†1524; *repetitiones præceptionum Philippi, & præcipuarum obseruationum Linacri*) ir Meisterio (*libellus Profodiacus scholæ nostræ à Dn. Meistero scriptus*) knygų, graikų kalbos mokėsi iš minėto Krauzės vadovėlio (*Grammatica Crusij Græca*). Iš naujų autorių minėtini Cezaris (*commentarij Cæsaris*), Homėras, Hėsiodas, Fokilidas, Teognidas, Isokratas ir kai kurie kiti graikų autoriai (*Phocylides, cui succedet ante finem curriculi hyberni Isocratis Euagoras. Eum excipiet liber vnus Homeri. Vsitata enim sunt nobis hactenus ἀντίδοσις orationum Isocratis, & poetarum, Homeri, Hesiodi, Pythagoræ, Phocylidæ, Theognidis. Hic primum interpretatio latina proponitur: deinde singularum vocum examen Grammaticum additur: dialecticorum discrimen monstratur*). Be to, šioje klasėje nurodytomis dienomis mokiniai susipažindavo su retorikos (*Rhetorica Philippi, ubi communia Rhetorum præcepta monstrantur: dispositionum typi varij ex autoribus optimis proponuntur*), logikos (*Dialectica Philippi*) ir aritmetikos (*Arithmetica Gemmæ Frisij*; čia minimas anuomet garsus olandų matematikas Gema Fryzas, *1508–†1555) pradmenimis. Kaip ankstesnėje klasėje, taip ir šioje, penktadieniai, šeštadieniai ir sekmadieniai būdavo skirti kartojimui, rašto darbams, disputams, maldoms, giedojimui ir teologijos pradžiamoksliui (*Theſes, obiectiones, & solutiones breues atq; dialecticas, è Postilla Melanthonis*). Dėmesį patraukia gimtosios kalbos vartojimas visus šešerius metus.

KATALIKŲ EDUKACIJA.
JĖZAUS DRAUGIJA IKI 1599 METŲ

Apžvelgtų pedagoginių nuostatų ir programų šviesoje iš penkių šimtmečių perspektyvos jėzuitų sukurtas mokymo modelis nuo protestantiškojo skiriasi tikrai detalėmis, kad ir kokios jos svarbios atrodė savu metu. Jėzuitai XVI a. pasisakė prieš istorijos dėstymą kolegijose, į mokymo programas mieliau įtraukdavo tik kai kuriuos romėnų ir graikų autorius, filosofijos studijose rekomendavo remtis Aristotelio veikalais, o teologijos – šv. Tomo Akviniečio raštais. Suprantama, griežtai paisyta, kad studijoms rekomenduojamų vadovėlių autoriai būtų katalikai, o dar geriau – Jėzaus Draugijos nariai. Tačiau pati vidurinio mokslo esmė, pagrindinės jo sudedamosios dalys buvo tos pačios. Vidurinė mokykla turėjo auklėti mokinius krikščionių tikėjimo dvasia, diegti tikėjimo pagrindus, ugdyti angažuotą religijos atžvilgiu asmenybę, veiklų savo pilietinės bendruomenės narį, gebantį gautomis žiniomis, praktinės veiklos įgūdžiais tai bendruomenei pasitarnauti. Tuo tikslu buvo pasitelkiamos iš esmės tos pačios priemonės: atitinkamos Bažnyčios dvasininkų parengti katekizmai ir postilės, Šventraščio tekstai gimtąja, lotynų, graikų ir hebrajų kalbomis, svarbiausi romėnų ir graikų autoriai; mokymo turinį sudarė tie patys septyni laisvieji menai, taip pat filosofijos ir teologijos pradmenys. Tai neturėtų kelti nuostabos: tiek protestantų, tiek katalikų (jėzuitų) pedagoginės koncepcijos gimė atsižvelgus ir pasirėmus žiniomis, kurias XVI a. pirmoje pusėje teikė moderniausias anuomet Sorbonos universitetas. Mokslo istorikai seniai yra pastebėję, kad jame veik vienu metu studijavo tiek Johanas Sturmas (1529–1537), tiek ir šv. Ignacas Lojola (1528–1534)³¹.

³¹ Friedrich Paulsen, *Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten vom Ausgang des Mittelalters bis zur Gegenwart: Mit besonderer Rücksicht auf den Klassischen Unterricht* von Dr. Friedrich Paulsen, dritte erweiterte Auflage herausgegeben und in einem Anhang fortgesetzt von Dr. Rudolf Lehmann, Bd. 1, Leipzig: Verlag von Veit & Comp., 1919, p. 422; Ivana Čornejová, „The Jesuit Academy up to 1622“, in: Karel Beránek [a.o.], *A history of Charles University*, vol. 1: 1348–1802, English translation by Anna Bryson, Prague: Charles University, 2001, p. 222.

Mokymas Sorbonoje, taip pat Sturmo Strasbūro gimnazijoje ir Jėzaus Draugijos kolegijose buvo grindžiamas naujomis pedagoginėmis nuostatomis ir ženkliai atnaujintu turiniu. Lyginant su viduramžine edukacija, jis tapo tikslingu, nuosekliu, tvarkingu ir amžiaus reikalavimus atitinkančiu: religines, moralines, humanistines vertybes propaguojančiu, turingu procesu. Anksčiau to nebuvo. Šį skirtumą savu metu yra pastebėjęs ir taikliai apbūdinęs Janas Schmidlas (*1693 XII 22–†1762 III 13) kapitalinėje Jėzaus Draugijos Čekijos provincijos istorijoje:

Nimirum, hi omnes, Viri Sapientiffimi, inspectis diligenter, prudentérque expensís docendi rationibus, quas iníerat Societas, eò demum ítetère judiciò, ut nihil, fècundùm publicas Societatis Scholas, Reipublicæ Chriflianæ utiliùs à Summis Principibus infititui potuiffè cenferent. (1.) Hic enim mos ab initio invaluit, & ufque hodie tenet, ut, non velut olim in *Carolina* confusè, permifféque Auditores ínguli docerentur omnia, fed difcretè, & fuas difciplinæ íngulæ per Claffes tributæ, ac congruis ítatííque temporibus alligatæ; ità ut nemini fas íit ad altiora tranfire, qui in inferioribus inventus fuerit minùs habens: ut nulla earum perdiscendarum rerum ínstructio defideraretur, quæ ex Artibus Liberalibus in commune bonum utilitatem quampiam conferre poffent: ut pietatis ítudium Scientiarum pertractationi fociaretur: ut denique in omnibus & temporum, & ordinis exacta ratio teneretur. Non enim fola probitas, eruditioque Præceptoris formandæ juventuti fufficiunt: methodus & dexteritas docendi res íunt tam neceffariæ, quàm ipfe labor ítudendi. Nifi ordine certo, accuratáque methodo ícientias tradat Magífter, bonis Adolefcantium ingeniis abutitur, magnas eis tenebras offundens. Quamvis enim magnis viribus, & contentione celeri curras, nifi rectam viam tenes, ferò, vel nunquam metam attinges. Nihil tam arte difcendum, quàm Artes. (2.) Quocirca in eam methodum diu multúmque Societas noftra incubuit; cùmque eam, quæ optima vífa eft, propofuiffet, poft aliquot annos, auditis íngularum Provinciarum íententiis, ad incudem revocavit, & ità demum perfecit, ut dubitari omnino poffit, an in eo genere perfectius exíftet quidpiam. Ad leges Scholis Societatis præfixas provoco, quæ apud Eruditiffimos quofque femper vífæ íunt omne tuliffè punctum. Hac autem norma cùm utantur Profeffores Noítri, non poteft non eííe ex ínititutione Juventutis optimus eventus. Huic cùm nequeat privatus íníttere Pædagogus, cumque ín íuper Difcipulum

defituat æmulatio, quæ maximum habet calcar ad profectum; indè eft, quòd
faciliùs multò, multòque feliciùs in Scholis ejuſmodi publicis ingenia excolantur.³²

(Be abejo, visi ſie kuo išmintingiausi vyrai, kruopščiai apſvarstę bei protingai įvertinę mokymo pagrindus, kuriuos prisiėmė Draugija, priėjo būtent prie tokio sprendimo, kuriuo pareiškė, jog krikščionių bendruomenei gali naudingiau pasitarnauti ne kas kitas, kaip tik tai aukščiausiųjų valdovų įsteigtos viešosios Draugijos mokyklos. (1.) Mat čia nuo pat pradžių išgalėjo ir ligi dabar tebegalioja tvarka, pagal kurią, priešingai nei anksčiau Karolio universitete, kur visi klausytojai buvo mokomi visko pramaišui ir sumišai, [buvo mokoma] apdairiai, visas disciplinas paskirstant į joms [deramas] klases, taip pat [jų dėstymą] susiejant su atitinkamais nustatytais [amžiaus] tarpsniais tokiu būdu, kad į aukštesnę [klasę] nebūtų valia pereiti nė vienam, kuris žemesnėje pasirodė besąs mažiau pasiekęs; kad [čia] nestigtų mokymo apie visus tuos laisvųjų menų dalykus, kurie gali visuomenės gerovei suteikti bent kokios naudos; kad religinis ugdymas lydėtų užsiėmimą moklais; galiausiai, kad visuose reikaluose būtų paisoma tikslios laiko ir eiliškumo tvarkos. Juk jaunuomenės ugdymui negana vien mokytojo padorumo ir jo išsilavinimo – mokymo būdas ir jo sėkmė yra tokie pat būtini dalykai, kaip ir pats mokymosi darbas. Jei mokytojas perduoda mokslus ne tam tikra tvarka bei tiksliu būdu, tai jis tik piktnaudžiauja jaunuolių gabumais, panardindamas juos į gilią tamsą. Mat jei tu bėgi didžia jėga ir greita eiga, tai tikslą pasieksi arba vėlai, arba [jo] niekada [nepasieksi], jeigu nesilaikysi teisingo kelio. Nieko neprivalu mokytis taip sumaniai, kaip menų. (2.) Dėl ſios priežasties prie ſavo [mokymo] būdo mūsų Draugija plušėjo daug ir ilgai. Kai jis pasirodė [jai] geriausias, ir ji tą [būdą] paskelbė, tai, praėjus kažkiek metų, [Draugija], išklausiusi nuomonių iš paskirų provincijų, jį susigrąžino pagerinti ir taip ištobulino, kad galima tik abejoti, ar bėra dar kas nors už jį tobulesnio. Čia aš miniu Draugijos mokykloms skirtus nuostatus, dėl kurių visuomet gaudavo pritarimą iš visų kuo mokyčiausių [asmenų]. Kai mūsų profesoriai naudojasi ſiomis taisyklėmis, jaunuomenės mokymas tiesiog negali neduoti kuo puikiausių rezultatų. Kadangi ſitaip negali dirbti privatus mokytojas ir, be to, kadangi [vienas pats] mokinys paliekamas be varžymosi, kuris vienintelis suteikia geriaſią stimulų augimui, tai iš čia ſeka, kad [mokinių] gabumai kur kas lengviau ir žymiai sėkmingiau išugdomi būtent ſios rūſies vieſosiose mokyklose.)

³² Joannes Schmidl, *Historiae Societatis Jesu Provinciae Bohemiae pars prima ab anno Christi MDLV. ad annum MDXCII.* authore Joanne Schmidl Societatis ejusdem sacerdote, Pragae: Typis Univerſitatis Carolo Ferdinandeae in Collegio S.J. ad S. Clementem, per Jacobum Schweiger factorem, 1747, p. 104–105. Naudotasi egzemplioriumi NK – 51 A 9 iš mikrofilmo ORST 428/A.

Mūsų dienų Jėzaus Draugijos istorikai nurodo, kad ordinas nuo įkūrimo kuri laiką neturėjo bendros mokymo programos. Tokia programa buvo patvirtinta generalinėje Draugijos kongregacijoje 1599 m. Iki tol buvo vadovaujama Draugijos įkūrėjo šv. Ignaco, jos generolų bei provincijolų nurodymais ir pirmose generalinėse kongregacijose priimamais nutarimais. Iš svarbiausių dokumentų, esmingai tuo laikotarpiu lėmusių edukacijos tikslus, jos turinį, pobūdį ir kryptį, istorikai nurodo ne vieną, o kelis: *Jėzaus Draugijos įstatus* (1540) ir Lojolos bendražygio, 1558 m. tapusio antruoju Draugijos generolu, Jokūbo Laínezio (Diego Laynez, *1512–†1565 11 19) 1559 m. dekretą³³. Paulius Rabikauskas nurodo kai kuriuos kitus: 1563 m. *Ordo studiorum*, 1569 m. *Ratio studiorum Borgia*, taip pat Austrijos provincijolo Maggio *Instructio Provincialis Austriae pro Rectore Vilmensi die 19 Augusti 1570*³⁴.

Vadovaudamiesi šiais dokumentais, taip pat nutarimais dėl mokymo, priimtais Draugijos generalinėse kongregacijose³⁵, provincijolai ir kiti atsakingi asmenys rengė darbui reikalingus edukacijos nuostatus ir mokymo programas. Iš jų sužinome apie dėstymo turinį. Pavyzdžiui, apie jį kalbama 1556–1561 m. taisyklėse, kurių laikytasi Jėzaus Draugijos Vokietijos provincijoje (*Offitium praefecti scholae triplici constitutionum genere distinguitur, quorum primum peculiariter ad solum*

³³ Ivana Čornejová, *op. cit.*, p. 219.

³⁴ Paulius Rabikauskas, „Ratio Studiorum“, in: *Lietuvių enciklopedija*, t. 24, Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1961, p. 533. Dar žr.: Eugenija Ulčinė, „Humanitariniai mokslai jėzuitų švietimo sistemoje“, in: *Literatūra*, 2007, Nr. 49(3), p. 96–97. Jėzuitų edukaciją, paremtą 1599 m. patvirtinta *Ratio atque institutio studiorum S.J.*, išsamiai apibūdino minėtas Paulsenas, žr.: Friedrich Paulsen, *Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten vom Ausgang des Mittelalters bis zur Gegenwart*, Bd. 1, p. 422–442.

³⁵ Jų tekstai publikuoti dar XIX a. leidinyje: *Ratio Studiorum et Institutiones Scholasticae Societatis Jesu per Germaniam olim vigentes collectae concinnatae dilucidatae* a G.M. Pachtler S.J., t. 1: *Ab anno 1541 ad annum 1599*, (*Monumenta Germaniae Paedagogica=Schulordnungen Schulbücher und pädagogische Miscellaneen aus den Landen deutscher Zunge, unter Mitwirkung einer Anzahl von Fachgelehrten herausgegeben von Karl Kehrbach*; Bd. 2: *Ratio Studiorum et Institutiones scholasticae Soc. J. 1*), Berlin: A. Hofmann & Comp., 1887, p. 1–132.

praefectum, secundum uero ac tertium ad praeceptorum et iuuentutis mores pertinent)³⁶. Pradinėje klasėje mokiniai buvo mokomi tikėjimo pagrindų, skaityti ir rašyti. Žemesniojoje gramatikos klasėje skaitymo ir rašymo įgūdžiai buvo plečiami ir gilinami, pasitelkiant kai kuriuos autorius (minimas Ciceronas ir Katonas)³⁷. Aukštesnėje gramatikos klasėje įsisavinamas gramatikos kursas, skaitomi sudėtingesni kūriniai (minimas Ciceronas ir Ovidijus)³⁸. Poetikos klasėje (čia ji vadinama *classis humanioris literaturae*) išeinamas lotynų sintaksės kursas, įsisavinami graikų gramatikos pagrindai, skaitomi sudėtingesni Cicerono kūriniai, Vergilijus ir Salustijus³⁹. Retorikos klasėje supažindinama su retorikos subtilybėmis, lavinami oratorinio meno įgūdžiai, einamas graikų sintaksės kursas, remiantis daugiausia sudėtingesniais Cicerono veikalais bei jo kalbomis ir tekste nenurodytais graikų autoriais⁴⁰.

³⁶ *Ratio Studiorum et Institutiones Scholasticae Societatis Jesu per Germaniam olim vigentes*, p. 154–172.

³⁷ *Ibid.*, p. 166: „Regulae grammatices explicabuntur tam Latine quam Germanice, nec ad alias regulas fiet progressus, nisi pueris ita examinatis, ut constet eos explicatas intellexisse. Aliunde nihil dictabitur. Cato et breuires Ciceronis epistolae hoc ordine tam latine quam bohemice uel germanice declarabuntur, ut primum generalis totius lectionis summa praemittatur: deinde per constructionem uerborum eruatur sensus: tum singulae lectionis particulae referantur ad suos fontes, ac tandem diligens opera nominibus et uerbis inflectendis impendatur“.

³⁸ *Ibid.*, p. 165: „Methodus legendi grammaticam et Syntaxin erit, ut quae primum occurrunt regulae simpliciter ad puerilem captum explicentur, repetantur, inculcentur facto saepe inter explicandum periculo, num auscultent et quod dicitur intelligant. Quod in alijs etiam classibus obseruabitur. Quodsi in regulis uel exemplis deesse uidebitur, id aliunde supplebit praeceptor. Modus exponendi Ouidium et Ciceronem idem erit cum eo, qui superius humanitatis authoribus explicandis praescriptus est“.

³⁹ *Ibid.*, p. 165: „Methodus tradendi grammaticam Graecam et Syntaxim erit, ut, authorum sententia diligenter et aliquoties explicata, si quid desit ad perfectionem praeceptorum cognitionem, id aliunde petitum dictetur. Vergilius, Salustius, et Cicero tradentur hoc ordine, ut ante omnia dictando paraphrasticè reddatur tota lectio uel saltem quae erunt difficiliora. Deinde construantur uerba, et hinc authoris sententia continuo sermone proponentur, tum discutiantur difficiliora uocabula ac phrases notentur. postremo loci communes, historiae ac fabulae si quando inciderint tractabuntur. Omnes memoriter discent ac recitabunt Grammaticam graecam, Syntaxin in Offitiis, et qui sunt ueterani Vergilium addent“.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 163: „Methodus tradendi Rhetoricen erit, ut primum libri uel capituli generalis summa exponatur, deinde quae maxime cohaerent authoris explicentur

Edukacijai pasitelkiamų autorių ir vadovėlių sąrašą papildo ir išplečia išlikę tų metų jėzuitų kolegijų tvarkaraščiai. Pavyzdžiui, paskelbus apie Prahos jėzuitų kolegijos darbo pradžią, buvo paskelbtas toks dėstytojų ir dalykų sąrašas. Gramatikos ir poetikos klasėse skaitomi Cicerono laišakai, veikalas *Apie pareigas*, lotynų ir graikų gramatikos kursai einami iš olando Jono Despauterijaus (* prieš 1480–† 1520) vadovėlių⁴¹. Retorikos klasėje studijuojama *Retorika Herenijui*, Cicerono *Kalba už Miloną* ir Horacijaus *Apie poetiką*⁴². Filosofijos klasėje iš Porfirijaus ir Aristotelio veikalų susipažįstama su logika, etika, fizika, metafizika ir matematika, pagal belgo Mikalojaus Klenardo (* 1495 XII 5–† 1542) vadovėlį gilinamos graikų kalbos žinios⁴³. Teologijos klasėje aiškinamas

praecepta, tum moueantur et soluantur quae solent occurrere difficultates. Ratio explicandi Ciceronis orationes erit, ut, praemisso argumento, primae periodi grammaticus pronatur sensus, hinc artificium notetur rhetoricum, postea detracto uerborum ornatu uis argumentorum ostendatur, postremo detur opera locis communibus, historiis, ac fabulis quando inciderint. Modus exponendi graecos authores est, ut principio uerborum graecorum, quae ad eandem pertinent sententiam, notentur significationes, deinde uerbotenus tota construat lectio, tertio totius lectionis sensus continuo sermone reddatur, postea discutiantur uocabula, denique historiae uel loci communes tractentur. [...] Orationem Ciceronis absolutam unus e studiosis memoriter aliquot die dominico praesentibus omnibus praeceptoribus ac discipulis recitabit. Auditores quotidie memoriter reddent praecedentes lectiones rhetorices, Orationis Ciceronianae ac graecae linguae“.

⁴¹ *Ibid.*, p. 151: „Inferiores classes a Mg. Syluiio, et aliis praeceptoribus bona fide curabuntur, ut habeant studiosi, quae magno cum fructu audiant et discant ex humanioribus literis et autoribus classicis, ex Officiis et Epistolis Ciceronis, et Grammatica utraque Despauterii“.

⁴² *Ibid.*: „Sequetur hosce professores duos Doctor Rhetorices M. [agister] Guilhelmus Antuerpianus, qui artem quidem dicendi ex libris ad Herennium, usum uero artis ex Oratione Ciceronis pro Milone commonstrabit. Accedet Horatii de arte poetica, aut simile quiddam ex voluntate communi auditorum adiicietur. At initio laudem dicet Rhetoricae“.

⁴³ *Ibid.*: „Proximo die Jouis orationem habebit R.D.D. Johannes Tilanus philosophiae professor. Auspicabitur deinde porphyrianam Isagogen, et Logicam Aristotelis principis philosophorum, ut hinc via muniatur auditoribus ad capesendam rectius sublimiorem philosophiam, Ethicam, Politicam, Oeconomiam, Physicam, Metaphysicam. Quae lectio mane ad Septimam instituetur. Accedet eiusdem professoris pomeridiana lectio in Grammatica Nicolai Clenardi graeca, quoad auditores ad Graecum authorem ipsis enarrandum habiles uidebuntur. Ex Mathematicis etiam lectio adiungetur, siquidem librorum et auditorum commoditas ita feret“.

šv. Pauliaus *Laiškas romiečiams* ir *Psalmių knyga*, tuo tikslu pasitelkiamas to paties Klenardo hebrajų kalbos vadovėlis⁴⁴.

Iš negausių faktų, kuriuos čia pateikėme, matosi dar vienas svarbus dalykas. Kaip ir protestantai, taip ir jėzuitai nuo pat pradžių laikė reikšmingu dalyku mokymą gimtosiomis kalbomis, todėl jį įtraukdavo į savo nuostatus bei tvarkaraščius. Labai iškalbingas mums atrodo vienoje ankstenėje išnašoje paminėtas reikalavimas Vokiečių provincijos gramatikos klasėse pasitelkti kai kurių Cicerono kūrinių vertimus į vokiečių ir čekų kalbas. Aukščiau trumpai aptartame mokyklos viršininko *oficiole* skaitome: „Regulae grammatices explicabuntur tam Latine quam Germanice, nec ad alias regulas fiet progressus, nisi pueris ita examinatis, ut constet eos explicatas intellexisse. Aliunde nihil dictabitur. Cato et breuiiores Ciceronis epistolae hoc ordine tam latine quam bohemicè uel germanice declarabuntur“⁴⁵. Tokių pavyzdžių rankraštiniuose jėzuitų edukacijos nuostatuose rastume ir daugiau. Jos iškalbingai liudija vieną dalyką. Manome, kad su tokiomis nuostatomis jėzuitai ėjo ir į kitus kraštus, kur buvo kviečiami steigti kolegijų ir mokyti bei lavinti jaunąją kartą, ten mokėsi vietinių kalbų, kad galėtų dirbti žemiausiose klasėse ir, suprantama, tomis kalbomis skelbti Dievo žodį.

Šią savo mintį norime pailiustruoti keliais išpūdingais pavyzdžiais iš aukščiau cituotos Schmidlo istorijos. Praėjus ketveriems metams nuo kolegijos įsteigimo Prahoje, rektorius, jo padėjėjai ir kiti jos darbuotojai visi vieną valandą per dieną skirdavo čekų kalbos mokymuisi. Tam juos paskatinęs tėvo Baltazaro Pfarckircheno pavyzdys. Šis jėzuitas savarankiškai tiek pramokęs čekiškai, kad 1560 m. kovo 24 d.

⁴⁴ *Ibid.*: „Post pias preces ad dicendum prodibit R.D.D. Henricus Blyshemius, qui diuina gratia fretus explicandam porro suscipiet Paulinam, et uere apostolicam illam Epistolam ad Romanos, hora nimirum quotidie octaua. Tunc idem Doctor Theologus a meridie Linguam sanctam et Hebraeam ex Nicolai Clenardi grammatica proponet, paulo post enarraturus psalterium Daudicum ex fontibus Hebraeis, cum auditores quidem eius linguae prima impedimenta utcunque superarint. Cui Hebraeicae lectioni hora quarta post prandium tribuetur“.

⁴⁵ *Ibid.*, p. 166.

šia kalba pradėjęs klausyti išpažinčių; sekdami jo pavyzdžiu, po to čekiškai išmokti nutarę visi kolegijos tėvai ir broliai⁴⁶. Pradėję naujus mokslo metus, 1567 m. spalio 14 ar 15 d. jėzuitai parodė pirmą dramą čekų kalba. Štai kaip apie tai papasakojo Schmidlas:

Adultiores quoque in scholis suam reportârunt gloriam Anni scholastici exordiô menfe Octobri die duodecimo. Nam postquam ex *Theologia* die uno integro, & aliis duobus ex *Philosophia*, linguis itêm *Græca*, & *Hebræa* publicè disputatum fuisset, Oratio ab uno è Nostris *de Literarum præstantia* dicta; tum Tragœdia: *S. Wenceslaus Martyr*, ad Spectatores quantos area, & ad aream prospectus omnes capere poterant, in multiplici theatro producta fuit; & licet quater pluvia irrueret, in vesperum tamen perfiterunt. Nimirum ea prima fuit Actio, quam *Bohemica Lingua* Nostris dederunt, scripsit *M. Nicolaus Salius*; tanto etiam hæc plaufu excepta, ut sensus communis Catholicorum Procerum effet, plus quàm multis Concionibus, amoris, æstimationis, commendationis hac una via Societatem inire, acclamante etiam populo, dum in abitum folveretur: *Tandem Jesuite panem suum, dum sê nobis accomodant, merentur!*⁴⁷

(Vyresni mokiniai pelnė savo pagerbimus [naujų] mokslo metų pradžioje, spalio dvyliką dieną. Mat po to, kai visą dieną buvo viešai disputuojama iš teologijos, o kitas dvi – iš filosofijos, taip pat iš graikų bei hebrajų kalbų, vienas iš mūsiškių pasakė kalbą apie mokslų pranašumą, o tada žiūrovams, kiek jų pajėgė sutalpinti aikštė bei visos gatvės prie jos, iš įvairiapusio teatro buvo parodyta tragedija *Kankinys šv. Vaclovas*, ir nors keturiskart užėjo lietus, jie išstovėjo iki vakaro. Iš tikrųjų, tai šis vaidinimas, kurį mūsiškiai pirmąsyk suvaidino čekiškai ir kurį parašė Mikalojus Salijus, buvo visų palydėtas tokiu plojimu, kad, bendru katalikų didikų vertinimu, Draugija šiuo vienu keliu pasiekė daugiau meilės, pripažinimo bei padėkos, nei [visais] gausiais [savo] pamokslais; tuo metu žmonės skirstantis [vaidinimo dalyviams] netgi garsiai šūkavo: „Pagaliau jėzuitai užsitarnauja, derindamiesi prie mūsų, savo duonos!“)

Suprantama, Prahos jėzuitų pavyzdys kitų kolegijų darbo pradžios bei jų santykio su viena ar keliomis vietinėmis kalbomis požiūriu gali būti laikomas pamokomu. (Sprendžiant iš esamų duomenų, vokiečių kalbą Prahos jėzuitai sielovadai ir mokymui naudojo nuo

⁴⁶ Joannes Schmidl, *Historiae Societatis Jesu Provinciae Bohemiae pars prima*, p. 143.

⁴⁷ *Ibid.*, p. 229–230.

pat įsikūrimo 1556 m.) Numanu, kad tai juos skatino daryti tiek platus čekų kalbos vartojimas Prahos husitų, liuteronų, kalvinistų, anabaptistų ir kitų protestantų sluoksniuose, tiek šios kalbos, jau nuo XIV a. vartotos rašto reikalams, prestižiškas regioninis statusas. Mums svarbu kas kita. Su tokiomis nuostatomis, taip žiūrėdami į vietines kalbas, pirmieji jėzuitai į Lenkiją, o kiek vėliau ir į Lietuvą atėjo iš Prahos. 1564 m. spalio 10 d. iš čia steigti kolegijos į Branėvą iškeliavo šeši Jėzaus Draugijos nariai⁴⁸, o 1569 m. liepos mėnesį irgi iš Prahos per Branėvą, kur kolegija jau veikė, į Vilnių iškeliavo kitas šešetas, vadovaujamas čeko tėvo Baltazaro Hostounskio (Hostounský, Hostovinus, *1535–†1600 VI 7)⁴⁹.

JĖZUITŲ MOKYMO ĮSTAIGOS. ČEKIJA, LENKIJA, LIETUVA

Į Čekiją jėzuitus 1556 m. pakvietė karalius Ferdinandas (*1503 III 10–†1564 VII 25, Šventosios Romos imperatorius nuo 1558), aprūpinęs juos reikalingomis fondacijomis bei teisiniu imunitetu. Atvykę iš Vienos (čia kolegija veikė nuo 1551-ųjų), jėzuitai įsikūrė apytuščiame dominikonų vienuolyne prie Šv. Klemenso bažnyčios ir jame įsteigė pirmąją kolegiją, Europos kultūros istorijoje žinomą *Collegium Clementinum* vardu. 1562 m. ši kolegija tapo akademija – antrąja aukštąja mokykla mieste (tuo metu reformatų rankose buvęs Prahos universitetas veikė nuo 1348). Iki XVII a. pradžios jėzuitai

⁴⁸ *Ibid.*, p. 192.

⁴⁹ *Ibid.*, p. 267. Šitaip įvykius nušviečia Janas Schmidlas. Turimi istorijos duomenys: tiek skelbti Piechniko ir Rabikausko darbuose, tiek dar neskelbti (pavyzdžiui, rankraštinė Vilniaus jėzuitų kolegijos istorija), liudija, kad šiai misijai vadovavo Austrijos viceprovincijolas Francesco'as Sunjeris, specialiai tam reikalui paskirtas ordino generolo šv. Pranciškaus Bordžos. Kolegai doc. dr. Mintautui Čiurinskui dėkojame už šį patikslinimą ir galimybę susipažinti su minėtos istorijos vertimu. Šio reikšmingo dokumento ištrauka su Čiurinsko vertimu publikuota: Irena Vaišvilaitė, „Vienas Vilniaus namas XVI a. jėzuitų šaltiniuose“, in: *Dailės istorijos studijos*, [t.] 2: *Dailė LDK miestuose: poreikiai ir užsakymai*, sudarytoja Aistė Paliušytė, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2006, p. 25–28.

Čekijoje įsteigė dar tris kolegijas: Český Krumlove (1584), Chomutove (1589) ir Jindřichův Hradce (1594). Olomouco vyskupas Vilėmas Prusinovskis iš Víckovo (Prusinovský, *1534–†1572 VI 16) veikia juos pakvietė į kaimyninę Moraviją. 1566 m. atvykę į Olomoučą, jie čia irgi įsteigė kolegiją, 1573 m. tapusią akademija (pirmasis universitetas Moravijoje). Dar viena jų kolegija 1572 m. pradėjo darbą Brno. XVII a. jėzuitų veikla Čekijoje ir Moravijoje išaugo, sustiprėjo ir išsiplėtė tiek, kad 1623 m. buvo įkurta atskira Čekijos jėzuitų provincija. Tolesnį jos augimą rodo greitas kolegijų gausėjimas: iki 1650 m. jos dar buvo įkurtos Jičine (1623), Kutná Horoje (1626), Chebe (1629), Litoměřice (1630), prie Šv. Ignaco bažnyčios Prahos Naujamiestyje (1632), Hradec Králové (1634), Klatovy (1636) ir Březnice (1650); ten pat Prahoje, Žemojo Miesto rajone, nuo 1625 m. veikė profesų namai. Moravijoje tokios pačios mokymo įstaigos atsirado Jihlavoje (1624), Znojmo (1624) ir Kroměříže (1636).⁵⁰

Jėzuitų atėjimo į Lenkiją aplinkybės taip pat yra puikiai žinomos, tad mums čia telieka jas trumpai priminti, išryškinant šio svarbaus proceso chronologiją, paminint svarbiausius asmenis ir priduriant vieną kitą kontekstinę detalę, kuriai iki šiol neteikta pernelyg didelės reikšmės. Pauliaus Rabikausko liudijimu, apie jėzuitų įkurdinimą Lenkijoje labai anksti ėmęs galvoti Ordino įkūrėjas šv. Ignacas: 1549 m. jis paskyręs du Jėzaus Draugijos narius lydėti popiežiaus nuncijų, turėjusių vykti pas Žygimantą Augustą⁵¹. Neįvykus šiai misijai, tuo pačiu klausimu su apaštališkuoju protonotarų Markantonijumi Maffei'umi, vykusiu į Žygimanto Augusto ir Kotrynos Habsburgaitės vestuves, 1553 m. Vienoje kalbėjosi šv. Petras Kanizijus. Šiuos įvykius papildysime dar vienu faktu, susijusiu su Čekija ir su Praha. Jis nėra

⁵⁰ Ivana Čornejová, „The Fortunes of Jesuits in the Czech Lands between 1556 and 1773“, in: *The Jesuits and the Clementinum*, a collective of authors led by Alena Richterová and Ivana Čornejová, Prague: National Library of the Czech Republic; Czech Province of the Society of Jesus, 2006, p. 13–15.

⁵¹ Paulius Rabikauskas, „Pastangos įsteigti Vilniaus universitetą (1565–1570)“, in: idem, *Vilniaus akademija ir Lietuvos jėzuitai*, p. 7.

neriekšmingas, nes rodo, jog tokių norų netrukus buvo pareikšta ir iš Lenkijos pusės. Čekijos jėzuitų provincijos istorikas Schmidlas mini, kad Prahos kolegijos rektorius Henrikas Blysemas (Henricus Blissemius, Blysem, *1526–†1586) vienoje viešojoje paskaitoje aiškinęs Su-tvirtinimo Sakramentą (1558112). Jo paklausti buvo susirinkę daug garbių svečių, tarp jų – ir Lenkijos karaliaus pasiuntinys. Po paskaitos jis pakvietęs rektorių ir kunigą Peresą pasitarti, kokiomis aplinkybėmis jėzuitai galėtų atvykti į Lenkiją (toks pokalbis įvyko kiek vėliau, sausio 14 d.)⁵². Sprendžiant iš Schmidlo istorijos, šitokių kontaktų ne kur kitur, o Prahose iki 1564-ųjų būta daugiau. Tokią iniciatyvą tuo metu rodęs Žygimanto Augusto pasiuntinys Martynas Kromeris (*apie 1512–†1589 III 23), vėliau tapęs Varmės vyskupu⁵³. Beje, reikia pasakyti, kad Prahos jėzuitai vertino karaliaus pasiuntinio dėmesį, nes 1561 m. jį paminėjo tarp Jėzaus Draugijos geradarių ir rėmėjų⁵⁴.

Skirtingai nei Čekijoje, į Lenkiją jėzuitus pakvietė, priėmė ir pirmą jų kolegiją fundavo ne karalius, o buvęs Varmės vyskupas, vienas iš įtakingiausių anuomet lenkų Bažnyčios hierarchų Stanislovas Hozijus (*1504 V 5–†1579 VIII 5, Romos kardinolas nuo 1561). Tai atsitiko ne Krokuvėje, o Braunsberge, arba Braneve, administraciniame Varmės centre. Šią aplinkybę svarbu pabrėžti, nes ji turėjo nemažos reikšmės vėlesniems įvykiams. Kurdamiesi kurioje nors valstybėje, jėzuitai taikydavo į sostinę, kadangi ją laikė naudingiausia vieta savo veiklai⁵⁵. Dėl šios priežasties Draugijos generolas Diego Laínesas iš

⁵² Joannes Schmidl, *Historiae Societatis Jesu Provinciae Bohemiae pars prima*, p. 120.

⁵³ Tokiame pačiame kontekste Martyną Kromerį mini Ludwikas Piechnikas, tačiau nurodo jį veikus Vienoje, žr.: Ludwik Piechnik, *Dzieje Akademii Wileńskiej*, t. 1: *Początki Akademii Wileńskiej (1570–1599)*, Rzym: Institutum Historicum Societatis Jesu, 1984, p. 26.

⁵⁴ *Ibid.*, p. 158.

⁵⁵ Apie tai iškalbingai byloja Prahos pavyzdys. Kai Ferdinandas I pakvietė jėzuitus į Čekiją, iš pradžių juos planavo įkurdinti apleistame celestinių vienuolyne, nutolusiame trijų dienų kelionės atstumu nuo sostinės. Kanizijus išsyk pareiškė, jog toks pasiūlymas neatitinkas Draugijos tikslų, todėl atmestinas: „*non videri confultum, ut Societas nostra fit in locis à frequentia populi femotis; è majore DEI gloria fore, fi Collegium in Metropoli cujufdam Prouinciaë statuat, unde copiofior*

pat pradžių jėzuitus galvojo įkurdinti Krokuvoje. Tačiau to nepavyko padaryti. Tam smarkiai pasipriešino Jogailos universitetas, nenorėjęs pašonėje konkurentų, ir gausūs bei įtakingi jo rėmėjai; būta ir kitų kliūčių⁵⁶. Po nelengvų derybų jėzuitams neliko nieko kita, kaip tik priimti kardinolo Hozijaus kvietimą. 1564 m. lapkričio 1 d. jėzuitai atvyko į Branevą, o 1565 m. čia pradėjo veikti jų kolegija. Po metų Plocko vyskupo Andriaus Noskowskio (*1492–†1567 X 23) kvietimu jie įkūrė kolegiją Pultuske.

Nė vienas iš šių miestų nebuvo valstybės sostinė, todėl kiek vėliau juos pasiekęs pasiūlymas įsikurti Vilniuje visiškai atitiko Draugijos veiklos strategiją. Žvelgiant iš Lietuvos, tai buvo svarbi išorinė aplinkybė. Valstybės viduje jėzuitų atvykimui irgi buvo susidariusios palankios aplinkybės. Mat Lietuvoje jau nuo XVI a. vidurio garsiai kalbėta apie vidurinio mokslo lotynų kalbos pagrindu būtinybę (Venclovas Mikalonis, arba Mykolas Lietuvis, veikale *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius*, parašytame apie 1550, o išleistame 1615). Veikiai tokia nuomonė nuskambėjo ne tiktai iš lotyniškųjų raštų, bet ir iš seimo salių. Norėdami Kunigaikštijoje turėti savą universitetą ar kokią kitą aukštesniąją mokyklą, 1568 m. Lietuvos bajorai seime pareikalavo iš valdovo kilminguosius mokyti lotynų kalbos ir šiuo tikslu Vilniuje arba Kaune įsteigti kolegiją.

Būtina paminėti ir Kunigaikštijos didikų reformatų žygius steigiant savą aukštąją mokyklą. Įtakingiausias Reformacijos rėmėjas Lietuvoje Vilniaus vaivada ir Kunigaikštijos kancleris Mikalojus Radvila

animarum meffis sperari possit“, pacituota iš: Joannes Schmidl, *Historiae Societatis Jesu Provinciae Bohemiae pars prima*, p. 71–72. Kad tokia jėzuitų nuostata apėmė ne vien Čekiją, bet visas valstybes apskritai, patvirtina ir šių dienų Draugijos istorikai, žr.: Ludwik Piechnik, *Dzieje Akademii Wileńskieij*, t. 1, p. 31.

⁵⁶ Apie įvairias nepalankias aplinkybes, sutrukdžiusias Jėzaus Draugijai tuo metu įsikurti Krokuvoje, daugiau žr.: Ludwik Piechnik, *Dzieje Akademii Wileńskieij*, t. 1, p. 27–30; žr. taip pat: Ludwik Grzebień, „Jezuici: II. W Polsce“, in: *Encyklopedia katolicka*, t. 7: *Ignoratio elenchi–Jędrzejów*, pod redakcją Stanisława Wielgusią [i in.], Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1997, skilt. 1260.

Juodasis (*1515 I 4–†1565 V 29) būsimam protestantiškam universitetui testamentu buvo paskyręs visas pajamas, gaunamas pardavinėjant jo Brastoje išleistą Bibliją. Šiai aukštajai mokyklai tinkamų dėstytojų Europoje tuo metu jau ieškojo karaliaus gydytojas, išgarsėjęs antitrinitoriškomis pažiūromis, Jurgis Blandrata (*apie 1515–†1588 V). Velionio pusbrolio norui turėti Vilniuje protestantišką aukštesnę mokymo įstaigą buvo itin palankus jį aukščiausiuose Kunigaikštijos postuose pakeitęs pusbrolis Mikalojus Radvila Rudasis (*1512–†1584 IV 27). Šiomis aplinkybėmis Lietuvos katalikai turėjo smarkiai pasistengti, kad pirmieji galėtų realizuoti savo planus.

Pirmasis jėzuitas į Lietuvą įvertinti padėties atvyko dar gerokai prieš šį mums reikšmingą įvykį⁵⁷. 1555 m. popiežiaus nuncijaus, Veronovskupo Luigi'o Lippomano (*apie 1500–†1559 VIII 15) palydoje Vilnių pasiekė Alfonsas Salmerónas (*1515 IX 8–†1585 II 13) – vienas iš pirmųjų šv. Ignaco bendradarbių, be kitų dalykų, domėjėsis galimybe steigti jėzuitų kolegiją. Nepalankiai susiklosčius šitai misijai tėvas Alfonsas kartu su nuncijumi veikiai išvyko į Romą⁵⁸. Kitas reikšmingas įvykis susijęs su Varšuva. 1564 m. ten vykusiame seime Vilniaus vyskupas Valerijonas Protasevičius (*apie 1505–†1579 XII 31) susitiko su popiežiaus nuncijumi, kardinolu Giovanni'u Francesco'u Commendone (*1524–†1584 XII 26) ir pastarąjį lydėjusiu Baltazaru Hostounskiu⁵⁹. Būtent šis asmuo ir pranešė Jėzaus Draugijos generolui apie vyskupo Valerijono karštą troškimą prašyti vertingų Jėzaus

⁵⁷ Jėzuitų atvykimo Lietuvon aplinkybės žymiai plačiau, išsamiau ir įžvalgiau aptartos Rabikausko ir Piechniko, todėl čia jų visų nebekartosime, o tik iškelsime tuos dalykus, kurie svarbūs pasirinktai temai.

⁵⁸ Apie tai dar žr.: Jonas Bičiūnas, „Apaštalu Sosto ir Jėzuitų ordino pirmieji bandymai jėzuitus įkurdinti Lietuvoje (1555–1565)“, in: *Tautos praeitis*, 1964, t. 2, kn. 1, p. 37–38; Dainora Pociūtė, Carmen Caro Dugo, „Pirmasis jėzuitas Vilniuje: Alfonso Salmeróno laiškas Ignacui Loyolai“, in: *Literatūra*, 2008, sąs. 50 (1), p. 59–72.

⁵⁹ Jonas Bičiūnas, „Pirmieji jėzuitai Vilniuje“, in: *Tautos praeitis*, 1965, t. 2, kn. 2, p. 67. Apie tai kalbama ir rankraštinėje Vilniaus kolegijos istorijoje. Už nuorodą į šį veikalą ir 1564 m. įvykių korekciją dėkojame kolegai Mintautui Čiurinskui.

Draugijos paslaugų kuriant Lietuvos sostinėje kolegiją. Tėvo Baltazaro informaciją parėmė ir kelių Katalikų Bažnyčios hierarchų sumanymai kaip galima greičiau Kunigaikštijos sostinėje įkurdinti jėzuitus. Patsai nuncijus buvo įsitikinęs, kad būtent jėzuitų kolegija veiksmingiausiai prisidėtų stiprinant katalikų tikėjimą Kunigaikštijoje.

Jėzuitams įsikurti Lietuvoje buvo sudarytos neblogos sąlygos. 1568 m. Vilniaus vyskupas Valerijonas šalia savo rūmų iš kunigaikščio sekretoriaus Mikalojaus Jasinskio⁶⁰ nupirko didelį erdvų dviejų aukštų pastatą. Būsimai kolegijai buvo atiduota keletas vyskupijai iki tol priklausiusių sklypų Vilniaus mieste; dar keletą vyskupas nupirko papildomai.

1569 m. rugsėjo mėnesį į Vilnių iš Prahos ir kitų vietų per Braunsbergą atvyko pirmieji šeši jėzuitai, turėję įvertinti vietoje galimybę įsteigti naują mokymo įstaigą ir „paruošti oficialų kolegijos atidarymą“⁶¹. Tai buvo Austrijos viceprovincijolas kunigas Francesco's Sunjeris (Franciscus Sunierus, Sunyer, *apie 1532–†1580 X 24), brolis Vilhelmas Lambertas (Guillelmus Lambertus, *apie 1532–†1600 VIII 10), minėtas kunigas Baltazaras Hostounskis, kunigas Andreasas Bokkesas (Andreas Boccatius, Bokkes, *1530–†1579 VIII 1), klierikas Joakimas Petronėlis (Joachimus Petronellus, *apie 1547–†po 1574) ir brolis Andrius Zaleskis (Andreas Zaleski,

⁶⁰ Mikalojaus Jasinskio gyvenimo datos nėra žinomos monografiją apie Žygimanto Augusto dvarą parašiusiam Marekui Ferencui. Šis autorius nurodo, kad Jasinskis nuo 1562 VII 29 kunigaikščiui tarnavo už atlyginimą (kaip *salariatus saecularis*), 1565 X 17–1572 m. – kaip dvariškis, tarnavęs su žirgais (*aulicus*), žr.: Marek Ferenc, *Dwór Zygmunta Augusta: Organizacja i ludzie*, Kraków: Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica“, 1998, p. 137, 179, 221. Apie jo namų pirkimą dar žr.: Jonas Bičiūnas, „Pirmieji jėzuitai Vilniuje“, in: *ibidem*, p. 69; Irena Vaišvilaitė, „Vienas Vilniaus namas XVI a. jėzuitų šaltiniuose“, in: *Dailės istorijos studijos*, [t.] 2: *Dailė LDK miestuose: poreikiai ir užsakymai*, p. 13–28.

⁶¹ Paulius Rabikauskas, „Pirmieji jėzuitai Vilniuje ir pirmieji lietuviai jėzuitai (1569–1573): Medžiaga senojo Vilniaus universiteto istorijai, IV“, in: idem, *Vilniaus akademija ir Lietuvos jėzuitai*, p. 97; žr. taip pat: Jonas Bičiūnas, „Pirmieji jėzuitai Vilniuje“, in: *ibidem*, p. 73–75 ir toliau. – Toliau minimų asmenų gyvenimo datos nurodytos, pasinaudojus Pauliaus Rabikausko straipsnyje pateiktomis biogramomis.

† 1570 IX 18). Padėtis buvo įvertinta palankiai, viceprovincijolas ir brolis Vilhelmas veikiai išvyko atgal, o likę jėzuitai jau rugsėjo pabaigoje pradėjo mokyti vyskupo rekomenduotus jaunuolius. Spalio pradžioje vyskupas sudarė kolegijos fundavimo raštą ir išsiuntė jį į Romą. 1570 m. pradžioje į Lietuvos sostinę buvo išsiųstas antras, kur kas didesnis, būrys jėzuitų; jie buvo renkami iš Romos, Vienos, Prahos, Olomouco ir kai kurių kitų kolegijų. Jėzuitams vadovavo Austrijos provincijolas Lorenzo Maggio (*1531–†1605)⁶². Į Vilnių jie iškilmingai įžengė liepos 4 d. Liepos 17-tąją – Šv. Alekso dieną – Vilniaus jėzuitų kolegija buvo atidaryta oficialiai. Pirmuoju jos rektoriumi tapo Stanislovas Varševickis (Stanisław Warszewicki, Varsevitius, *apie 1529–†1591 X 3). Liepos 25 d. vyskupas Valerijonas išsiuntinėjo į savo parapijas raštus, skelbdamas apie mokyklos įsteigimą ir kviesdamas bajorus leisti savo sūnus į mokslus. Spalio 23 d. naujoje kolegijoje prasidėjo pirmieji mokslo metai. Studijas tąkart joje pradėjo 160 jaunuolių.

JĖZUITŲ EDUKACIJA VILNIAUS KOLEGIJOJE IR AKADEMIJOJE

Yra išlikusi pirmųjų mokslo metų programa (*Index lectionum et exercitationum scholasticarum, quae in novo collegio Vilnensi Societatis Iesu ad proximum d. Stanislai festum initiuntur. Anno MDLXX*). Kaip pradžioje minėta, gilią išsamią studiją pirmasis jai paskyrė Antanas Rukša, todėl čia pasiremsime jo publikuotais tekstais, atkreipdami dėmesį į tas nepakankamai išryškintas detales, kurioms daugiau reikšmės suteikia bendras edukacijos Europoje kontekstas; Rukšos

⁶² Taip nurodo Rabikauskas, žr.: Paulius Rabikauskas, „Pastangos įsteigti Vilniaus universitetą (1565–1570)“, p. 15. Rankraštinėje Vilniaus jėzuitų kolegijos istorijoje ir kai kuriuose, matyt, ja paremtuose darbuose antrosios misijos vadovu nurodomas tėvas Varševickis, žr.: Jonas Bičiūnas, „Pirmosios jėzuitų kolegijos įsteigimas Lietuvoje – Vilniuje (1570)“, in: *Tautos praeitis*, 1967, t. 2, kn. 3–4, p. 14–17 ir toliau.

teiginius dar papildysime medžiaga iš vieno neseniai publikuoto minėto Eugenijos Ulčinitės darbo. Kaip ir anksčiau aptartame Görlitzo gimnazijos tvarkaraštyje, taip ir vilniškiam pamokos ir paskaitos išdėstytos padieniui, nurodant kokio dalyko, kokią valandą ir kokioje klasėje bus mokoma. Nuo pirmadienio iki penktadienio kiekvienos klasės mokiniams sudarytas vienodas tvarkaraštis; jo pabaigoje nurodyta, kokiomis dienomis ir kokiais papildomais dalykais anksčiau nurodytieji bus pakeisti. Šeštadieniai paliekami kartojimui ir diskusijoms, sekmadieniai ir šventadieniai – skaitomos tų dienų Evangelijos, dalyvaujama bendrose pamaldose, rengiamos deklamacijos. Taigi žemiausioje gramatikos klasėje nuo pirmadienio iki penktadienio įsisavinami gramatikos (pagal Donatą) ir katalikų tikėjimo (iš mažojo Kanizjaus katekizmo) pradmenys, skaitomi Katono distichai⁶³. Vidurinėje gramatikos klasėje toliau gilinami lotynų kalbos pagrindai: įsisavinama Despauterijaus gramatika ir skaitomi rinktiniai Cicerono laišakai⁶⁴. Aukščiausioje gramatikos klasėje iš Despauterijaus gramatikos mokomasi lotynų kalbos sintaksės, skaitoma pirmoji Cicerono laiškų artimiesiems knyga; iš Jono Murmelijaus (*1480–†1517 X 2) lentelių susipažįstama su prozodija ir skaitoma Ovidijaus poema *Lazdynas*; iš Klenardo vadovėlio susipažįstama su graikų pagrindais⁶⁵. Humanistinių mokslų klasėje studijuojama

⁶³ *Ibid.*, p. 97: „In postrema classe grammatices: Hora VII matutina. Rudimenta Donati inculcabuntur adhibita frequenti repetitione et examine puerorum. Hora IX. Minor catechismus d Canisii cum piis precibus mandabitur memoriae ac recitabitur. Hora I pomeridiana. Pergetur in Donato. Hora II. Flectendis verbis nominibusque tribuetur. Hora III. Catonis disticha explicabuntur adiuncta repetitione audita lectionis“.

⁶⁴ *Ibid.*: „In 2da classe grammatices: Hora VII matutina. Grammatica Despauterii exacte explicetur. Hora IX. Epistulae selectae Ciceronis. Hora I pomeridiana. Eadem grammatica, cui facilis aliqua syntaxis explicatio succedet. Hora II. Inflexioni nominum et verborum opera dabitur. Hora III. Discipuli suas lectiones repetent [...]“.

⁶⁵ *Ibid.*: „In prima classe grammatices: Hora VII matutina. Syntaxis Despauterii accurate docebitur. Hora IX. Epistularum familiarum Ciceronis lib. primus. Hora I pomeridiana. Eadem syntaxis et grammatica Despauterii auditorque alternis diebus diligens repetitio. Hora II. Ovidii De nuce, cum quo Murmelii

Despauterijaus prozodija, skaitomas Cicerono veikalas *Apie pareigas*, Justino istorija, Vergilijaus eklogos; iš Klenardo gramatikos mokomasi graikų kalbos taisyklių ir skaitomos Aisopo pasakėčios⁶⁶. Retorikos klasėje įsisavinami oratorystės meno pagrindai ir tobulinami iškalbos įgūdžiai; tuo tikslu ne tik rengiamos diskusijos bei varžytuvės, bet ir skaitoma *Retorika Herenijui*, Horacijaus laišakai, Cicerono kalba *Už Cėlijų*, taip pat Isokrato *Į Demoniką*⁶⁷.

Kaip Vokietijos provincijos gimnazijoje, taip ir vilniškėje nuo pat jos darbo pradžios žemosiose klasėse mokymui buvo pasitelkiamos vietinės kalbos. Tvarkaraštyje nurodoma, kad „Penktadieniais devintą valandą ryto trijose vyresniosiose klasėse bus mokoma katekizmo lotyniškai, žemesniosiose dviejose vietine kalba. [...] Sekmadeniais bei šventadieniais tų dienų evangelijos vyresnėms klasėms bus skelbiamos lotyniškai: žemesnėms vietine kalba VII valandą ryto. [...] Po šio vyksmo [prieš tai kalbėta apie šventadienines deklamacijas – *S.N.*] bus atliekamos tam tikros vokiečių kalbos pratybos, kad ir šiuo atžvilgiu būtų patenkintas visų pageidavimas“ (vertimas Antano Rukšos). Kaip matome iš citatos, tvarkaraštyje buvo įvardyta viena iš kelių vietinių kalbų, o būtent vokiečių. Toks atskyrimas, jos paminėjimai skyriumi leidžia prieš ją paminėtą kalbą (arba kalbas) suprasti kaip „nevo-kiečių“. Kas tai galėjo būti? Rukša tvirtu balsu kalba apie lenkų⁶⁸,

tabulae de quantitate syllabarum alternis diebus explicabuntur. Tabulis vero absolutis succedent eadem hora rudimenta Graecae linguae ex institutionibus Clenardi. Hora III. Curabitur, ut repetendo disputandoque se exercent [...].“

⁶⁶ *Ibid.*, p. 96: „In classe humaniorum litterarum: Hora VII matutina. Tradetur prosodia Iohannis Despauterii, cui succedet libellus de copia rerum ac verborum. Hora IX. Liber Ciceronis de officiis ab initio. Hora I pomeridiana. Grammatica Graeca Clenardi, in cuius praeceptis cum mediocriter profecerint studiosi, Aesopi fabellae adiungentur. Hora II. Iustini historia, cui succedent eclogae Vergilii post pascham. [...]“

⁶⁷ *Ibid.*: „In classe rhetorica: Hora VII matutina. Rhetorica Ciceronis ad Herennium praelegetur. Hora IX. Oratio Graeca Isocratis ad Demonicum. Hora I pomeridiana. Horatii epistulae. Hora II. Oratio Ciceronis pro M. Caelio. [...]“

⁶⁸ Antanas Rukša, „1570 m. Vilniaus kolegijos ir 1583–84 m. Akademijos laisvųjų menų pamokų lentelės ir humanistinė jėzuitų mokykla“, *Tautos praeitis*, t. 2, kn. 3–4, p. 119.

nors to nepagrindžia jokiais argumentais. Atsižvelgus į Vilniaus kolegijos 1583–1584 metų tvarkaraštį ir jame minimą rusėnų klasę, neatmestina galimybė, kad Lietuvos sostinėje darbą pradėjusioje mokyimo įstaigoje nuo pat pradžių edukacijai galėjo būti pasitelkta rusėnų kalba. O atsižvelgus į pirmus lietuviškus katalikiškus spaudinius, pasirodžiusius Vilniuje jau XVI a. devinto dešimtmečio viduryje ir vėliau, tai yra, praėjus vos penkiolikai metų nuo jėzuitų atvykimo į Vilnių, neatmestina ir mokyimo lietuviškai galimybė. Visai įmanoma ir tai, kad pradiniam mokymui jėzuitai pasitelkė visas šias keturias kalbas: vokiečių, lietuvių, lenkų ir rusėnų. Tiesiog kol kas trūksta duomenų įtikinamai atsakyti į šį svarbų įdomų klausimą.

Kiek platesne apimtimi studijuota vėliau. Apie tai galime spręsti iš 1583–1584 m. tvarkaraščio (*Index lectionum et exercitationum, quae in singulis gymnasiis catholicae academiae Vilnensis Calendis Octobribus anni 1583 (quo tempore uterque philosophiae ac sacrae theologiae cursus inchoabitur) ac deinceps in sequenti anno studiosae iuventuti proponetur*). Sprendžiant iš Rukšos publikacijos, jis skiriasi nuo mūsų anksčiau aptartųjų, nes yra suskirstytas ne tik klasėmis ir valandomis, bet taip pat dalykais bei kalbomis. Skelbdamas šį įdomų dokumentą, Rukša praleido teologijos, filosofijos ir hebrajų kalbos tvarkaraščius, o paliko vien graikų ir lotynų dalis. Žemiausioje gramatikos klasėje numatyta išeiti pradinį lotynų pradžiamokslio kursą ir skaityti rinktinius Cicerono posakius⁶⁹. Aukštesnėje (antroje iš keturių, arba trečiojoje) klasėje planuota įsisavinti įprastinės gramatikos pradmenis, skaityti rinktinius Cicerono posakius arba Verino dveilius, taip pat mokytis iš Kanizijaus mažojo katekizmo⁷⁰. Priešpaskutinėje (antroje) klasėje numatyta baigti elementariosios gramatikos kursą, pradėti pažintį su lotynų sintakse, taip pat skaityti septyntą Cicerono laiškų artimiesiems knygą bei Ovidijaus *Laiškus iš*

⁶⁹ *Ibid.*, p. 99: „[...] Rudimenta minora grammaticae consuetae. [...] Selectae sententiae Ciceronis“.

⁷⁰ *Ibid.*: „Rudimenta grammaticae consuetae. [...] Ciceronis selectae sententiae vel Verini disticha. [...] Catechismus Canisii minor“.

*Ponto*⁷¹. Aukščiausioje gramatikos klasėje pasiūlyta baigti sintaksės kursą, susipažinti su lotynų prozodija, skaityti vieną Cicerono laiškų artimiesiems knygą ir nenurodytų romėnų poetų kūrinis⁷². Grožinės literatūros ir poezijos klasėje numatyta studijuoti neįvardytą „knygą apie poezijos meną su prozodija“, skaityti Cicerono *Apie bičiulybę* ir penktą Vergilijaus *Ēneidos* giesmę (palankiai susiklosčius aplinkybėms – ir kitas)⁷³. Retorikos klasėje ruošiasi išeiti Kiprijono Suárezo (*1524–†1593) retoriką, studijuoti Cicerono *Partitiones*, pirmą jo kalbų tomą ir Cezario *Užrašus apie Galų karą*⁷⁴. Visose klasėse po vieną valandą numatyta skirti graikų kalbai. Gramatikos skyriuose užsibrėžta įsisavinti graikų gramatikos pagrindus, perskaityti graikišką katekizmą ir Evangelijas, grožinės literatūros klasėje – pakartoti Klenardo gramatiką, susipažinti su Jono Varenijaus (†1536) sintakse, perskaityti Isokrato *I Demoniką*. Retorikos klasėje numatyta pabaigti Varenijaus sintaksę, išeiti Pranciškaus Vergaros (†1545 XII 27) graikų prozodiją ir perskaityti Pitagoro eiles⁷⁵.

Ką sako šiuose tvarkaraščiuose suminėti autorių vardai ir kūrinių ar veikalų pavadinimai? Dėl ypatingos reikšmės lietuvių kultūros

⁷¹ *Ibid.*: „Grammaticae praeceptorum lectio usitata ac post pascham syntaxeos principia. [...] Ciceronis Epistularum ad familiares liber septimus. [...] Ovidii liber de Ponto“.

⁷² *Ibid.*: „Syntaxeos lectio consueta et post pascham principia prosodiae. [...] Ciceronis Epistularum ad familiares liber. [...] Selectorum classicorum poetarum liber“.

⁷³ *Ibid.*, p. 98: „De arte poetica liber cum prosodia. [...] Ciceronis de amicitia liber. [...] Aeneidos Virgillii liber quintus cum sequentibus“.

⁷⁴ *Ibid.*: „Ciceronis Partitiones praemissa initio Soarii rhetorica. [...] Tomus primus orationum Ciceronis. [...] Commentarii Iulii Caesaris“.

⁷⁵ *Ibid.*: „In singulis gymnasiis erit accomodata lectio linguae Graecae. In rhetoricis: Post exactam Varenii de constructione repetitionem prosodia Vergarae praelegetur una cum libro vel carminibus Pythagorae. In classe politioris litteraturae: Repetetur exacte Clenardi grammatica, cui succedet syntaxis Varenii cum oratione Isocratis ad Demonicum. In suprema classe grammatices: Evangelia Graeca cum grammaticae Graecae explicatione. In secunda classe grammatices: Catechismus Graecus explanabitur cum declinationibus et coniugationibus simplicium et contractorum. In tertia classe grammatices: Legere et scribere Graece emendate docebuntur et varias vocabulorum significationes memoriter reddere. In infima classe grammatices: Alphabetum Graecum et litterarum combinationes docebuntur“.

istorijai pradėsime nuo šv. Petro Kanizijaus (Canisius, Kanijs, * 1521 V 8–† 1597 XII 21) ir jo mažojo katekizmo. Šiandien Kanizijus laikomas vienu iš žinomiausių olandų rašytojų, o jo katekizmai – bene daugiausia į kitas kalbas verstomis ir gausiausiai leistomis olando parašytomis knygomis⁷⁶. Suprantama, toks vertinimas skiriamas pirmiausiai pasaulietinei postmodernaus pasaulio daliai. Katalikų Bažnyčiai ir tikintiesiems šis Jėzuitas pirmiausia svarbus dėl didžiulių nuopelnų stabdant Reformacijos plitimą ir naikinant jos neigiamus padarinius Vokietijoje, Austrijoje, Čekijoje, Lenkijoje ir kitur. Kanizijus tai darė, steigdamas ar kitaip įvairiose vietose kurdamas jėzuitų mokyimo įstaigas (be kitų, jis 1556 m. įsteigė kolegiją Prahoje), pats jose dėstydamas, taip pat sakydamas pamokslus bei mokydamas pasaulietinių valdovų rūmuose bei Reformacijos apimtuose miestuose⁷⁷. Iš šios veiklos išplaukė jo teologiniai ir polemniai raštai, taip pat ir trys katekizmai, žinomi didžiojo, mažesniojo ir mažojo vardais. Didysis katekizmas, arba *Summa doctrinae Christianae*, buvo parašytas, vykdant imperatoriaus Ferdinando I pageidavimą turėti knygą, kurioje būtų išdėstyti katalikų tikėjimo pagrindai⁷⁸. Tardamasis ir konsultuodamasis su autoritetingiausiais Jėzaus Draugijaus teologais: šv. Ignacu Lojola, Chuanu de Polanco'u (Juan Alfonso de Polanco, * 1517 XII 24–† 1576 XII 20), Martynu de Olabe'u, Andrè des Freux ir kitais, Kanizijus didįjį katekizmą rašė trejus metus; 1555 m. balandžio pabaigoje Vienoje išėjo pirmas šios knygos leidimas. Katalikų mokymas joje išdėstytas, padalinus jį į dvi dalis: išminties ir teisingumo. Išminties pagrindus sudaro keturios dalys: tikėjimo (su „Tikėjimo išpažinimu“), vilties (su „Tėve mūsų“ ir „Sveika, Marija“), meilės (su

⁷⁶ Paul Begheyn, *Petrus Canisius en zijn catechismus*=*Peter Canisius and his catechism: De geschiedenis van een bestseller*, Nijmegen: s. typ., 2005, p. 4.

⁷⁷ Lietuviškai apie jį daugiau žr.: Paulius Rabikauskas, „Šv. Petro Kanizijaus reikšmė Lietuvai“, in: idem, *Vilniaus akademija ir Lietuvos jėzuitai*, p. 413–421; Romualdas Švidryš, „Lietuvos ir Čekijos jėzuitų ryšiai“, p. 29–32.

⁷⁸ Plačiau apie tai žr.: Paul Begheyn, *Petrus Canisius en zijn catechismus*=*Peter Canisius and his catechism*, p. 15–44; Jan Zbigniew Słowiński, *Katechizmy katolickie w języku polskim od XVI do XVIII wieku*, Lublin: Wydawnictwo KUL, 2005, p. 61–64.

Dekalogu ir „Bažnyčios įstatymais“) ir Sakramentų. Teisingumo pagrindus sudaro mokymas apie šalinimąsi nuo pikto (su įvairaus sunkumo nuodėmių aptarimu), apie teisingus darbus (su gerų darbų, meilės poelgių, svarbiausių dorybių, Šventosios Dvasios dovanų ir kt. išdėstymu), ir apie keturias kraštutinybes. Tekste gausiai cituojamas Šventasis Raštas, Bažnyčios Tėvai ir Mokytojai. Po metų Ingolštade išėjo mažasis katekizmas (*Catechismus minimus*)⁷⁹. Jį Kanizijus parengė, orientuodamasis į skaitytojų, nepasirengusių suprasti ir gvildinti sudėtingus teologijos klausimus, išsilavinimą, amžių ir vidurinės mokyklos poreikius. Tikėjimo pagrindai klausimų ir atsakymų forma čia išdėstyti knygelėje, susidedančioje vos iš šešiolikos puslapių. Joje nebebuvo nė citatų iš Šventraščio ar Tėvų bei Mokytojų raštų.

Suprasdamas didžiulę tikėjimo pagrindų, kurie turėtų būti dėstomi aukštosiose mokyklose, reikšmę, Kanizijus 1557–1558 m. sąvartoje parengė mažesnįjį katekizmą (dažniau minimas kaip *Catechismus minor*, bet vėliau vadinamas ir *Catechismus parvus*, ir tiesiog *Catechismus catholicus*)⁸⁰. Kaip ir mažajame, taip ir šiame katalikų mokymo pagrindai išdėstyti klausimų ir atsakymų forma, tik pastarajame jų nepalyginamai daugiau (jį aprėpia visą *Krikščionių tikėjimo pagrindų* turinį). Jame taip pat išsiverčiama be citatų. Ši knyga buvo išspausdinta Kelne 1558 m. pabaigoje (jos neišliko nė vieno egzemplioriaus; antras leidimas, pasirodęs ten pat apie 1559 metų Velykas, žinomas irgi tik iš šaltinių; seniausi išlikę šios knygos egzemplioriai priklauso trečiai ir ketvirtai laidai, pasirodžiuosioms Kelne ir Vienoje tais pačiais 1559-aisiais, todėl neretai būtent pastarieji metai nurodomi kaip jos išleidimo data⁸¹).

⁷⁹ Apie jį žr.: *ibid.*, p. 46–49.

⁸⁰ Apie jį žr.: *ibid.*, p. 50–55.

⁸¹ Taip yra, pavyzdžiui: Herbert Stettberger, „Petrus Canisius (1521–1597) – Biografie“, in: Petrus Canisius, *Der Große Katechismus=Summa doctrinae christianae (1555)*, ins Deutsche übertragen und kommentiert von Hubert Filser und Stephan Leimgruber, (*Jesuitica: Quellen und Studien zu Geschichte, Kunst und Literatur der Gesellschaft Jesu im Deutschsprachigen Raum*, herausgegeben von Günter Hess [u.a.]), Regensburg: Verlag Schnell und Steiner, 2003, p. 19 ir toliau; Hubert Filser, „Die literarische Gattung „Katechismus“ von Petrus Canisius“, in: *ibid.*, p. 25 ir toliau.

Kurį iš šių trijų katekizmų galėjo studijuoti Vilniaus jėzuitų kolegijos pirmakursiai? Lotyniškas pavadinimas (*Minor catechismus d. Canisi*) labiausiai orientuoja į paskutinį – į mažesnįjį. Prie tos minties veda ir knygos turinys. Į kolegiją buvo priimama krikščioniškoji jaunuomenė, tai yra katalikai, liuteronai, kalvinistai, vėliau ir stačiatikiai, susipažinę su savo tikėjimo pagrindais, tad mažiausiasis katekizmas jiems būtų teikęs pernelyg mažai naudos. Na, o *Krikščionių tikėjimo pagrindai* pirmaisiais metais jaunimui be gilesnių teologijos žinių dar būtų neįkandami. Lieka aukščiau minėtas mažesnis.

Beje, su Kanizijaus katekizmais susiję intriguojančių žinių apie pirmąsias katalikiškas knygas lietuvių kalba. Pasirėmęs Viktoro Falkenhahno žinia apie 1589 m. Prūsijoje platintą lietuvišką Kanizijaus katekizmą, Jurgis Lebedys spėjo, kad tokia knyga, taip pat ir lietuviška maldaknygė, galėjo būti išspausdinta apie 1585 m. Vilniuje⁸². Nei vienos, nei kitos egzempliorių nėra išlikę. Šia ypatybe nemaž nesistebi Paulius Rabikauskas: pasak jo, nuolat naudojamos knygos greit susidėvi. Savo ruožtu mes pridurtume pastebėjimą, pagrįstą bibliotekine patirtimi: kai išeidavo naujesnių leidimų, ankstesni susidėvėję retai kada būdavo saugomi – juos sunaudodavo brangesnių knygų remontui bei įrišimams. Vis dėlto žinių apie spėjamą 1585 m. lietuvišką katekizmą sustiprina dar viena svarbi aplinkybė. Tikrai žinoma, kad 1585 m. mažasis katekizmas Vilniuje buvo išleistas latvių ir rusėnų kalbomis⁸³; prieš tai, 1583 m., būta dar vieno vertimo į pietų slavų kalbą. Tokioje šviesoje Kanizijaus katekizmo vertimas į lietuvių kalbą ir jo išleidimas XVI a. 9-tame dešimtmetyje atrodo labai

⁸² Jurgis Lebedys, *Mikalojus Daukša: Monografija*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1963, p. 186.

⁸³ Jis nurodomas: Paul Begheyn, *Petrus Canisius en zijn catechismus*, p. 91. Žr. taip pat: *Seniespiedumi latviešu valodā, 1525–1855=Die älteren Drucke in lettischer Sprache, 1525–1855: Kopkatalogs*, izstrādājis autoru kolektīvs Silvijas Šiško vadībā, zinātniskais redaktors Aleksejs Apinis, Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 1999, p. 39 (ir. 2); Adam Fałowski, *Jezyk ruskiego przekładu katechizmu jezuckiego z 1585 roku*, Kraków, 2003.

įtikinamas⁸⁴. Pagrįstu Rabikausko teigimu, tokia knyga galėjo pasirodyti, bet nebūtinai Vilniuje (čia būtų likę bent kokių jos pėdsakų), o Braneve (iš čia jėzuitai skleidė katalikų tikėjimą į Prūsiją)⁸⁵. Mes dar pridėtume Prahą, kur dirbo Baltazaras Hostounskis, o jėzuitų akademijoje studijavo keletas lietuvių⁸⁶, ir Romą, kur nuo XVI a. pradžios buvo spausdinama ne tik lotynų ar graikų, bet taip pat Vidurio ir Rytų Europos bei Mažosios Azijos tautų kalbomis⁸⁷. Nors neturime žinių apie jokiais lietuviškas

⁸⁴ Vertingą pagrįstą argumentaciją šiuo klausimu malonusis Skaitytojas suras: Jurgis Lebedys, *op. cit.*, p. 183–186.

⁸⁵ Paulius Rabikauskas, „Šv. Petro Kanizijaus reikšmė Lietuvai“, in: idem, *Vilniaus akademija ir Lietuvos jėzuitai*, p. 419. – Jokių lietuviškojo Kanizijaus pėdsakų nėra nesename Branevo jėzuitų kolegijos bibliotekos kataloge, žr.: Józef Trypućko, *The Catalogue of the Book Collection of the Jesuit College in Braniewo held in the University Library in Uppsala*=*Katalog księgozbioru Kollegium Jezuitów w Braniewie zachowanego w Bibliotece Uniwersyteckiej w Uppsali*, extended and completed by Michał Spandowski, edited by Michał Spandowski, Sławomir Szzyler, vol. 1–3, Warszawa; Uppsala: Biblioteka Narodowa, 2007. Vis dėlto Branevo atmesti kol kas nesiryžtame, kadangi tuo metu šiame mieste veikusioje kunigų seminarijoje studijavo mažiausiai vienas lietuvis: jos imatrikuliacijos knygoje minimas 187. *Martinus Cest. 26 Aug. 1589, Lithuanus*, daugiau žr.: Zenonas Ivinskis, „Lietuviai Braunsbergo kunigų seminarijoje XVI–XVIII amž.“, in: *Tiesos kelias*, 1935, Nr. 7–8, p. 409 (straipsnis perspausdintas šio istoriko raštuose, žr.: Zenonas Ivinskis, *Rinktiniai raštai*, t. 4: *Krikščionybė Lietuvoje*, redagavo Paulius Jatulis, Roma: Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija, 1987, p. 432–438).

⁸⁶ Išlikusiuose pirmųjų dešimtmečių veiklos Prahos jėzuitų akademijos matrikuluose minimi mažiausiai du LDK piliečiai: *Adamus Lefch Vilnenfis Polonus* (įrašytas 1581 X 18 ir 19) ir *Bafilijus Kaminsky Polotienfis Litanus* (1597 X 21), žr.: *Album Academiae Pragensis Societatis Iesu, in duas partes diuisum Quarum prior Promotiones ad gradus literarios, Promotorum nomina, actusq; publicos continet, Posterior uerò nomina Studiosorum, eorum præsertim, qui in eadem Academia ritu & cæremonia consueta inter studiosos relatj sunt. His omnibus prætermittuntur eiusdem Academiae Priuilegia*, rankraščio, saugomo Prahos universiteto archyve, sign. M 19, lap. 54 recto, 71 verso. – Pirmasis šią informaciją paskelbė čekų istorikas Zdenekas Hojda, žr.: Zdeněk Hojda, „České země a univerzita ve Vilniusu v prvních letech její existence“, in: *Praha – Vilnius: Sborník prací k 400. výročí založení univerzity ve Vilniusu*, upořádalí Jan Petr a Luboš Řeháček, Praha: Univerzita Karlova, 1981, p. 42.

⁸⁷ Trypućko kataloge aprašyta viena šv. Petro Kanizijaus knyga – katekizmo vertimas į „slovėnų“ (pasak katalogo sudarytojo) kalbą (vol. 2, įr. 1399). Ji buvo išspausdinta Romoje (V Rimu: Pri Dominiku Baži) 1583 m. Atrodo, kad leidinio kalbą sudarytojas apibūdino pagal antraštę (*tvmacena iz latinskoga iazika v slovignsky*). Apie 1585 m. rusėnišką Kanizijaus katekizmą daugiau žr.: Jurgis Lebedys, *Mikalojus Daukša*, p. 186–187.

knygas, XVI a. išėjusias Krokuvoje, vis dėlto neturėtume iš akių išleisti nė šio katalikiškos spaudos centro, Karalystės sostinės, kurioje lietuvių irgi būta nuo seno⁸⁸. Jei šis spėjimas ilgainiui pasitvirtins, tai privalėsime į šv. Petrą Kanizijų, taip pat jo knygas ir katalikų tikėjimą Rytų ir Šiaurės Europoje skleidusius Prahos ir Branevo jėzuitus pažvelgti dar įdėmiau, o jų veiklą įvertinti dar išsamiau, nei tai padaryta iki šiol.

Lotynų kalbos pradmenų Vilniaus kolegijoje iš pradžių buvo mokoma iš Ėlijaus Donato (Aelius Donatus, IV a. po Kr.) gramatikos. Pats autorius buvo gerbiamas ir kaip šv. Jeronimo mokytojas, ir kaip vertės nepraradusių komentarų Terencijaus ir Vergilijaus kūriniams, ir kaip dviejų dalių lotynų kalbos gramatikos autorius. Pastaroji mus ir domintų. Pirma šios gramatikos dalis, nuo XVI a. dažniau vadinta *Donati de octo partibus orationis ars minor*, arba tiesiog mažuoju donatu, apima pagrindines žinias apie aštuonias kalbos dalis (daiktavardį (kartu su būdvardžiu), įvardį, veiksmą, prieviksmį, dalyvį, jungtuką, prielinksnių, jaustuką). Jos dėstomos klausimų ir atsakymų forma. Atsakymai – nesudėtingi, aiškūs, o kartu – pakankamai išsamūs (pateikiama pavyzdžių, bet saikingai). Antroje dalyje, labiau žinomoje *Ars maior* pavadinimu, aptariama fonetika, prozodija bei morfologija (de voce, de littera, de syllaba, de pedibus, de posituris), sintaksė (de partibus orationis) ir stilistika (de barbarismo, soloecismo, de ceteris vitiis, metaplasmo, schematibus, tropis)⁸⁹. Mažasis donatas buvo labai mėgstamas ir plačiai naudojamas pradinėse mokyklose iki pat XVIII a. Šio vadovėlio poreikis

⁸⁸ Po Tridento Susirinkimo Krokuvoje pasirodė daug katalikiškų katekizmų lotynų ir lenkų kalbomis: 1565 (Kanizijaus mažasis katekizmas lotynų k.; kiti leid.: 1567, 1570, 1576, 1581, 1583 ir kt.), 1566 (lenkiškas Benedikto Herbesto), 1567 (lenkiškas Martyno Białobrzeskio), 1568 (Romos katekizmo vertimas į lenkų kalbą) ir kt., apie tai plačiau žr.: Jan Zbigniew Słowiński, *Katechizmy katolickie w języku polskim od XVI do XVIII wieku*, p. 62, 83, 84, 93–96.

⁸⁹ Erika Ising, *Die Herausbildung der Grammatik der Volkssprachen in Mittel- und Osteuropa: Studien über den Einfluß der lateinischen Elementargrammatik des Aelius Donatus De octo partibus orationis ars minor*, (Veröffentlichungen des Instituts für deutsche Sprache und Literatur. Reihe A: Beiträge zur Sprachwissenschaft; [Bd.] 47), Berlin: Akademie-Verlag, 1970, p. 15.

buvo toks didelis, kad jį pradėjo spausdinti galbūt netgi anksčiau už Bibliją (pirmasis leidimas pasirodė Maince apie 1450-uosius⁹⁰) ir leido daugybę kartų visoje Europoje⁹¹. *Ars minor* pavyzdžiu labai anksti pradėtos sudarinėti vardažodžių kaitymo lentelės (žinių apie tokias anglosaksų kalba išliko iš VI–VII a.) ir glosarijai (ankstyviausi tokie paminklai senąja vokiečių aukštaičių kalba datuojami VIII–X a.; italų – XIII a.; čekų – XIV a. viduriu); *Ars minor* pagrindu atsirado dvikalbių (lotynų ir kurios nors vietinės) gramatikėlių (XIII–XIV a.)⁹². Viduramžių kultūros klestėjimo laikotarpiu mažasis donatas buvo išverstas į anglų (žinia apie *Donatus anglice* datuojama 1170-aisiais), provansalų (pirma XIII a. pusė), vokiečių (apie 1400-uosius) kalbas. 1522 m. Maskvos Didžiojoje Kunigaikštijoje mažasis donatas buvo išverstas į bažnytinę slavų kalbą (tai atliko Dimitrijus Gerasimovas, pramintas Vertėju)⁹³. 1527 m. Krokuvoje pasirodė keturkalbis (lotynų su vokiškais, lenkiškais ir vengriškais žodžiais) mažojo donato leidimas *Rudimenta grammatices Donati*⁹⁴, 1540 m. Niurnberge – trikalbis (lotynų su čekiškais ir vokiškais žodžiais) *Donati elementa, ad collationem Henrici Glareani*⁹⁵, 1567 m. – dvikalbis (lotynų su čekiškais žodžiais; žinomas tik iš šaltinių) *Donati elementa de etymologia partium orationis una cum interpretatione boiematica*⁹⁶, 1583 m. –

⁹⁰ Petr Voit, *Encyklopedie knihy: Starší knihtisk a přibuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století: Papír, písmo a písmolijectví, knihtisk a jiné grafické techniky, tiskaři, nakladatelé, knihkupci, ilustrátoři a kartografové, literární typologie, textové a výtvarné prvky knihy, knižní vazba, knižní obchod*, Praha: Nakladatelství Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2006, p. 217–218.

⁹¹ Vien tik iki 1500 m. pasirodė 355 šios knygos leidimai, žr.: Erika Ising, *Die Anfänge der volkssprachlichen Grammatik in Deutschland und Böhmen: Dargestellt am Einfluß der Schrift des Aelius Donatus De octo partibus orationis ars minor*, Teil 1: Quellen: Mit vier Tafeln, (Veröffentlichungen der Sprachwissenschaftlichen Kommission; [Bd.] 6), Berlin: Akademie-Verlag, 1966, p. 9.

⁹² Erika Ising, *Die Herausbildung der Grammatik der Volkssprachen in Mittel- und Osteuropa*, p. 22–31 ir toliau.

⁹³ *Ibid.*, p. 164.

⁹⁴ *Ibid.*, p. 180.

⁹⁵ *Ibid.*, p. 126.

⁹⁶ *Ibid.*, p. 129.

kitas dvikalbis *Aelii Donati vetustissimi grammatici Elementa una cum traductione Polonica*⁹⁷. XVII a. mažųjų donatų buvo išleista dar daugiau. Tokioje šviesoje visai reali atrodo informacija apie mažojo donato vertimą į senprūsių kalbą dar XIII a.⁹⁸ Na, bet sugrįžkime prie Vilniaus kolegijoje naudotų vadovėlių.

Iš brabantiško Jono Despauterijaus (Johannes Despauterius, Van Pauteren, De Spauter, arba De Spouter, *prieš 1480–†1520) knygų Vilniaus studentai ankstyvuoju kolegijos darbo laikotarpiu įsisavindavo lotynų gramatikos pagrindus. 1501 m. Liuveno universitete gavęs laisvųjų menų magistro laipsnį, Despauterijus vėliau mokė humanitarinių disciplinų Liuvene, Bois-le-Duc'e, Bergues-Saint-Winoc'e bei Comines'e, kur ir mirė⁹⁹. Jo lotynų ortografijos vadovėlis pirmąsyk buvo išspausdintas 1506 m. 1509 m. pasirodė sintakse, 1511 m. – prozodijai, 1512 m. – morfologijai (*Prima pars*), o 1513 m. – stilistikai (*De figuris*) skirti vadovėliai. Šios mokymo priemonės buvo parengtos, pasirėmus romėnų (daugiausia Cicerono, Kvintiliano ir Prisciano) bei italų humanistų (pirmiausia Lorenzo Valla's) mokymu ir klasikinės lotynų literatūros (Lukrecijaus, Cicerono, Horacijaus, Cezario, Vergilijaus, Terencijaus, Plauto ir kitų) pavyzdžiais. Dėl šių ypatybių Despauterijus buvo ypač vertinamas per visą XVI a. (Prancūzijoje – dar ir XVII a.), o jo gramatikos nuolat perleidžiamos visoje Europoje. Gaila, kad neturime išlikusių Vilniaus kolegijos bibliotekos katalogų, todėl negalime tiksliau pasakyti, kuriais leidimais konkrečiai savo darbe naudojosi jėzuitai.

Tvarkaraščiuose paminėtas dar vienas pedagoginis veikalas – Murmelijaus lentelės. Jonas Murmelijus (Johannes Murmellius, *1480–†1517) buvo Despauterijaus amžininkas, sukūręs lotyniškų elegijų (*Elegiarum moralium libri quattuor*, Coloniae, 1508), parengęs Boecijaus raštų leidimą (pirmasis leidimas 1514) ir parašęs keletą

⁹⁷ *Ibid.*, p. 147.

⁹⁸ *Ibid.*, p. 28.

⁹⁹ Eug. de Seyn, *Dictionnaire biographique des Sciences, des Lettres et des Arts en Belgique*, t. 1, Bruxelles: Editions L'Avenir, 1935, p. 359.

mokymo priemonių mokykloms (labiau žinomas ir vertinamas jo lotynų-olandų kalbų žodynas *Pappa puerorum*, išėjęs Deventeryje 1518). Pradžios mokslus išėjęs gimtajame Roeremonde, nuo 1493 m. jis mokėsi Deventeryje, 1496 m. įstojo į Kelno universitetą ir jį baigė 1500 m. Vėliau Murmelijus dirbo mokytoju Miunsteryje, Alkmaare ir Deventeryje, kur ir mirė¹⁰⁰. Minėtosios lentelės yra trumpas prozodijos ir poetikos pagrindų vadovėlis¹⁰¹. Tie pagrindai jame išdėstyti, pasitelkus nesudėtingas schemas („lenteles“), svarbiausias taisykles, būtiniausias išimtis ir pavyzdžius iš romėnų poezijos, žodžiu, visa, ko reikia, kad mokiniai netrukus galėtų su mokytoju ar patys savarankiškai skaityti lotynų autorius.

Ne mažiau už Despauterijų ir Murmelijų savu metu buvo žinomas kitas jų tėvynainis – Mikalojus Klenardas (Nicolaus Clenardus, Cley-naerts, *1495 XII 5–†1542). Jis išgarsėjo kaip kelių ypač populiarių gramatikų autorius, orientalistas ir keliautojas. Baigęs studijas Liuvene, vėliau tenykštėje kolegijoje jis kurį laiką mokė graikų ir hebrajų kalbų. 1529 m. Liuvene pasirodė pirma jo hebrajų gramatikos (*Tabula in grammaticam Hebraeam*) laida, o 1530 m. – graikų (*Institutiones linguae Graecae*). Savarankiškai išmokęs arabų kalbą, Klenardas 1532 m. iškeliavo Ispanijon, norėdamas susipažinti su maurais, jų

¹⁰⁰ Eug. de Seyn, *Dictionnaire biographique des Sciences, des Lettres et des Arts en Belgique*, t. 2, Bruxelles: Editions L’Avenir, 1936, p. 768.

¹⁰¹ Štai vieno lentelių leidimo turinys: „De litterarum distributione“, „De syllabarum diuifionibus“, „De primæ syllabæ quantitate cognoscenda“, „De mediæ syllabæ quantitate cognoscenda“, „De vltimæ syllabæ quantitate cognoscenda“, „De pedibus metricis, quorum frequentior vsus est. Item de variis carminum nominibus“, „De versu Hexametro“, „De versu Pentametro. Et de cæfura“, „De vitijis nouem in versu componendo vitandis“, „De tribus metrorum generibus, quibus tyrunculi primum sunt exercitandi[.] Item de versibus aliquot Lyricis, qui hactenus prætermiſi fuerunt“, „Super hexametris & pentametris eleganter claudendis“, „De versus Heroici varia specie“; nurodyta pagal: Joannes Murmellius, *Tabulae Ioannis Murmellii Ruremundensis in artis componendorum uersuum rudimenta, ad primam auctoris editionem diligenter recognita, & ex eadem auctæ. Adiecimus in Puerorum gratiam & vsum valdè necessarium, de ratione diftinguendi, ex Ioanne Riuiro doctijſimo breuem præceptionem*, Coloniae Agrippinae: Ad Intersignum Monocerotis, 1567, lap. A verso. – Egzempliorius sudaro dalį konvoliuto NK – 9 J 63.

kalba ir kultūra. Ten jam teko dėstyti Salamankos universitete. Iš čia mokyti sosto įpėdinio į Evorą jį buvo pasikvietęs Portugalijos karalius. 1540 m. Klenardas persikėlė per Gibraltarą ir kurį laiką praleido portugalų kolonijoje Ceutoje. Mirė Grenadoje, sugrįžęs iš šios kelionės.

Vilniaus kolegijoje iš Klenardo vadovėlio buvo mokomasi graikų kalbos pradmenų, pirmiausia fonetikos ir morfologijos, nes šios gramatikos dalys dažniausiai ir sudarė jo mokymo priemonę. Tai buvo Klenardo gramatikos pagrindas, todėl jį mes randame visuose jos leidimuose. Be jo, kartais būdavo pridėdama kai kurių kitų dalykų: autoriaus svarstymų apie graikų kalbą, žodynėlių, elementarių dialogų ir pan. Vadovėlio turinys – paprastas, išsamus, bet neapsunkintas gausiais pavyzdžiais bei išimtimis¹⁰². Jame sudėti visi pagrindiniai dalykai: abėcėlė, tarimo taisyklės, žinios apie kalbos dalis, gramatikos kategorijas, žodžių kaitymo (linksniavimo, laipsniavimo, asmenavimo) pavyzdžiai. Žodžiu, tai buvo geras graikų kalbos pradžiamokslis.

Klenardo gramatikoje atskirai nebuvo aptariami prozodijos, retorikos ir sintaksės dalykai, todėl jiems įsisavinti būdavo pasitelkiami kitų autorių vadovėliai. Kaip rodo tvarkaraštis, su graikų sintakse studentai susipažindavo iš belgo Jono Varenijaus (Johannes Varennius, Varen, † 1536) knygos. Jos pasirinkimas vertintinas ypač palankiai. Mat šis vadovėlis buvo skirtas išimtinai sintaksės dalykams. Jis nebuvo labai išsamus. Kaip pratarmėje rašė autorius, jam rūpėjo vienoje vietoje išdėstyti graikų sintaksės pagrindus, labiau

¹⁰² Taip sprendžiamė pagal leidinį: Nicolaus Clenardus, *Institutiones absolutissimæ in Græcam linguam. Item: Annotationes in Nominum, Verborumq; difficultates. Inuestigatio Thematis in uerbis Anomalis. Compendiosa Syntaxeos ratio. His insuper additæ sunt meditationes Græcanicæ in artem Grammaticam, in eorum gratiam, qui uiua præceptoris uoce defituuntur, & literas Græcas suo ipsi ductu discere coguntur*, Nicolao Clenardo autore. *Adiecta sunt ad calcem libri meditationum, annotata Renati Guillonij, in Grâmaticam Græcam hactenus defiderata*, Coloniae: Excudebat Martinus Gymnicus, 1546. – Egzempliorius sudaro dalį konvoliuto NK – 5 J 34. Vadovėlio su aukščiau minėtais priedais pavyzdžiu gali būti: *Institutiones linguae Graecae, N. Clenardo authore, cum Scholijs & Praxi P. Antefignani Rapistagnensis, nunc verò denuò recufæ, & à mendis infinitis repurgatæ ...*, editio nona, Coloniae Agrippinae: Apud Theodorum Baumium sub signo arboris, 1580. – NK – 8 H 123.

akcentuojant tuos dalykus, kuriais graikų kalba skiriasi nuo lotynų. Šioje knygoje, neapsunkinant skaitytojų gausiais pavyzdžiais, buvo aptariama daiktavardžio (linksnių valdymo ir jų vartojimo ypatybės), veiksmožodžio (kai kurių veiksmožodžio formų, būdingų tik graikų kalbai, ir nuosakų vartosena), dalyvio, įvardžio, artikelio, prielinksnio, prieveiksmio ir jungtuko vartojimo ypatybės¹⁰³.

Nors Varenijus buvo parašęs trumpą išsamų prozodijos vadovėlį, bet jos pagrindus studentai įsisavindavo ne iš jo, o iš Pranciškaus Vergaros (Franciscus Vergara, † 1545 XII 27) veikalų. Kaip apie Varenijų, taip ir apie šį autorių daug žinių neišliko. Žinoma, kad jis graikų kalbos mokė Alcalos universitete¹⁰⁴ ir kad amžininkų buvo vertinamas už tos kalbos gramatiką. Susipažinus su pastarąja, galima tvirtinti, kad ji apėmė ne vien prozodiją. Penkių dalių gramatikos kompendijuje pateikiamos kaitymo paradigmos (pirmoje), išsamiai aptiriamos visų kalbos dalių savybės (antroje), dėstoma žodžių daryba (trečioje), pateikiama abėcėlė, aptariama rašyba, išdėstyti prozodijos pagrindai (ketvirtoje) ir duotas trumpas dialektologijos kursas (penktoje)¹⁰⁵.

Retorikos disciplina Vilniaus kolegijos darbo pradžioje buvo dėstoma iš dar vieno ispano Kiprijono Suárezo (Cyprianus Soarius, * 1524–† 1593) vadovėlio. Savu metu jis buvo žinomas lotynistas, graikistas ir hebrajistas (šių kalbų mokė Evoroje ir Alkaloje), kelių

¹⁰³ Knygą apibūdinome pagal: Joannes Varenius, *Syntaxis linguae Graecae, Ioanne Varennio Mechliniensi autore, vna cum annotatiunculis paucis ad praecepta Syntaxis Varennianae, per Ioachimium Camerarium. Reliqua sequens pagella indicabit, Coloniae Agrippinae: Ad intersignium Monocerotis*, [1532]. – Egzemplierius sudaro dalį konvoliuto NK – 65 E 8165; idem, *Syntaxis linguae Graecae, Ioanne Varennio Mechliniensi authore, vna cum annotatiunculis paucis ad praecepta Syntaxis Varennianae, per Ioachimium Camerarium. Renatus autem Guillonius praecepta Syntaxeos multis in locis repurgavit, multaque in illis annotavit. Accepsit praterèa opusculum perutile de Passionibus dictionum ex Tryphone Grammatico*, Parisiis: Apud Andream Wechelium, 1564. – Egzemplierius pradeda konvoliutą NK – 8 I 212.

¹⁰⁴ Antanas Rukša, „1570 m. Vilniaus kolegijos ir 1583–84 m. Akademijos laisvųjų menų pamokų lentelės ir humanistinė jėzuitų mokykla“, p. 111.

¹⁰⁵ Vadovėlį apibūdinome pagal: Franciscus Vergara, *Francisci Vergarae De omnibus Graecae linguae grammaticae partibus, libri quinque; in suum & uerum ordinem reftituti...*, Coloniae: s. typ., 1552. – Egzemplierius pradeda konvoliutą NK – 8 I 88.

plačiai paplitusių vadovėlių autorius¹⁰⁶. Retorikai skirta mokymo priemonė – vienas iš jų. Jame glaustai, aiškiai ir išsamiai išdėstyta viskas, ką reikėjo žinoti iš šios humanitarinių mokslų srities, norint skaityti ir suprasti Antikos autorių kalbas, įsisavinti oratorystės meno pagrindus ir pasiruošti savarankiškai veiklai. Suárezo retorikos vadovėlių sudarė trys dalys¹⁰⁷. Pirmoje autorius aptarė retorikos sampratą, jos sudėtines dalis (*inuentio, dispositio, elocutio, memoria, pronuntiatio*), iškalbos pagrindus, jos sudėtį, supažindino su svarbiausiais terminais bei sąvokomis, trumpai apibūdino kalbėjimo ypatybes ir aplinkybes. Taigi šioje vadovėlio vietoje autorius išdėstė pirmą retorikos dalį – invenciją. Toliau Suárezas aptarė dispoziciją, tai yra visa, kas žinotina apie sakomos kalbos sudėtį. Trečią vadovėlio dalį autorius paskyrė elokucijai, įsiminimui ir kalbėjimo aktui, daugiau vietos skirdamas stilistikos dalykams, tai yra elokucijai.

Mykolo Verino dvieliai leidžia mums susipažinti su dar viena mokymo priemone, plačiai vartota humanistinėse gimnazijose. Apie jų autorių išliko labai mažai žinių. Žinoma, kad jis gyveno ir kūrė XV a. ir kad jį vertino amžininkai, tarp kurių buvo garsus humanistas, pedagogas, vertėjas ir poetas Angelo'as Poliziano'as (* 1454 VII 14–† 1494 IX 24). Verino dvielius galima apibūdinti kaip gyvenimiška patirtimi pagrįstas grakščias krikščioniškos moralės, pedagoginio turinio eiliuotas patarles¹⁰⁸. Jos aprėpė visą žmogaus gyvenimą, visus įmanomus jo santykius: su savimi, su visuomene, su kultūra, religija, istorija ir dabartimi. Dvieliai – lengvai įsimenami, todėl taip pat puikiai tiko mokymui.

¹⁰⁶ Antanas Rukša, „1570 m. Vilniaus kolegijos ir 1583–84 m. Akademijos laisvųjų menų pamokų lentelės ir humanistinė jėzuitų mokykla“, p. 109–110.

¹⁰⁷ Mokymo priemonę apibūdinome pagal: Cyprianus Soarius, *Cypriani Soarii, Societatis Iesu, De arte rhetorica libri tres ex Aristotele, Cicerone et Quintiliano praecipuè deprompti. Cum Tabulis Ludovici Carbonis, Ingolstadii: Ex typographia Adami Sartorii, 1602.* – Naudotasi egzemplioriumi NK – 65 E 7645.

¹⁰⁸ Čia jas apibūdiname pagal leidinį: Michael Verinus, *Michaelis Verini poetae Christiani, De puerorum moribus disticha: Cum luculenta Martini Luarræ Cantabrigiæ expositione...*, Lugduni: Apud Ioannem Frellonium, 1557. – Egzempliorius pradedu konvoliutą NK – 9 J 63.

Katono distichai mums pristato dar vieną mokymo priemonę, plačiai vartotą Viduramžiais ir gausiai perspausdintą XVI a. Tai anoniminio autoriaus ar autorių sukurti, hegzametru sueliiuoti etinio turinio dveiliai, datuojami III a. po Kr.¹⁰⁹ Matyt, nuo pat pradžių jie buvo skirti auklėti jaunąją kartą, mokant ją lotynų kalbos, diegiant gyvenimo išminties pamokas, o kartu supažindinant su eilėdaros ir herojinės, eleginės bei epigraminės poezijos pagrindais. Distichai suskirstyti į keturias nevienodo dydžio knygas be aiškesnės turinio atskirties. Visose kalbama iš esmės tomis pačiomis temomis, tik gal pirmoje daugiau dėmesio skiriama individo santykiams su savimi ir savo aplinka, antroje – mokymo ir mokymosi naudai, trečioje – šeimai, pirmiausia vyro ir žmonos santykiams, o ketvirtoje – žmogiškosioms vertybėms, elgesiui įvairomis aplinkybėmis ir pan.¹¹⁰

Panašaus turinio buvo dar viena skaitinių knyga. Nuo *Katono distichų* ją skiria trys dalykai: patikima autorystė, forma ir apimtis. Tai sparnuotų Cicerono posakių rinktinė. Ją sudaro gausios prozinės sentencijos, išrinktos iš įvairių garsiojo oratoriaus kūrinių: kalbų, retorikos bei filosofijos veikalų ir iš laiškų. Posakiai sugrupuoti pagal temas ir apima visus įmanomus žmogaus santykius su savimi, dievais ir aplinka, taip pat gyvenimo idealus, dorybes bei ydas, mokslo ir mokymo naudą, elgesį buityje, viešumoje ir t.t.¹¹¹ Cicerono sentencijų

¹⁰⁹ *Lexikon des Mittelalters*, [Bd.] 2: *Bettlerwesen bis Codex von Valencia*, München; Zürich: Artemis Verlag, 1983, skilt. 1576.

¹¹⁰ Knygos turinys apibūdintas pagal: *Catonis disticha moralia cum scholijs auctis Erafmi Roterodami. Apophthegmata Graeciae sapientum, interprete Erafmo. Eadem per Ausonium, cum scholijs Erafmi. Mimi Publani cum eiusdem scholijs auctis recogniti. Institutum hominis Christiani carmine per eundem Erafnum Roterodamum. Isocratis paraenesis ad Demonicum, denuo cum Graecis collata per Erafnum Roterod.: A mendis pluribus quibus fscatebant, uindicata*, Lipsiae: Ex officina typographica Nicolai Fabri, [ca. 1525 ?]. – Turėtas egzempliorius sudaro dalį konvoliuto NK – 10 H 47.

¹¹¹ Knygą apibūdinome pagal: Marcus Tullius Cicero, *M.T. Ciceronis Insignium sententiarum elegans et perutile compendium*, poft alias aeditiones plurimis locis auctū, per Petrum Lagernerium Compendienfem. *Additi sunt his Flores Lucij Annæi Senecæ Cordubenfis*, fummo labore ex omnibus illius operibus felecti, per d. Erafnum Roterodamum emendati, ad vtilitatem omnium verę virtutis amatorum, Francofurti: Per Daudem Zephelium, 1554. – Naudotasi egzemplioriumi NK – M 565;

knyga nuo XVI a. vidurio buvo labai dažnai perspausdinama įvairiose Europos vietose, pirmiausia garsesniuose mokslo ir mokymo centruose: Paryžiuje (pirmas leidimas tokiu pavadinimu *Marci Tullii Ciceronis sententiae* čia išėjo 1546), Lione (1547), Antverpene (1551), Dortmunde (1551), Kelne (1552), Venecijoje (1552), Frankfurte (1554), Leipcige (1555)¹¹² ir kitur.

Lyginant su kitais romėnų rašytojais, Marko Tulijaus Cicerono (*106–†43) kūrybos studijoms jėzuitai skyrė daugiausia vietas, laiko, dėmesio ir pastangų. Taip atsitiko dėl daugelio priežasčių. Bene svarbiausia iš jų laikytini Cicerono nuopelnai literatūrinei lotynų kalbai, retorikos teorijai bei praktikai ir grožinės literatūros kanonui. Kaip nurodo Dalia Dilytė, „jis suformavo literatūrinę lotynų kalbą. Vadovaudamasis visų kalbėjimo būdų skirstymu į tris stilius (aukštąjį, vidurinįjį ir žemąjį), jis sunormino lotynų kalbą: atrinko vartotinas formas, ir atmetė archaizmus, dialektizmus ir kt., nustatė taisyklingomis laikytinas morfologijos priesagas ir galūnes, sunormino pagrindinių ir šalutinių sakinių sistemą sintaksėje“¹¹³. Pagal objektą ir tematiką šiandien išlikusių gausų Cicerono kūrybinį palikimą skirstome į literatūros ir filosofijos kūrinius. Pirmiesiems priskiriamos kalbos (išliko 58 – maždaug pusė), retorikos traktatai (7) ir laišakai (per 800). Garsiausiomis kalbomis laikomos *Už Sekstą Roscijų iš Amerijos* (80 m. pr. Kr.), *Prieš Verį* (70 m. pr. Kr.), *Apie Gnejaus Pompėjaus karinę valdžią* (už Manilijaus įstatymą, 66 m. pr. Kr.), *Už Aulą Kluencijų* (66 m. pr. Kr.), 4 katilinarijos (kalbos prieš Liucijų Sergijų Katiliną, 63 m. pr. Kr.), *Už poetą Archiją* (62 m. pr. Kr.), *Už Cėlijų* (56 m. pr. Kr.), *Už Miloną* (52 m. pr. Kr.), *Už Marcelą*, *Už Kvintą Ligarijų*, *Už karalių*

Demosthenis ac Ciceronis, Sententiae selectae. Item, apophtegmata quaedam pia ex ducentis veteribus oratoribus, philofophis & poetis, tam Graecis quam Latinis ad bene beatęque viuendum diligentissimę collecta: Horum nomina sequens pagella indicabit, Lugduni: Apud Antoninum Vincentium, 1558. – Naudotasi egzemplioriumi NK – 5 L 77.

¹¹² Visi išleidimo metai nurodyti pagal: *Index Aureliensis: Catalogus librorum sedecimo saeculo impressorum*, ps 1, t. 8, Aureliae Aquis: Aedibus Valentini Koerner, 1989, p. 143, 147, 166, 170, 173, 177, 183.

¹¹³ Dalia Dilytė, *Antikinė literatūra*, Vilnius: Jošara, 1998, p. 227.

Dejotarą (trys pastarosios – 46 m. pr. Kr.), 14 filipikų (kalbų prieš Marką Antonijų; 44 m. pr. Kr.) ir kai kurios kitos. Reikšmingiausiais retorikos veikalais laikomi *Apie oratorių broliui Kvintui* (55 m. pr. Kr.), *Brutas, arba Apie žymiausių oratorius* (46 m. pr. Kr.), *Oratorius, arba Apie geriausią kalbėtojų rūšį* (46 m. pr. Kr.), *Retorikos dalys* ir *Retorinės vietos* (45 m. pr. Kr.). Epistoliarinis Cicerono palikimas dalinamas į keturias dalis: *Laiškus Atikui* (68–43 m. pr. Kr.), *Laiškus broliui Kvintui* (59–54 m. pr. Kr.), *Laiškus Brutui* (43 m. pr. Kr.) ir *Laiškus artimiesiems* (62–43 m. pr. Kr.). Filosofinei kūrybai priskiriami traktatai *Apie valstybę* (51 m. pr. Kr.), *Stoikų paradoksai* (46 m. pr. Kr.), *Akademiniai svarstymai* (45 m. pr. Kr.), *Apie likimą* (45 m. pr. Kr.), *Apie gėrio ir blogio ribas* (45 m. pr. Kr.), *Tuskulo pašnekesiai* (45 m. pr. Kr.), *Apie dievų prigimtį* (45 m. pr. Kr.), *Apie numatymą* (45 m. pr. Kr.), *Katonas Vyresnysis, arba Apie senatvę* (44 m. pr. Kr.), *Lėlijus, arba Apie bičiulystę* (44 m. pr. Kr.), *Apie pareigas* (44 m. pr. Kr.), *Apie įstatymus* (traktatas datuojamas Cicerono gyvenimo pabaiga, ir kt.

Kad ir trumpa, ši Cicerono vertingosios kūrybinio palikimo dalies nomenklatūra padeda įvertinti jėzuitų edukacijai pasirinktus veikalus. Rukšos publikuotuose tvarkaraščiuose paminėta po vienu geresnius kūrinius iš visų jo kūrybos sričių. Iš šiandien literatūrai priskiriamų dalykų jėzuitai rinkosi laiškus, kalbą *Už Cėlijų* ir teorinį veikalą *Retorikos dalys*. Iš filosofinių veikalų imtas traktatas *Apie pareigas* ir *Apie bičiulystę*. Toks pasirinkimas leido palikti nuošalėje visa, kas galėjo kirstis su Katalikų Bažnyčios dogmomis ir mokymu. Ar to užteko? – Turbūt taip, jei kalbėsime apie Cicerono studijas gramatikos, poetikos bei retorikos klasėse. Turint prieš akis Cicerono idėjų sklaidą XVI–XVIII a. Lietuvos kitakalbėje raštijoje, matyti, kad Vilniuje ir kituose Lietuvos miestuose Cicerono studijuota nepalyginamai daugiau, nei nurodoma mokyklinėse programose¹¹⁴.

¹¹⁴ Apie tai plačiau galima sužinoti Dariaus Kuolio monografijoje apie Respublikos idėją, jos recepciją, sklaidą ir raidą politiniuose senosios Lietuvos raštuose: Darius Kuolys, *Res Lituana: Kunigaikštystės bendrija*, d. 1: *Respublikos steigimas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009.

Iš įrašo tvarkaraštyje sunku pasakyti kurią laiškų dalį edukacijai naudojo Vilniaus jėzuitai, todėl čia tegalima nurodyti tiktai Cicerono epistolikos ypatumus. Didesnė laiškų dalis nebuvo skirta publikuoti, todėl juose gyviau, stipriau, spalvingiau, garsiau, gryniau pasireiškė pati rašytojo asmenybė. Kaip nurodo Dovilė Keršienė,

jo korespondencija – tai vienas tikriausių, įdomiausių ir autentiškiausių Romos istorijos liudininkų: tai lingvistinis gyvosios, šnekamosios lotynų kalbos, kuri šių dienų mokslininkams mažiau žinoma nei graikų, paminklas. Laiškai unikalūs ir leksiniu, ir gramatiniu požiūriu: juose gausu tokių žodžių ir stilistinių figūrų, kurių nėra kituose Cicerono kūriniuose – nei jo oracijose, susijusiose daugiau su oficialia politikos ir teisės kalba ir retorinėmis taisyklėmis, nei filosofiniuose traktuose, kur jam tekdavo kurti lotyniškus graikiškų filosofinių terminų atitikmenis. Laiškuose Ciceronas naudojo šnekamosios kalbos leksiką, mėgo parataksę, elipsinius posakius. Jo stilius neįtikėtinai įvairus: čia rasime ir žodžių žaismo, sąmojų, anekdotų, ir rimtų politinio bei filosofinio pobūdžio svarstymų. Jis noriai ir taikliai naudoja lotyniškas patarles ir priešodžius, citatas iš literatūrinių kūrinių.¹¹⁵

Cicerono laiškų energija vertė žemėn Viduramžių epistolikos stereotipus, griežtas taisykles, naikino atgyvenusias stilistines klišes, todėl nemaža tos epistolikos dalis puikiai tiko jėzuitų formuojamam naujos kultūrinės epochos – Baroko – žmogui. Aišku, netenka abejoti, kad jėzuitai studijavo anaip tol ne visus laiškus, o tik etiškai, politiškai ir kultūriškai stipriau angažuotuosius. Kalba *Už Cėlijų* ir *Retorikos dalys* pirmiesiems Vilniaus studiozams leido susipažinti tiek su praktine, tiek ir su teorine Cicerono retorikos mokymo puse¹¹⁶. Abu filosofiniai traktatai irgi reiškė idėjas, derančias su jėzuitų politinėmis ir etinėmis doktrinomis¹¹⁷. Taigi

¹¹⁵ Dovilė Keršienė, „Cicerono laiškai ir Renesanso humanistinės epistolografijos tradicija“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 24, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007 p. 67.

¹¹⁶ Išsamesnį kalbos *Už Cėlijų* aptarimą lietuviškai žr.: Audronė Kučinskienė, *Cicerono kalbų dialogai: Literatūriniai oratoriaus kalbos aspektai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008, p. 109–113.

¹¹⁷ Išsamesnį veikalo *Lėlijus, arba Apie bičiulybę* aptarimą žr.: Audronė Kučinskienė, „Markas Tulijus Ciceronas, „Apie senatvę“, „Apie bičiulybę““, in: Markas Tulijus Ciceronas, *Pokalbiai apie senatvę ir bičiulybę*, iš lotynų kalbos vertė Sigitas Narbutas, (*Ad se ipsum*), Vilnius: Vyturys, 1998, p. 11–13.

viso to jaunimui turėjo užtekti, kad jis pats galėtų įsitikinti viskuo, ką girdėjo iš pripažintų Bažnyčios autoritetų, kanoninių rašytojų ir savo garsiujų amžininkų kalbant apie Ciceroną.

Ulčिनaitės publikuotame 1569 m. dokumente „Apie humanitarinių mokslų studijas“, matyt, apibrėžusiame Vilniaus jėzuitų darbo pobūdį pirmaisiais metais, minimi kone visi Cicerono kūriniai. Pasak jos, dviejose žemiausiose klasėse (penktoje ir ketvirtoje) turėjo būti skaitomi rinkiniai Cicerono laišakai; vidurinėje klasėje (trečioje) – „ne itin sunkios Cicerono knygos“: *Laiškai artimiesiems* ir *Apie bičiulybę*; priešpaskutinėje (antroje) – lengvesni filosofiniai veikalai (*Apie pareigas, Tuskulo pokalbiai*) ir kalbos (*Už Marką Marcelą, Už poetą Archiją, Už Manilijaus įstatymą, Prieš Katiliną* ir kt.), o paskutinėje (pirmoje) – *Retorikos dalys, Apie oratorijų, Laiškai broliui Kvintui* ir svarbesnės bei sunkesnės kalbos: *Už Fontėjų, Už Gnėjų Plancijų, Prieš Vatinių, Apie konsuliarines provincijas, Prieš Verį, Už Kluencijų, Už Mureną, Už Rabirijų, Už savo namus, Už Miloną, Filipikos*¹¹⁸.

Taigi Ciceronas buvo tas autorius, kurio kūrinių jėzuitai studijavo daugiausia. Tai lėmė jo reikšmė ir poveikis. Dalia Dilytė juos glaustai apibūdino štai taip:

Ciceronas padarė nepaprastai didelę įtaką vėlesnei romėnų ir Europos kultūrai. Jį galima palyginti su galingu platanu, savo šešėliu tūkstančius metų stelbusiu menkesnius augalus. Jį galima lyginti su tiltu, jungiančiu graikų ir Europos kultūras. Pasibaigus Antikos epochai, Europa nustojo kalbėjusi. Tarsi nebylė ji palinko prie pergamento ar popieriaus lakštų, prie knygų. Tačiau rašyti ji ilgus metus mokėsi iš Cicerono kalbų, traktatų, pagal jo suformuluotus retorikos ir neišsakytus, o tik išreikštus kūriniuose grožinės prozos principus. Bažnyčios tėvai Laktancijus, Ambraziejus, Augustinas buvo „ciceronininkai“, nusivylę jo

¹¹⁸ Eugenija Ulčिनaitė, „Humanitariniai mokslai jėzuitų švietimo sistemoje“, p. 100–105. Mokslininkė nurodė šių eilučių autoriui, kad šio teksto, pavadinto „De studiis humaniorum litterarum“, vertimas atliktas iš nuorašo, esančio Pauliaus Rabikausko archyve; dokumento originalas saugomas: Mainz, Stadtarchiv, Cod. 15/472, fol. 103 recto–108 verso. Dėkojame Profesorei už šią nuorodą.

asmeniu Petrarca negalėjo nepasiduoti jo talento žavesiui, iš Cicerono mokėsi Erazmas Roterdamiėtis, Baconas ir kiti Renesanso vyrai.¹¹⁹

Taip Marko Tulijaus nuopelnus vertina ne tik ši Antikos žinovė, bet ir daugybė kitų šių dienų literatūros istorikų¹²⁰. Jų teiginius dar labiau sutvirtina žinios apie Cicerono kūrinis, gausiai nuo pat antros XV a. pusės spausdintus įvairiuose Europos miestuose, anksti gabentus į Lietuvą ir iki šių dienų išlikusius stambiausiose Vilniaus ir Kauno bibliotekose¹²¹.

Retorika Herenijui (apie 85 m. pr. Kr.) šiandien nebepriskiriama Ciceronui, tačiau XVI a. buvo kitaip: visi ją laikė didžiojo oratoriaus jaunystės kūriniumi. Vis dėlto net jeigu šis veikalas nė tada nebūtų buvęs siejamas su Ciceronu, jis vis viena būtų imamas mokymo reikalams jėzuitų kolegijose. Mat *Retorika Herenijui* kartu su Cicerono ir Kvintiliano veikalais iki pat Viduramžių pabaigos išliko viena iš trijų romėnų retorinės minties viršūnių. Taip atsitiko dėl glausto gilaus retorikos ir persvazijos aptarimo, sudėties, pritaikymo bei panaudos išdėstymo, nepralenkto mokymo apie bendrąsias vietas, taip pat mnemoninę techniką ir kai kuriuos kitus pačius svarbiausius reto-

¹¹⁹ Dalia Dilytė, *Antikinė literatūra*, p. 227.

¹²⁰ Plg.: Eugenija Ulčinė, „Markas Tulijus Ciceronas: tarp retorikos ir politikos“, in: Markas Tulijus Ciceronas, *Kalbos*, sudarė, pratarė ir įvadinį straipsnį parašė Eugenija Ulčinė, iš lotynų kalbos vertė Jolanta Gelumbeckaitė [ir kt.], Vilnius: Pradai, 1997, p. 23; Dovilė Keršienė, „Cicerono laiškai ir Renesanso humanistinės epistolografijos tradicija“, p. 72–77 ir toliau. – Pilnesnis nuorodų bei išnašų sąrašas užimtų kita tiek vietos, kiek visas mūsų tyrimas, todėl čia apsiribojame tik pastarojo dešimtmečio lietuvių mokslininkų darbais.

¹²¹ Dairydamiės vien į XV–XVI a. spaudinių katalogus, pamatytume, kad, pavyzdžiui, Nojaus Feigelmano *Lietuvos inkunabuluose* (Vilnius: Vaga, 1975) pateikta duomenų apie 4 Cicerono kūrinių leidimus (jr. 130–131 p. 138–139 bei jr. 65–66 p. 436), Nojaus Feigelmano, Irenos Daugirdaitės ir Petro Račiaus *Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipuose* (Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003) užregistruoti 45 leidiniai (47 tomai, 48 egzemplioriai; jr. 42, 330–367, 878, 1180, 1215, 1239–1240, 1283), Petro Račiaus *Vilniaus universiteto bibliotekos alduose* (Vilnius: E. Karpavičiaus leidykla, 2008) – 5 (jr. 6–11), o Sigito Lūžio, Ritos Urbaitytės ir Irenos Vitkauskienės *XV–XVI amžių knygos Kauno bibliotekose* (Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006) – 13 leidinių (19 tomų, 16 egzempliorių; jr. 49, 78, 146–155, 389).

rikos mokslo dalykus. Išradus spausdinimo stakles, ją publikuodavo daugelyje svarbiųjų Europos centrų; iš čia nemažai jos egzempliorių anksti pateko į Lietuvą ir į Vilnių¹²².

Tvarkaraščiuose paminėta *Justino istorija* – tai Marko Juniano Justino (II a. po Kr.) veikalas, I a. pr. Kr.–I a. po Kr. sąvartoje gyvenusio istoriko Gnėjaus Pompėjaus Trogo kapitalinio veikalo santrauka. Pastarasis apėmė Viduržemio jūros valstybių istoriją nuo Asirijos iškilimo iki 9 m. po Kr. Daugiau dėmesio šiame veikle buvo skiriama Makedonijai ir jos valdovams: Filipui II bei pastarojo sūnui Aleksandriui Didžiajam, todėl kūrinys pavadintas *Historiae Philippicae – Filipo istorijomis*. Trogas vaizdavo, kaip iškyla, įsitvirtina, o paskui sulaukia žlugimo įvairios anksčiau garsėjusios valstybės; dėl šios ypatybės nemažai mokslininkų būtent jam priskiria imperinės valdžios perkėlimo (*translatio imperii*) idėją. Kaip teisingai pastebi Roma Bončkutė, nauja Trogo tekste buvo „mąstymo ir pasakojimo rigoriškumas, t.y. autorius palieka skaitytojui sprendimo laisvę. Pasakodamas Trogus sugebėjo būti ideologiškai santūrus, mokėjo neįterpti savo paaiškinimų, naudojo tik pavyzdžio didaktiką: to, kas turi būti (*ut fieri solet*), neišvengsi“¹²³. Šiame pasakojime skaitytojai galėjo rasti medžiagos tiek visiems svarbiesiems bet kurios politinės bendrijos, tiek ir paskiro žmogaus gyvenimo atvejams iliustruoti. Universalų šio pasakojimo pabūdį minėtasis Justinas ir išsaugojo, parengęs kapitalinio veikalo santrauką (44 knygų Trogo istorija mūsų dienų nepasiekė ir žinoma vien iš Justino santraukos). Pastaroji anksti pradėta naudoti edukacijai, buvo labai mėgiama Viduramžiais ir daugyšk perspausdinama XV–XVI a. įvairiose Europos vietose. Ja sekė, kurdami savo

¹²² Taip galvoti leidžia turimi išspausdinti katalogai. Pavyzdžiui, *Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipuose užregistruoti 4 Retorikos Herenijui leidimai* (įr. 333, 365, 366, 1180), *Vilniaus universiteto bibliotekos alduose* – 1 (įr. 10), o XV–XVI amžių knygose Kauno bibliotekose – 3 (įr. 147, 154, 155).

¹²³ Roma Bončkutė, „Simono Daukanto Justino istorijos vertimas“, in: *Istorija Justinaus*, parengė, pratarė, įvadinį straipsnį ir komentarus parašė Roma Bončkutė, (*Simono Daukanto raštai*), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 12.

veikalus, ar rėmėsi visi žymesnieji regiono istorikai, tarp kurių galima paminėti Galą Anonimą (†po 1116), Vincentą Kadłubeką (*po 1150–†1223 III 8), Janą Długošą (*1415 XII 1–†1480 V 19), Motiejų Strijkovskį (*apie 1547–†apie 1590) ir kt.¹²⁴ Taigi netenka stebėtis, kad būtent Justino santrauka tapo vienu iš kelių pagrindinių antikinės istoriografijos tekstų, anksčiausiai naudotų jėzuitų edukacijai ir tų kelių Romos istoriografijos kūrinių, kurie anksčiau už kitus buvo išversti ir į lietuvių kalbą: XIX a. ketvirtame dešimtmetyje tai padarė Simonas Daukantas (*1793 X 26–†1868 XII 6).

Vėlesnių metų tvarkaraštyje paminėtas tikras Romos aukso amžiaus literatūros šedevras – Cezario *Galų karo užrašai*. Gajus Julijus Cezaris (*100–†44 m. pr. Kr.) nuo pat Antikos buvo tapęs „kultine“ Europos kultūros figūra ir virtęs ne tik iškalbingo politiko, genialaus karvedžio, tragiška gyvenimą pabaigusio diktatoriaus, bet ir pripažinto filologo, talentingo pasakotojo, puikaus stilisto simboliu. Pastarąją šlovę Cezariui pelnė daugiausia du jo kūriniai: *Galų karo užrašai* (septynios knygos) ir *Pilietinio karo užrašai* (trys knygos; veikalas liko neužbaigtas). Pirmajame autorius aprašo, kaip buvo užkariauta Galija (58–51 m. pr. Kr.); antrajame vaizduojami pilietinio karo įvykiai po Galijos nukariavimo (49–45 m. pr. Kr.). Kadangi pastarasis kūrinys liko neužbaigtas, mokiniai su Cezario kūryba, jo stiliaus ypatybėmis, taip I a. pr. Kr. Romos istorija susipažindavo iš *Galų karo užrašų*, Italijos, o vėliau ir visos romanizuotos Europos mokyklose studijuotų kone nuo pat jų publikavimo dienos.

Jau amžininikai žavėjosi šio kūrinio stiliumi. Būdamas atikinio, tai yra santūraus ir paprasto, stiliaus šalininkas, Cezaris vengė vartoti tropus, kitokias stiliaus puošmenas, nemėgo naujadarų ir archaizmų. Nors jo pasakojimas glaustas ir lakoniškas, tačiau jam būdinga vidinė energija, pasireiškianti ne statiškais vaizdais, o veiksmu. Tasai veiksmas plėtojasi milžiniškoje erdvėje nuo Italijos iki Britanijos, o tai suteikia kūriniumi maštabiškumo ir epiškumo. Pasak Dalios Dilytės,

¹²⁴ Plačiau apie tai žr.: *ibid.*, p. 15–17.

Cezario, jo karininkų ir kareivių paveikslai *Užrašuose* susilieja į vieną apibendrintą romėno – didžiulio pasaulio užkariautojo paveikslą: tai drąsus, energingas šarvuotas vyras, niokojantis ir plėšiantis svetimą kraštą. Nors kaip kareivis jis ir sugeba įvertinti ginančiųjų savo laisvę heroizmą, į grobiamos šalies gyventojus žiūri iš aukšto, ciniškai vadina juos priešais, akiplėšiškai tvirtina vaduojąs, ginąs nuo užpuolikų, nešąs aukštesnę kultūrą, kursto brolių prieš brolių. Romėnams toks paveikslas atrodė patrauklus. Mums jis nėra simpatiškas, bet turime sutikti, kad nutapytas meistriškai.

Dėl taisyklingos kalbos ir paprasto dėstymo Cezaris laikomas mokykliniu autoriumi, juo pradeda visi, besimokantys lotynų kalbos. Nėra sunku suvokti Cezario minčių prasmę, tačiau labai nelengva įžvelgti jo veikalų grožį. Skaitytojas turi būti kantrus, jautrus, atidus ir smalsus. Tik tuomet *Užrašai* jam neatrodys monotoniški ir nuobodūs, tik tuomet jis pritaras Ciceronui, tvirtinusiame, jog jie yra žavūs.¹²⁵

Iš paskutinio aukso amžiaus poezijos korifėjaus Ovidijaus (*43 m. pr. Kr.–†18 m. po Kr.) kūrybos Vilniaus jėzuitų edukacijoje vietos iš pradžių atsirado vien tik *Laiškams iš Ponto*. Nei *Meilės elegijos* (pirmą kartą publikuotos 16 m. pr. Kr.), *Herojės* (dalis publikuota 5 m. pr. Kr.; paskutiniai herojų laišškai sukurti 4–8 m. po Kr.), *Priemonės moters veidui* (5 m. pr. Kr.), *Meilės menas* (trys elegijų knygos; pirmos dvi publikuotos 1 m. pr. Kr.) ar *Vaistai nuo meilės* (1 m. po Kr.), nei *Metamorfozės* (baigtos 8 m. po Kr.), nei *Švenčių kalendorius* (sukurtas vienu metu su *Metamorfozėmis*), netgi nei *Liūdesio elegijos* (publikuotos 9–13 m. po Kr.) XVI a. Vilniaus jėzuitų akademijoje studijuojamos nebuvo. Tai galima aiškinti tiek turinio bei tematikos ypatybėmis, tiek tremtimi už nežinomus, todėl įvairiai aiškintus nusizengimus Augusto nubausto poeto įvaizdžiu. *Meilės elegijos*, *Herojės*, *Meilės menas*, *Vaistai nuo meilės* nebuvo priimtini dėl kito kio požiūrio į vyro ir moters santykius, meilę, žmogaus gyvenimo tikslus, jo prievoles sau bei aplinkiniams ir t.t., nei mokė ir teigė Katalikų Bažnyčia. *Metamorfozėse* ir *Švenčių kalendoriuje* į akis krito supoetinti pagoniški mitai, ritualai, tikėjimai bei įvairūs prietarai.

¹²⁵ Dalia Dilytė, *Antikinė literatūra*, p. 251.

Liūdesio elegijos persmelktos „skausmo, nusiminimo, dejonių, aimanų ir mirties alsavimo“¹²⁶. Tokie patys jausmai reiškiami ir *Laiškuose iš Ponto* (publikuoti 14–16 m. po Kr.), tik santūriau. Čia pirmon vieton prasimuša nenumaldomas vienatvės jausmas. Lyrinis *Laiškų* herojus „jaučiasi atskirtas nuo tikrojo pasaulio ir trokšta vėl į jį sugrįžti. Jis gyvena romėnų neseniai užkariautame laukiniame krašte, kur kadaise įkūrę miestą graikai beveik išnykę, pamiršę savo kalbą, neišsilavinę, kur nėra su kuo pasišnekučiuoti lotyniškai, kur niekam nerūpi filosofija, ginčai dėl naujos knygos ar kitų literatūros reiškinių“¹²⁷. Be abejo, tokiu kultūros vertybių ir literatūros bei prasmingesnio gyvenimo aukštinimu Ovidijus jėzuitų edukacijai tiko visai neblogai.

Studijų tvarkaraštyje dar minima poema *Lazdynas* anuomet buvo laikoma Ovidijaus jaunystės kūrinium, o šiandien ji priskiriama nežinomam Ovidijaus mėgdžiotojui ar sekėjui.

Taikliu Dalios Dilytės apibūdinimu, virš visų romėnų kūrėjų tarsi kiparisas virš krūmokšnių iškyla Vergilijus (*70–†19 m. pr. Kr.)¹²⁸. Pasikaitų tvarkaraščiuose paminėti du iš trijų kūrinių, sudarančių svarbiąją Vergilijaus palikimo dalį, tai yra eklogos ir *Ēneida*. Toks pasirinkimas nėra kiek nestebina. Eklogose, šiandien geriau žinomose *Bukolikų* vardu, poetas grakščiai, gyvai ir vaizdingai apdainavo gamtą, meilę ir pačią poeziją. Nors *Bukolikas* Vergilijus publikavo dar 39 m. pr. Kr., vienas eilėraščių vėlesniems autoriams leido poetui suteikti pranašo titulą. Ketvirtoje eklogoje pasakotojas kalba apie stosiantį aukso amžių, gimus nežinomam kūdikiui. Bažnyčios Tėvai šv. Eusebijas (*apie 265–†apie 340) ir šv. Augustinas (*354–†430) teigė, kad poetas čia išpranašavo Kristaus gimimą. Dėl to Viduramžiais įsitvirtino Vergilijaus kaip mago bei pranašo šlovė, o kai kurie autoriai jį netgi skelbė buvus krikščionimi.

29 m. pr. Kr. publikavęs antrą reikšmingą kūrinį – *Georgikas*, Vergilijus atsidėjo tautinio romėnų epo kūrimui ir jį rašė iki mirties.

¹²⁶ *Ibid.*, p. 350.

¹²⁷ *Ibid.*, p. 351.

¹²⁸ *Ibid.*, p. 257.

Ēneida – didžiausias Vergilijaus veikalas ir reikšmingiausias romėnų literatūros kūrinys. Epe pasakojama, kaip, achajams įžengus į Troją, kilmingas trojėnas Ēnėjas su likusiais gyvais tėvynainiais pasitraukė iš liepsnojančio miesto ir, vykdydamas dievų valią, iškeliavo į trojėnų protėvynę – kraštą, iš kurio kitados į Troją atkeliavo miestą įkūręs Ilas. Kelionėje patyrė daug nuotykių, Ēnėjo vedami trojėnai galop pasiekė Italiją, įveikė vietinių genčių pasipriešinimą, vėliau sumišo su Lacijaus gyventojais ir taip davė pradžią būsimai pasaulio valdovei – Ēnėjo ainiai Romulas ir Remas vėliau įkūrė Romos miestą. Epą sudaro dvylika giesmių. Laikoma, kad pirmos šešios parašytos, sekant Homėro *Odiseja*, o likusios sukurtos, sekant *Iliada*. Vis dėlto *Ēneida* nuo Homėro epų kai kuo esmingai skiriasi. Vergilijui užvis labiau rūpi iškelti Romos didybę, apmąstyti romėnų tautos vietą pasaulyje, suprasti ir vaizdingai išdėstyti jos misiją – viešpatauti pasaulyje ir valdyti kitas tautas. Įžvalgiu Dalios Dilytės žodžiu, „poeto žvilgsnis visą laiką nukreiptas į ateitį, į būsimą galingą imperiją“¹²⁹. Numanu, kad būtent ši epo turinio ypatybė buvo svarbi visai jėzuitų edukacijai, puikiai atitiko jos esmę – jaunimo ruošimą būsimiems reikšmingiems ateities darbams, pirmiausia katalikų tikėjimo gaivinimui, tvirtinimui, diegimui tarp Reformacijos apimtų kraštų ir kitus tikėjimus išpažįtančių tautų. Pridursime, kad dėl šios turinio ypatybės *Ēneida* lieka svarbi dar ir šiandien.

Iš įvairios kito romėnų literatūros aukso amžiaus poeto Horacijaus (*64–†8 m. pr. Kr.) kūrybos jėzuitų mokymo tvarkaraščiuose nurodyti laišškai. Tai – įvairaus turinio ir apimties nedidelės poemos, publikuotos dviem knygomis (pirmoji – 20 m. pr. Kr.). Jose pasakotojas kalbasi su adresatais apie įvairius dalykus, pradėdant buitines smulkmenomis ir baigiant reikšmingomis temomis. Bene svarbiausiu ir edukacijai nuo Antikos naudotu kūriniu dera nurodyti vadinamąjį laišką Pizonams, paskirtą literatūros ir kūrybos tematikai (dėl šios priežasties jis dažniau vadinamas ir geriau žinomas *Poezijos meno* vardu). Laiškas

¹²⁹ *Ibid.*, p. 278.

nėra teorinis traktatas, o praktinių patarimų rinkinys. Pasakotojas daugiausia dėmesio skiria iš esmės trimis dalykams: kūrinio medžiagai, jo formai ir poeto asmenybei. Kai kurie literatūros istorikai nurodo, kad čia galima rasti svarių minčių apie poetinės medžiagos suradimą, jos išdėstymą, išraišką bei žanrus, o taip pat apie poeto pareigas, tobulą ir beprotį rašytoją¹³⁰. Jėzuitų edukacijoje šios temos užėmė labai svarbią vietą, nes prie jų būdavo vėl sugrįžtama, skaitant ir aiškinant teorinius retorikos veikalus bei žymiųjų oratorių kalbas.

1583–1584 m. tvarkaraštyje tiksliau neapibūdinta *Rinktinių klasikinių poetų eilėraščių knyga* gali būti minėto Murmelijaus parengta populiarī chrestomatija¹³¹ arba kuri nors panašaus pobūdžio kito asmens sudarytas eilėraščių rinkinys.

Nežiūrint į autoriaus kilmę, padėtį ir tikėjimą, Aisopo pasakėčios irgi puikiai tiko jėzuitų edukacijai. Pusanatro šimto kūrinėlių pasižymi lengvai suprantama kalba, santūriu, netgi lakonišku stiliumi, o svarbiausia, jos moko gyvenimo išminties, ir tai daro be ilgo įkyraus pamokslavimo. Kiekvieną kūrinėlį sudaro dvi dalys: prozinis gyvenimo vaizdelis, kokia nors dažnai pasitaikanti situacija, kurią patiria ar sukuria įvairūs abstraktūs veikėjai iš gyvūnų, žmonių ir dievų pasaulio, ir trumpa pamokanti išvada. Pedagoginę pasakėčių vertę dar sustiprindavo Maksimo Planudo (*apie 1255–†1305) parašytas *Aisopo gyvenimas*, kurį leidėjai neretai pridėdavo prie Aisopo kūrinėlių, o edukacinę jų vertę padidindavo paralelinis pasakėčių vertimas į lotynų kalbą¹³².

Graikų kalbos, prozodijos ir poezijos pradmenų galėjo būti mokomi dar iš vieno kūrinio, vadinto *Pitagoro eilėmis*. Tai nedidelės

¹³⁰ *Ibid.*, p. 310–311.

¹³¹ Jos pavadinimą pateikiame pagal 1597 m. leidimą: Joannes Murmelius, *Loci communes sententiosorum versuum, ex elegiis Tibulli, Propertii, et Ovidii*, a Johanne Murmelio diligenter collecti..., Noribergae: Excudebat Paulus Kaufmann, 1597. – Turėtas egzempliorius sudaro dalį konvoliuto NK – 9 J 63.

¹³² Aisopo pasakėčios apibūdintos pasitelkus: *Aesopi Phrygis Fabulae Graece et Latine, cum alijs opusculis, quorum Index proxima refertur pagella*, Tubingae: Per Ulrichum Morhardum, 1546. – Turėtu egzemplioriumi pradedamas konvoliutas NK – 5 I 34.

apimties hegzametri parašyta poėmėlė, kurioje dėstomi iš esmės stoikų etikos pagrindai¹³³. Pasakotojas (menamasis Pitagoras) moko žmogų „dievobaimingo, dorybingo ir garbingo gyvenimo“ taisyklių (*praecepta de pietate, virtute & honestate, vite denique ac morum honesta gubernatione breuibus quibusdam sentencijs*, p. 7). Jis turįs garbinti dievus, gerbti tėvus, išmokti suvaldyti savo poreikius, sutramdyti įgeidžius, nekalbėti ir neveikti, pirma nepasvėręs ir nepagalvojęs. Neužmiršdamas, kad gyvenimas nėra begalinis, žmogus neturi apsunkti savo buities ir būties turtais bei kitokiais nereikalingais dalykais, jam privalu tausoti ir vertinti bičiulystę, išlaikyti ramią ir nesujautą piktų minčių, ketinimų ir poelgių savo sielą, kuri po mirties susiliesianti su Dievu. Pagrindinis gyvenimo matas – saikas (μέτρον δ' ἐπὶ πᾶσιν ἄριστον). Žinodami, kad paties Pitagoro jokių raštų nėra išlikę, ir atsižvelgdami į turinį, šią poemą turėtume datuoti helenizmo laikotarpiu. Jos tikrasis autorius ar autoriai lieka neaiškūs.

Tvarkaraštyje dar paminėta Isokrato (*436–†338 m. pr. Kr.) kalba *I Demoniką*. Šis iškalbos teoretikas laikomas retorinės prozos pradininku, suformavusiu mokymą apie retorinį periodą ir davusiu tokiais periodais pagrįstų iškalbos pavyzdžių¹³⁴. Jo kalba *I Demoniką* Renesanso eruditų buvo laikoma pavyzdine ir geriausiai tinkančia pažinčiai su Isokrato kūryba, klasikinio laikotarpio graikų proza ir Atikos tarmės ypatybėmis.

Aukščiau aptartas autorių ir kūrinių sąrašas, matyt, nelaikytinas baigtiniu. Jį papildys ateities tyrėjai, suradę daugiau vertingos

¹³³ Ją apibūdiname pagal: Michael Neander, *Opus aureum et scholasticum, in quo continentur Pythagoræ Carmina aurea, Phocylidis, Theognidis & aliorum poëmata, quæ sequens pagella enumerabit*, edita omnia studio & cura Michaëlis Neandri Sorauienfīs, Lipsiae: Imprimebat Iohannes Steinman, 1577. – Naudotasi egzemplioriumi NK – 5 G 1. – XVI a. kūrinių būdavo spausdinamas graikų literatūros antologijose, kaip čia nurodytoji, arba kaip priedas prie gramatikų, kaip pavyzdžiui: Joannes Metzlerus, *Primæ grammatices Graecæ partis rudimenta*, per Iohannem Metzlerū iam denuo recognita, ac pleriq̄₃ in locis locupletata. *His Pythagoræ, & Phocylidis opuscula adiecimus*, Excusum Lipsiae: In officina Michaëlis Blum, 1545. – Turėtas egzempliorius įeina į konvoliutą NK – 8 I 58 (Af 153), žiūrėtą iš mikrofilmo ORST 164/97.

¹³⁴ Dalia Dilytė, *Antikinė literatūra*, p. 129.

archyvinės medžiagos apie dėstyto Lietuvos jėzuitų mokyklose turinį. Mums kol kas bus gana čia nurodyti, kad visi aukščiau minėti kūriniai sudaro tą europinės lotyniškosios kultūros terpę, kuri stiprėjo ir augo su kiekviena nauja jėzuitų kolegija.

Nors lotynų ir ypač graikų autorių tvarkaraščiuose paminėta ne-gausiai, vis dėlto nekyla abejonių, kad jų būta ir daugiau, ir įvairesnių. Aptardamas mokslo ir mokymo padėtį Lietuvoje iki jėzuitų atėjimo ir Vilniaus jėzuitų akademijoje pirmaisiais veiklos metais, Edvardas Gudavičius priešpaskutinėje lietuviškoje Vilniaus universiteto isto-rijoje išsamiai ir smulkiai apibūdino visą įmanomą autorių, kūrinių, vadovėlių, raštų ir kitokių leidinių, vartotų mokymo procesui, no-menklatūrą, todėl jos čia darsyk nebedėstysime¹³⁵. Mums būtų svarbu atkreipti dėmesį ir ypač pabrėžti dar vieną dalyką. Pradėjusi darbą Lietuvoje, Jėzaus Draugija tapo ta vaga, tuo kanalu, kuriuo Vilnių, o vėliau kitus Kunigaikštijos miestus, kuriuose veikė jėzuitų mokymo įstaigos, iš katalikiškosios Europos pasiekdavo aukščiausio lygio intelektinės veiklos kūriniai. Be galo svarbu ir tai, kad šis procesas vyko tiesiog – be tarpininkų ir be pašalinių cenzorių, be valstybės ir vietinės Katalikų Bažnyčios administracijos kišimosi, o su aiškiai reiškiamą pastarųjų dvasine parama ir ženkliai materialiniu palaikymu. Kol Vilniaus akademija augo ir stiprėjo, intelektualinių vertybių, o taip pat kunigų ir pedagogų judėjimas šiuo kanalu vyko viena kryptimi – į Lietuvą. Kai akademija sustiprėjo, ir Lietuvoje susikūrė jėzuitų edu-kacijos tinklas, judėjimo būta jau ir Europos, ir pasaulio, kur tik veikė jėzuitų misijos, kryptimi.

Žemiausioje gramatikos klasėje dar paminėtas „lenkiškas daktaro Ledesmos katekizmas“ (*Catechismus Polonicus doctoris Ledesmae*), taip pat aptartas darbas rusėniškoje klasėje: „kasdien rytą ir po pietų bus mokoma skaityti ir rašyti rusėniškai, paskui dar šį tą iš Evangelijos

¹³⁵ Edvardas Gudavičius, „Žinių ir mokymo lygis“, in: *Vilniaus universiteto istorija, 1579–1994*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1994, p. 18–29; idem, „Mokslo pobūdis ir lygis“, in: *ibid.*, p. 45–52.

ar katekizmo ir aiškinti, ir mokytis atmintinai“ (*In classe rutenica: Docebuntur mane et a prandio legere et scribere rutenice, postmodum aliquid ex evangelio vel catechismo tum interpretari, tum memoriae mandare*¹³⁶). Nei vokiečių, nei lietuvių kalbos šiame tvarkaraštyje neminimos, tačiau galima spėti, kad jos mokymui irgi galėjo būti pasitelkiamos. Taip galvoti mus verčia aukščiau aptarta Prahos jėzuitų veikla bei turimos žinios apie tokios pat veiklos pobūdį Vilniuje:

Pažymėtina, kad iš pradžių, kol trūko lietuviškai mokančių pamokslininkų, jėzuitai, neretai ir patys akademijos profesoriai, atvykę iš tolimų šalių, mokėsi krašto kalbos. Pavyzdžiui čia gali būti portugalas Emanuelis Vega, žymus akademijos profesorius (1580–1594), pirmasis gavęs joje teologijos daktaro laipsnį, kuris, išmokęs lietuviškai, padėjo vyskupui M. Giedraičiui, vizituojančiam Žemaičių vyskupystę: mokė katekizmo, sakė pamokslus, klausė išpažinčių. Taip pat kitas žymus profesorius, vokiečių lingvistas Petras Krimeris (miręs 1602) buvo lietuvių (ir latvių) pamokslininkas. Paminėtinas čia ir ispanas Ant. Arijas (miręs 1591), kuris, išmokęs lietuviškai, mokė liaudį tikėjimo dalykų, klausė išpažinčių ir t.t.¹³⁷

Vis dėlto trūkstant patikimų žinių tai kol kas lieka tik spėjimas. Nekelia abejonių tai, kas nurodyta, o būtent kad abi slavų kalbos rado deramą vietą jėzuitų edukacijoje jau nuo kolegijos darbo pradžios. Rusėnų kalba tuo metu dar buvo svarbi raštvedybai, o lenkų – jau tapusi regionine komunikavimo priemone. Toks vertinimas nėra kiek

¹³⁶ Antanas Rukša, „1570 m. Vilniaus kolegijos ir 1583–84 m. Akademijos laisvųjų menų pamokų lentelės ir humanistinė jėzuitų mokykla“, p. 99.

¹³⁷ Jurgis Lebedys, *Mikalojus Daukša*, p. 35–36; žr. dar: Eugenija Ulčinaite, „Jėzuitai ir provincijos kultūra: (Kai kurie jėzuitų veiklos aspektai puoselėjant lietuvių kalbą ir kultūrą XVI–XVIII a.)“, p. 46–47. Citatą papildysime žiniomis apie portugalą Emanuelį de Vegą, patvirtinančiomis Vilniaus jėzuitus turėjus ryšių su Prahos tėvais ir Klemenso akademija. 1581–1587 m. Vega Vilniuje dėstė kontroversinę ir dogminę teologiją, o paskui išvyko į Prahą, kur iki 1590 m. buvo Klemento akademijos kancleriu, žr.: Zdeněk Hojda, „České země a univerzita ve Vilniusu v prvních letech její existence“, p. 40. Jis taip pat minimas Prahos jėzuitų matrikuluoze, žr.: *Album Academiae Pragensis Societatis Iesu, in duas partes diuisum Quarum prior Promotiones ad gradus literarios, Promotorum nomina, actusq; publicos continet, Posterior uerò nomina Studiosorum, eorum præsertim, qui in eadem Academia ritu & cæremonia consueta inter studiosos relati sunt. His omnibus prætermittuntur eiusdem Academiae Priuilegia*, lap. [25 verso, 60 verso, 61 verso] (1589–1590 m. minimas kaip studijų prefektas Prahos jėzuitų akademijoje).

neprieštarauja ankstesniuose mūsų tyrimuose pareikštomis mintims apie keturnarį senosios Lietuvos kultūros modelį. Manome, kad jėzuitai, atėję mokyti, lavinti ir auklėti į Lietuvą, vietinių kalbų atžvilgiu čia neįvedinėjo naujovių, o stengėsi kūrybiškai pritaikyti, panaudoti ir pasitelkti tai, ką atsinešė iš svetur ir ką rado Kunigaikštijos sostinėje. Lotynų kalba turėjo tarptautinės – prestižiškiausios – kalbos statusą; ja buvo visuotinai mokoma ir visuotinai bendraujama. Vokiečių, rusėnų ir lenkų kalbos tuo metu jau buvo pasiekusios regioninių kalbų statusą; visos buvo vartojamos Vilniaus ir kaimyninių sostinių dvaruose bei kanceliarijose; visomis kalbėjo po nemažą dalį Kunigaikštijos miestų, dvarų ir kaimo gyventojų; visos vartotos rašto ir kanceliarijos reikalams. Lietuviškai kalbėjo valstybės centro gyventojai autochtonai; šia kalba turėjo vykti sielovada, tad savaime ji taip pat veikiai turėjo užimti sau deramą vietą ir jėzuitų edukacijoje. Jei, suprantama, jos neužėmė jau nuo pirmųjų kolegijos darbo metų.

Mokslas Vilniaus kolegijoje iš pradžių buvo nemokamas. Vėliau pradėta imti užmokestį už mokslą, kadangi jėzuitai mokė visus, o išlaikė tik tai tuos, kurie savo tolesnį gyvenimą siejo su Draugija. Kolegija iš pradžių turėjo penkias klases: tris gramatikos, vieną – poetikos ir vieną – retorikos. Gabesniesiems mokiniams 1571 m. buvo įsteigta filosofijos, o 1574 m. – matematikos klasė. Paskaitų tvarkaraštyje kartais pasirodydavo nuorodų apie skaitomas praktinės teologijos disciplinas. 1578 m. pradėtas skaityti ketverių metų teologijos kursas.

Filosofijos ir teologijos studijos rodė, kad mokykla jau buvo pasiruošusi tapti universitetu. Jos padėtį ženkliai sustiprino dar dvi labai reikšmingos aplinkybės – dar dvi jėzuitų administruotos ir prie kolegijos veikusios institucijos. Tai spaustuvė ir biblioteka. Pastarosios pagrindą sudarė kelių asmenų dovanoti asmeniniai knygų rinkiniai. Kolegijos biblioteką parėmė karalius Žygimantas Augustas (*1520 VIII 1–†1572 VII 7), testamentu jai paskyręs savo knygų rinkinį (apie 4000 tomų; Vilniaus jėzuitams atiteko ne viskas). Jį sudarė teisės veikalai, Antikos autorių kūriniai, kelionių aprašymai, kronikos,

kitokie istoriografijos, taip pat teologijos, poleminės religinės raštijos ir t.t. veikalai. Dar jėzuitų bibliotekai buvo perduotas turtingas Vilniaus vyskupo sufragano Georgijaus Albinijaus (*1510–†1570) knygų rinkinys (apie 2500 tomų). Jame irgi būta nemažai Antikos autorių, Bažnyčios Tėvų ir Renesanso humanistų kūrinių. Vėliau jai savo knygas testamentu paskyrė vyskupas Valerijonas Protasevičius (keli tūkstančiai egzempliorių), savo rinkinius jai padovanojo kardinolas Jurgis Radvila (*1556 V 31–†1600 I 21), Žemaičių vyskupas Mikalojus Pacas (*1595–†1624), LDK pakancleris Kazimieras Leonas Sapiega (*1609 VII–†1656 I 19; 3000 tomų), nemažai kitų aukštų Katalikų Bažnyčios ir valstybės dignitorių.

1575 m. perkėlęs iš Brastos į Vilnių, iš tėvo paveldėtą spaustuvę jėzuitams padovanojo dar vienas Universiteto mecenatas, andainykštis LDK rūmų maršalka, vėliau tapęs Vilniaus vaivada Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis (*1549 VIII 2–†1616 II 28). XVII a. pirmojoje pusėje ji tapo reikšmingiausia ir produktyviausia poligrafijos įmone visoje Kunigaikštijoje (veikė iki 1805).

Vilniaus kolegijai šitaip stiprėjant, vyskupas Valerijonas ėmėsi žygių paversti ją universitetu. 1576 m. jis dėl to raštu kreipėsi į popiežių Grigalių XIII (*1502 I 7–†1585 IV 10). Tuo pačiu reikalu Vilniaus vyskupas kartu su kitais aukštais Lietuvos dignitoriais katalikais tarėsi su naujuoju Abiejų Tautų Respublikos valdovu Steponu Batoru (*1533 IX 27–†1586 XII 12). 1577 m. jis vyskupui Valerijonui išdavė raštą, kuriuo nurodė, jog niekas be karaliaus ir vyskupo leidimo negali Kunigaikštijoje atidaryti mokyklų. 1578 m. liepos 7 d. Lvoje Steponas Batoras pasirašė privilegiją, leidusią pertvarkyti Vilniaus kolegiją į universitetą. Karaliaus raštas buvo perrašytas ir nusiųstas į Romą, kad popiežiui ir Jėzaus Draugijos vadovams paliudytų apie rimtus karaliaus ketinimus. Kadangi ši privilegija buvo išduota pažeidus kai kuriuos svarbius juridinius formalumus (pavyzdžiui, ji nebuvo patvirtinta nei didžiuoju, nei mažuoju Kunigaikštijos antspaudu, nepasirašyta nė vieno Lietuvos dignitoriaus ar pareigūno),

tai Kunigaikštijoje ji negaliojo, ir universitetas tuo metu oficialiai dar nebuvo įkurtas.

Oficialia Vilniaus jėzuitų universiteto įkūrimo data laikoma 1579 m. balandžio 1 d. Tą dieną Vilniuje Steponas Batoras pasirašė naują universiteto steigimo privilegiją, o Kunigaikštijos pakancleris Eustachijus Valavičius (*apie 1520–†1587 XI 20) po kurio laiko ją dar patvirtino ir mažuoju valstybės antspaudu.

Privilegija galiojo visoje Respublikos teritorijoje. Kad mokslo laipsnius, suteiktus Vilniaus universiteto absolventams, pripažintų kitose krikščioniškose valstybėse, universiteto steigimą turėjo patvirtinti popiežius. Tuo tikslu balandžio 1 d. privilegija buvo perrašyta ir išsiųsta į Romą kartu su vyskupo prašymu išduoti atitinkamą popiežiaus dokumentą. Tų pačių metų spalio 30 d. Grigalius XIII pasirašė bulę *Dum attenta*, kuria buvo patvirtintas Vilniaus universiteto įsteigimas.

Pirmuoju naujojo universiteto rektoriumi buvo paskirtas žymus teologas, žinomas pamokslininkas ir religinės polemikos raštijos kūrėjas, kunigas Petras Skarga (*1536 II 2–†1612 IX 27). Universitetas pradėjo skaičiuoti garbingos savo istorijos metus.

APIBENDRINIMAS

1569 m. atvykę į Vilnių, Jėzaus Draugijos nariai ir gausūs jų auklėtiniai ėmėsi reikšmingos ir įvairios religinės, kultūrinės ir kitokios veiklos. Įsteigė Vilniuje kolegiją (1570), netrukus pakeltą į akademiją (1579), jėzuitai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos provincijoje veikiai sukūrė visą mokyklų tinklą: jie įsteigė kolegijas Polocke (1580), Rygoje (1581), Nesvyžiuje (1584), Tartu (1585), Kražiuose bei Oršoje (1616), Gardine (1621), Bobruiske (1630), Naugarduke bei Daugpilyje (1631), Vitebske (1639), Kaune (1642), Pašiaušėje (1654) ir dar kitose vietovėse. Sisteminga šių mokymo įstaigų veikla padėjo, be kitų dalykų, įsigalėti toms raštijos rūšims ir tiems literatūros žanrams, kuriais užvis atviriau, smarkiau ir gausiau pasireiškė būdingieji

epochos bruožai: dėmesys dinamiškam vidiniam žmogaus pasauliui, kūniškos ir dvasiškos ekspresijos gimdomam teatrališkumui, tą ekspresiją suvaldyti mėginančiam didaktizmui ir t.t.

Šie bruožai geriausiai atsispindėjo jėzuitų teatre, proziniuose tekstuose (istoriografijoje, biografistikoje, taip pat hagiografiniuose kūrinuose), metafizinėje poezijoje ir retorikoje (teoriniuose veikaluose ir gausiose panegirikose). Laikydami teatrą viena iš mokymo formų, jėzuitai visose savo provincijose kūrė daug dramos veikalų, statė daug spektaklių ir organizavo įvairius nesceninius renginius kiekviena savo mokyklai, miestui ar valstybei svarbesne proga. Pirmąjį spektaklį Lietuvoje jie parodė per Vilniaus kolegijos atidarymui skirtas iškilmes 1570 m. spalio 18 d. dalyvaujant vyskupui Valerijonui Protasevičiui, mieste rezidavusiems didikams, daugybei bajorų bei miestelėnų. Tai buvo komedija *Herkulis*, kurią veikiausiai parašė garsus jėzuitų dramaturgas Stefanus Tucci (*1540–†1597). Nuo XVII a. pradžios jų akademijoje ir kolegijose vaidinta beveik pamečiui. Dažniausiai vaidinta lotyniškai, rečiau – lenkiškai; nuo antros XVII a. pusės dramose atsiranda replikų ir dialogų lietuvių kalba. Temos būdavo imamos iš Biblijos, Bažnyčios istorijos, taip pat iš pasaulio tautų praeities. Pažymėtina, kad trečdalį visų istorinės tematikos kūrinių sudaro dramos, parašytos LDK istorijos motyvais. Tai Lietuvos jėzuitų dramaturgijai suteikė pilietinio prasmingumo ir nacionalinio savitumo.

1604 m. Vilniuje išėjusi įvairiažanrė knyga, pavadinta *Švento Kazimiero teatras* (*Theatrum s. Casimiri*), ženklina naują etapą Lietuvoje kurtosios keliakalbės prozos raidoje. Vilniaus kanauninkas Grigalius Sventickis (*1577–†1617) šiam rinkiniui lotyniškai parašė karaliaičio šv. Kazimiero biografiją, kurioje renesansinės biografistikos ir hagiografijos herojų registrą papildė herojumi, su skaitytoju susietą bendros pilietinės, tikiškos, kultūrinės tradicijos. Į pirmą planą autorius iškėlė šiam asmeniui ir naujai epochai svarbias krikščioniškąsias dorybes: artimo meilę, teisingumą, santūrumą, tvirtybę ir išmintį. Šių gairių (autentiško savų kultūros tradicijų liudijimo, savų herojų ir bendrų

visai Baroko Europai etinių idealų kėlimo) laikėsi ir kiti autoriai, dar XVII a. pirmoje pusėje savo kūriniais pagrindę naują literatūrinį visuomenės lūkesčių horizontą: Jonas Rivockis (*Didžio herojaus paveikslas, arba Panegiriškai pavaizduotas šviesiausiasis ponas Leonas Sapiega*, 1645; *Šviesiausio garbingiausio pono Varmės vyskupo Simono Rudnickio gyvenimas*, 1645, abi lotynų k.), Albertas Kojalavičius-Vijūkas (*Knyga apie gerbiamo tėvo iš Jėzaus Draugijos Lauryno Bartilijaus gyvenimą ir būdą*, 1645, lotynų k.), Kazimieras Kojalavičius-Vijūkas (*Gerbiamo tėvo iš Jėzaus Draugijos Mikalojaus Lenčickio gyvenimas*, lotyniškai parašytas po 1653, o išspausdintas 1690) ir kai kurie kiti. Tendencijas per sava kalbėti apie bendra liudija tiek stambesnės (pavydžiui, A. Kojalavičiaus-Vijūko *Lietuvos istorija*, d. 1, 1650; d. 2, 1669, lotynų k.), tiek mažesnės (pvz., to paties Kojalavičiaus *Trumpas šventai numirusių Jėzaus Draugijos brolių koadjutorių paminėjimas*, 1671, lotynų k.) apimties Baroko retorinės prozos kūriniai, kurti daugiausia jėzuitų ar jų auklėtinių. Kai kurių paminėtų autorių (Rivockio, Kojalavičiaus, Sarbievijaus) kūriniai epochos pabaigoje buvo perleisti atskirai ar stambiuose proginės literatūros rinkiniuose. Tai – reikšmingas dalykas. Mat svarbesni kūriniai kartojami dviem aplinkybėmis: stingstant epochos kūrybinei energijai ir naujų įvykių, reiškinų akivaizdoje visuomenei ieškant atsparos toje kultūros tradicijoje, kurią ji linkusi pripažinti kaip savą. Apšvietos epochoje Kunigaikštijos praeitis taps profesionalių istorikų, rašytojų ir istorijos populiarintojų dėmesio objektu.

Su jėzuitų edukacija susijęs ir poezijos suklestėjimas. Vien tik XVII a. išėjo ne mažiau kaip 133 poezijos lotynų kalba rinkiniai, parengti LDK pilietybę turėjusių ar ilgai krašte gyvenusių ir dirbusių autorių. Vienas iš tokių buvo Vilniaus jėzuitų akademijos auklėtinis Motiejus Kazimieras Sarbievijus (*1595–†1640). 1618–1619 m. debiutavęs keliais proginės poezijos rinkiniais, Sarbievijus veikiai išgarsėjo odžių ir epigramų rinktine. 1625 m. pirmą kartą išspausdinta Kelne, 1628 m. antrąsyk ji išėjo Vilniuje, 1630, 1632 ir 1634 m. –

Antverpene, vėliau – kituose Europos miestuose. Naudodamasis Horacijaus poetikos priemonėmis, sekdamas jo meniniais įvaizdžiais ir poezijos motyvais, Sarbievijus jungė juos su Biblijos siužetais ir derino su Bažnyčios mokymu. Užtat lyrinis jo herojus jautriai byloja apie savo vienišumą šioje žemėje ir dangaus aukštybių ilgėjimąsi, aukština sielos ramybę, dvasios tvirtumą ir dorybę, padedančią apsaugoti nuo neprasmingų žemiškų potraukių. Sarbievijus kūrė, gausiai naudodamas Lietuvos krašto, gyvenimo ir istorijos realijas, todėl sulaukė lenkų priekaištų dėl nepatriotizmo (poetas buvo mozūrų kilmės).

Dideli to paties kūrėjo nuopelnai plėtojant retoriką – anų laikų meninio žodžio teoriją ir praktiką. Gausiai nuorašais plito jo 1619–1620 m. lotyniškai skaitytos retorikos paskaitos *Apie aštrų ir šmaikštų stilių*. Čia Sarbievijus dėstė naujas teorines mintis, remtas nebe Renesanso autorių aukštintu Ciceronu, o romėnų „sidabro amžiaus“ literatūros autoritetais, pirmiausia Seneka ir Marcialiu, kurie mėgo lakoniškus sakinius, vartojo gausias sentencijas ir paradoksalius palyginimus. Tuos pačius dalykus studentams siūlė ir Sarbievijus. Jo suformuluotas naujojo stiliaus apibūdinimas (tai – „kalba, jungianti nedarną ir darną, kaip yra posakyje: taiki nesantaika arba netaiki santaika“) veikiai tapo tarsi koku barokinės retorikos simboliu ir pasireiškė gausiomis, daugiausia lotynų ir lenkų kalba sukurtomis, proginėmis kalbomis (vien per XVII a. tokių kūrinių LDK išėjo per 500). Sarbievijaus idėjomis rėmėsi, jas plėtojo ir kūrybiškai taikė kiti žymūs LDK retorikos teoretikai jėzuitai: Mykolas Radau (1640 pirmąsyk Vilniuje išėjęs jo *Improvizuojantis oratorius* vėliau iki XVII a. pabaigos įvairiuose Europos miestuose leistas daugiau kaip 20 kartų), Žygimantas Liauksminas (1645 pirmąsyk Vilniuje išėjusio jo *Retorikos meno taisyklės* vėliau XVII–XVIII a. įvairiuose Europos miestuose kiek kitu pavadinimu išėjo dar 15 kartų), Kazimieras Kojalavičius-Vijūkas (1644 Vilniuje pirmąsyk išėjo jo *60 būdų sukurti įvairius pamokslus*, vėliau sulaukę dar trijų leidimų tuo pačiu pavadinimu, dar trijų kitu – *Improvizuojantis pamokslininkas, arba 60 būdų sukurti įvairius*

pamokslus, ir trijų dar kitu – Improvizuojantis dvasiškas oratorius, arba 60 būdų sukurti įvairius pamokslus).

Šie ir daugybė kitų čia nepaminėtų dalykų kilo iš didžiulės svarbos reiškinių – jėzuitų edukacijos. Jie yra tokie svarbūs, kad nusipelno atskiro tyrimo. Na, o mums čia kol kas pakaks kelių baigiamųjų pastabų.

Rukša taip įvertina jėzuitų mokymą:

Norėdamas veiksmingiau siekti užsibrėžtojo tikslo, draugijos steigėjas I. Lojola į mokyklos programą neįtraukė elementarinio mokymo. Jis apribojo ir universitetinių mokymą trimis fakultetais: menų (artium, t.y. žemesniojo, arba gimnazijos, kurso), filosofijos ir teologijos. Labiausiai draugijos tikslą atitiko teologijos fakultetas. Į jį telkdavo didžiausią dėmesį. Jėzuitų ordino nuostatuose nusakyta ir kokią vietą humanistiniai dalykai užima jų mokyklinėje sistemoje: „Kadangi kaip teologijos mokslas, taip ir praktiškas jo taikymas, ypač mūsų laikais, reikalauja pažinti humanistinius mokslus, lotynų, graikų ir hebrajų kalbą, tad reikia ir šiems mokslams parūpinti atitinkamų profesorių, ir tai pakankamu skaičiumi...“.

Jėzuitai sąmoningai pasirinko formalinę mokyklinio mokymo sistemą, kuri, priešingai realinei sistemai, pirmiausia rūpinasi ugdyti protinius sugebėjimus ir tik antroje vietoje siekia utilitarinių, gyvenimiškų tikslų ir daugiau ar mažiau supažindina su vadinamosiomis realijomis. Vadovaudamiesi renesanso dvasia, jėzuitai svarbiausia formalinio proto lavinimo priemone pripažino humanistinius mokslus, paremtus klasikinių kalbų ir literatūros, pirmiausia lotynų, po to ir graikų, ir iškalbos bei filosofijos studijomis.

Humanistų samprata, aukščiausią ir tobuliausią grožio formą sukūrus senovės pasaulis, tad ir jų idealu tapo galimai labiau priartėti prie tobulos antikinės formos. Senovės pasaulio išugdytas, turėjęs senovėje nepaprastai didelę reikšmę ir vieno septynių laisvųjų menų pavidalu per viduramžį pasiekęs ir renesansą iškalbos menas, retorika, humanistams buvo pati aukščiausia kultūros išraiška. Tad iškalba ir tapo vidurinio mokslinimo tikslu, kurį Ratio studiorum nusako žodžiais *schola rhetoricae ad perfectam eloquentiam informat* (retorikos mokykla moko tobulos iškalbos). Krikščioniškieji humanistai prie šio tikslo pridėjo dar pamaldumą ir J. Sturmo nusakymu sukūrė XVI a. mokyklos šūkjį *docta et eloquens pietas* (mokytas ir iškalbingas pamaldumas). Tad pagrindinis humanistinės jėzuitų mokyklos tikslas ir buvo išmokyti iškalbos, kuri, humanistų samprata, būdama išradingumo ir vaizdavimo menas, padedąs orientuotis padėtyje ir rasti visada teisingą praktišką požiūrį į daiktus, buvo

tiesiog gyvenimo menas, apimęs visas gyvenimo sritis, ypač bendruomeninę ir pilietinę, ir lavino stilių, visada reiškiantį epochos dvasią.¹³⁸

Manome, kad šios žinomo klasikinės filologijos specialisto ir talentingo Vergilijaus vertėjo mintys puikiai atskleidžia Lietuvą pasiekusios jėzuitų edukacijos esmę.

Šiuos vertinimus ir gerai žinomus mokslo istorijos faktus čia dar sykį priminėme, norėdami suprantamiau parodyti, pilniau atskleisti ir įtikinamiau aptarti šį didžiai reikšmingą įvykį, veikiai pavertusį institucinę Lietuvos kultūrą Europos *Latinitas* dalimi. Taigi Vilniaus jėzuitų kolegijos, o vėliau akademijos ir visos jėzuitų edukacinės sistemos susikūrimas Lietuvoje XVI a. pabaigoje žymi naują reikšmingą tarpsnį Lietuvos *Latinitas* raidoje. Apie jį būtina kalbėti atskirai, todėl šiuotarp užversime šį puslapį – tegul jis taps paskutiniu šiame, tačiau anaiptol ne paskutiniu naujame didžiuliame tyrime, ilgainiui aprėpsiančiame visą Lietuvos lotyniškosios raštijos raidą XIII–XX amžiais.

Įteikta: 2009-11-03

Priimta: 2010-06-02

¹³⁸ Antanas Rukša, „1570 m. Vilniaus kolegijos ir 1583–84 m. Akademijos laisvųjų menų pamokų lentelės ir humanistinė jėzuitų mokykla“, p. 114–115.

Sigitas Narbutas

JHS: VILNIUS JESUIT ACADEMY AND
THE *LATINITAS* IN LITHUANIA

Summary

Important changes in European culture took place in the second quarter of the 16th century. Among more significant of them is the emergence of education characterized by new objectives, nature, means and media. As earlier, the medium for its development was still provided by the Latin language; communication skills and creative activity skills were also based on Latin. The innovative education developed not only in the Protestant lands, but also in the Catholic ones and from there its impact reached even the farthest outskirts of Europe. This new type of education reached Lithuania mostly via and together with the Jesuits.

Such developments as the advent of the Jesuits to Lithuania, the founding of new colleges, the establishment of a new type of catechisation and education etc. signified the beginning of essential cultural changes due to transpire in the last quarter of 16th century Lithuania. These changes are particularly well demonstrated by the development of multilingual literature. For instance, the emergence of original literature in Latin of all fiction and non-fiction genres is likely to have been related to the onset of Jesuits' activities, their type of catechisation, instruction, science and various practical pursuits (primarily book publishing and printing). The same may be said about Polish and Lithuanian books. The Jesuits should be given especial credit for their role in the emergence, development and spread of the Lithuanian Catholic literature of the 16th–18th centuries.

The significance of the fact that the first members of the Society of Jesus to have arrived to Vilnius came specifically from Prague has so far been underestimated. It may be suggested that the forms of activities undertaken and propagated by the Prague Clementinum were also employed in Lithuania. This is indicated by the attention accorded to languages by Father Balthasar Hostounský (Hostovinus) and his colleagues, as well as by translations of the St. Peter Canisius's small catechism into Ruthenian and Latvian that came out in the ninth decade of the 16th century in Vilnius; there is evidence that approximately at that time this catechism was also translated into Lithuanian and printed, but so far there has been no information about any extant copy of such a publication.